82

EYLÜL EKİM 2021
32 TL / KIBRIS 37 TL

www.aktuelarkeoloji.com.tr
www.arkeolojidukkani.com

ISSN 1307-5756
9 771307 575003 82

Aktüel Arkeoloji

ANTİK NİKOMEDİA'NIN GÖRKEMLİ İMPARATORLUK KOMPLEKSİ | GİRİCANO – ANADOLU VE MEZOPOTAMYA ARASINDAKİ YUKARI DİCLE BÖLGESİ | KURİKİ HÖYÜK | ASSUR İMPARATORLUK TAŞRASINDA KÜÇÜK BİR KIRSAL YERLEŞİM: KAVUŞAN HÖYÜK | KEBAN KURTARMA KAZILARI VE ILISU BARAJI | SUMAKİ HÖYÜK: AŞAĞI GARZAN HAVZASI'NDA NEOLİTİK DÖNEM YARI-GÖÇER YERLEŞİMİ | HİRBEMERDON TEPE | ILISU BARAJI ETKİLEŞİM SAHASINDAKİ DİCLE NEHRİ HAVZASI'NIN JEOMORFOLOJİK PEYZAJI | SİİRT TÜRBE HÖYÜK VE BOTAN VADİSİ

BARAJ SULARI ALTINDA

BARAJLAR VE KÜLTÜR TARİHİ
ILISU
2

STRATONIKEIA
Geçmişin İzlerini Gelecek Nesillere
Güvenle Aktarmak İçin.

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

AKTÜEL ARKEOLOJİ

EYLÜL - EKİM 2021
AKTÜEL ARKEOLOJİ BASIN YAYINCILIK TURİZM ORG. LTD. ŞTİ
www.aktuelarkeoloji.com.tr

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu
Ayşe TATAR YILDIZ | aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Sayı Editörü
Haluk SAĞLAMTIMUR | haluksaglamtimur@gmail.com

Görsel Yönetmen
Oktay AY | grafik@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü
Aykan ÖZENER | fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Sosyal Medya
Necdet AKGÖZ | necdetakgoz@aktuelarkeoloji.com.tr

Çeviriler
Ayşe TATAR YILDIZ
Mina ŞAKRAK

ARKEOLOJİ DÜKKANI
www.arkeolojidukkani.com
info@arkeolojidukkani.com

Yayın Alanı: Yaygın

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar
Prof. Dr. Andreas Schachner, Prof. Dr. Aslı Erim Özdoğan, Prof. Dr. Gülriz Kozbe, Prof. Dr. Nicola Laneri, Prof. Dr. Numan Tuna, Doç. Dr. Elif Genç, Doç. Dr. Haluk Sağlamtimur, Araş. Gör. Alaaddin Al, Öğr. Gör. Derya Bozkurt, Öğr. Gör. Koray Alper, Birgül Yıldız Köse, Çağan Köse, Serkan Gedük, Tuna Şare Ağtürk

Kapak Görseli
Kilden yapılmış adak plakası, Hirbemerdon Tepe

Tomtom Mahallesi Yeniçarşı Caddesi Gürhan No. 12/32
Beyoğlu / İSTANBUL | [+90] 212 244 25 02

www.aktuelarkeoloji.com.tr • www.arkeolojidukkani.com

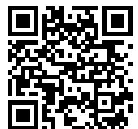
WhatsApp [+ 90] 554 150 95 00

ISSN 1307 5756

Dağıtım
DÜNYA EKO BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. VE SAN. A. Ş.

Basım Yeri
BPC Matbaacılık San. Tic. A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No: 17 Esenyurt / İSTANBUL
Telefon: +090 212 886 83 30 | Sertifika No: 48745

    aktüelarkeoloji

EDİTÖRDEN

BARAJ SULARI ALTINDA
BARAJLAR VE KÜLTÜR TARİHİ: ILISU 2

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uzun vadeli bölgesel kalkınma planının bir parçası olan, kurulu güç ve yıllık enerji üretim kapasitesi bakımından, dördüncü büyük HES olma özelliğini taşıyan Ilısu Barajı'nın yapımının tamamlanması ile kültür varlıklarının yanı sıra coğrafi ve jeomorfolojik bulgular da su altında kalmıştır. Ancak her ne kadar bu baraj projeleri, taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının tahribine ilişkin haklı kaygılar ve sonuçlar oluştursa da, geniş uluslararası bir araştırma ağı kurularak bölgedeki toplumlar, bu toplumların sosyal-siyasi-dini yapısı, gelişimi ve yayılımı araştırılarak, "bilinmeyen toprak" zenginliğinin iç yüzünü ortaya çıkartma fırsatı da vermiştir.

YUKARI DİCLE HAVZASI. DİCLE NEHRİ VE YAKIN ÇEVRESİ TARIM VE YERLEŞMEYE ÇOK ELVERİŞLİ OLAN COĞRAFİ KONUMU NEDENİYLE TARİH BOYUNCA YOĞUN VE SÜREKLİ YERLEŞMEYE SAHNE OLMUŞTUR.

Barajlar ve Kültür Tarihi: Ilısu sayımızın bir devamı niteliğinde olan bu sayımızda Ilısu Baraj bölgesinde yürütülen çok sayıda arkeolojik kazı çalışması aracılığıyla kazanılan bilgi, binlerce eserle birlikte ortaya çıkartılan insanlığın ortak geçmişi, bölgeler arasındaki kültürel bağlantı tüm detaylarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Kavuşan Höyük Post Assur tarihli Kaplumbağalı Silo Mezar

Özetle; Yukarı Dicle Havzası, Dicle Nehri ve yakın çevresi tarım ve yerleşmeye çok elverişli olan coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca yoğun ve sürekli yerleşmeye sahne olmuştur. Giricano, MÖ 4500'den erken 3. binyıla kadar uzanan geç Kalkolitik kültür gelişiminin kesintisiz görüldüğü tek sit alanıdır. Ayrıca bir Orta Assur köyü olan Giricano'nun, Assurlu kralların MÖ 9. yüzyıl sonrası uyguladıkları emperyal yayılım politikası gereği bölgede kurdukları eyalet sistemine bağlı idari bir merkez olarak bilinen Tuşhan ile olan ilişkisi, 15 çiviyazılı tabletten oluşan arşiv yardımıyla belirlenebilmiştir.

Sumaki Höyük dağ-ova eşiği bölgesindeki konumu ile gerek Kuzey Mezopotamya düzlükleri gerekse Zagroslar üzerinden Doğu Anadolu dağları arasındaki insan topluluğu hareketliliğinin soluklanma /konaklama noktası işlevini taşımaktadır.

İsmi, bölgede "sevimli erkek çocuk" ya da "sıpa" anlamına gelen "kurik" kelimesinden gelen Kuriki Höyük, Yukarı Dicle Vadisi'nde yer alan küçük bir yerleşimdir. Kuriki Höyük'te Geç Kalkolitik Dönemden MS 1. binyılın başlarına kadar farklı dönemler saptanmıştır.

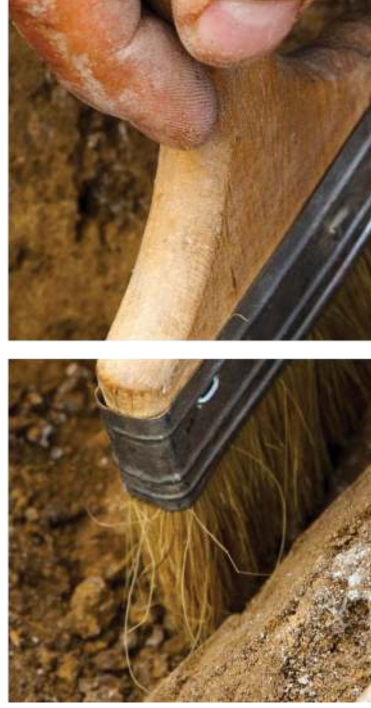
Mezopotamya'dan gelen yolların Dicle Nehri'ni geçmeye gerek duymadan doğrudan kuzeye ulaşılabildiği alanda yer alan Türbe Höyük, bölgede önemli yolların kesiştiği ve farklı alanları kontrol edebilen bir konumdadır. Hirbemerdon Tepe'de, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki yoğun ticaretin gözlemlenebildiği MÖ erken 2. binyıla ait ,Türkiye'nin doğusundaki antik dönem inanç sistemini açığa çıkaran oldukça nadir bir dini kompleks yapı ortaya çıkarılmıştır.

Ilısu Barajı ve HES Projesi sürecinde baraj havzasının jeomorfolojisine ilişkin çalışmalar da yapılmış, kayıt altına alınmış olan coğrafi özellikler, jeomorfolojik yapının analizi, oluşum süreçleri ve beşeri yaşama etkileri Baraj Suları Altında sayımızda yerini almıştır.

İyi okumalar,

AYŞE TATAR YILDIZ

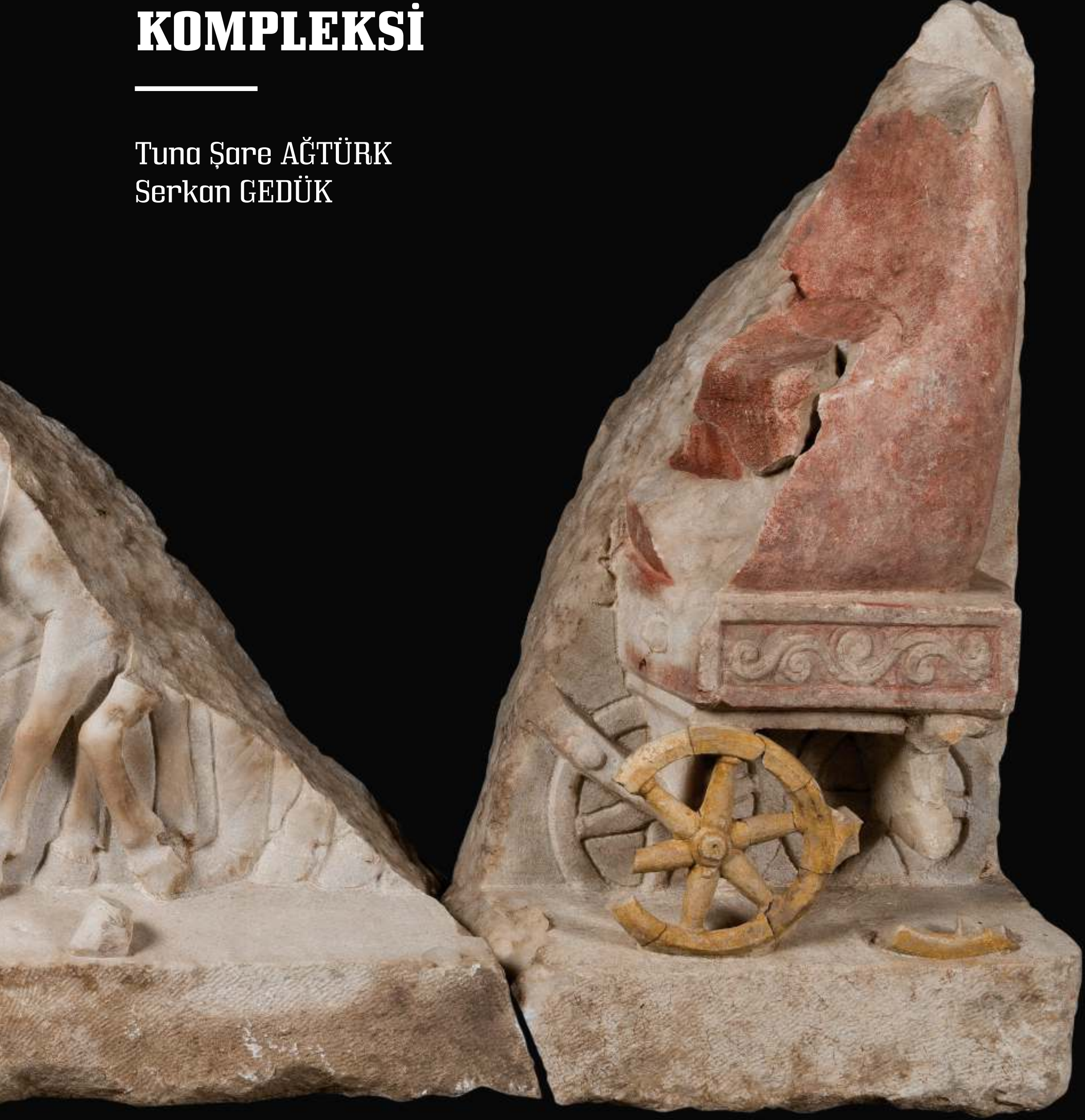
BARAJLAR VE KÜLTÜR TARİHİ
ILISU
2

Sarılan imparatorlar (Diokletianus ve Maximianus) rölyefi ▾
(© Çukurbağ Arkeoloji Projesi)

ANTİK NİKOMEDİA'NIN GÖRKEMLİ İMPARATORLUK KOMPLEKSİ

Tuna Şare AĞTÜRK
Serkan GEDÜK

STRABON, KENTİN MÖ 264 YILINDA BİTHYNİA KRALI I. NİKOMEDES TARAFINDAN KURULDUĞUNU BİLDİRMİŞTİR. KURULUŞUNUN ARDINDAN, BİTHYNİA KRALLIĞI'NIN BAŞKENTİ OLAN NİKOMEDİA, MÖ 74 YILINDAN SONRA DA ROMA İMPARATORLUĞU'NUN BİR EYALETİ OLAN BİTHYNİA'NIN BAŞKENTİ OLMAYA DEVAM ETMİŞTİR.

Büyük Roma İmparatorluğu'nun başkenti sıfatı ile dünyanın en büyük şehirlerinden biri olmuş olan Nikomedia, endüstri kenti İzmit'in hemen altında yatar. Batı ve doğu arasındaki jeopolitik konumu ve Propontis'teki korunaklı limanı sayesinde, Nikomedia geçirdiği çok sayıda yıkıcı depreme rağmen çağlar boyunca büyük bir sanayi ve ticaret merkezi olarak önemini korumuştur. Strabon, kentin MÖ 264 yılında Bithynia kralı I. Nikomedes tarafından kurulduğunu bildirmiştir. Kuruluşunun ardından, Bithynia Krallığı'nın başkenti olan Nikomedia, MÖ 74 yılından sonra da Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Bithynia'nın başkenti olmaya devam etmiştir.

Antik kaynakların görkemli yapılarından sıkça bahsettiği Nikomedia kentine dair çok fazla mimari esere ulaşılamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri şehrin çağlar boyu çok şiddetli depremlerle sarsılması, yıkım sonrasında ise mimariye ait parçaların farklı dönemlerde devşirme malzeme olarak başka yapılarda kullanılmış olmasıdır. Modern kent merkezinin antik kentin tam üzerine kurulmuş olması da uzun soluklu sistematik kazılarla Nikomedia'nın kalıntılarının ortaya çıkarılmasını engellemiştir.

İmparator Diokletianus

Nikomedia, kuşkusuz en parlak dönemini Roma İmparatoru Diokletianus [Gaius Aurelius Valerius Diokletianus] zamanında [MS 284-305] yaşamıştır. Roma İmparatoru Numerian'ın İran seferi sırasında ölümünün ardından, MS 284 yılında Balkan asıllı komutan Diokles ordu tarafından imparator ilan edilmiştir. Bu seçime karşı çıkan Numerian'ın kardeşi Carinus'u Margus Savaş'nda alt eden Diokles, Diokletianus adını alarak Roma İmparatorluğu'nun tek yöneticisi olur. Diokletianus yaptığı idari, askeri ve ekonomik reformlarla Roma İmparatorluk Dönemi'nde Üçüncü Yüzyıl Krizi [235-284] olarak anılan kaotik tarihsel süreci sonlandırmıştır. Diokletianus'un getirdiği reformlar arasında en meşhuru Tetrarşi yani "dörtlü yönetim" Sistemi'dir. İmparatorluğun tek bir imparator tarafından yönetilemeyecek kadar büyük bir coğrafya ve nüfusa sahip olduğunu fark eden Diokletianus, yönetimde kolaylık sağlaması için imparatorluk idaresini dört

▴ 2009 Çukurbağ kurtarma kazısından bir görüntü (© Çukurbağ Arkeoloji Projesi)

Porfir taşından sarılan Tetrarklar (Vatikan) ▸

Çukurbağ Arkeoloji Projesi kapsamında birleştirilerek incelenen rölyeflerden bir kısmının toplu görüntüsü ▾
(© Çukurbağ Arkeoloji Projesi)

imparator arasında bölüştürmüştür. Buna göre, batıda ve doğuda birer imparator [Augustus] ve onlara yardımcı olarak birer sezar [Caesar] atamıştır.

Kendisi Doğu'nun Augustus'u olan Diokletianus, yanına Ceasar olarak Galerius'u, Batı'nın Augustus'u olarak arkadaşı Maximianus'u ve onun yardımcısı [Caesar'ı] olarak da Konstantin'in babası Konstantius'u atar. Sonrasında, her bir imparator için, imparatorluğun dört bir yanında yeni idari başkentler kurulur. Diokletianus, Nikomedia'yı kendi başkenti olarak seçer ve kentte büyük bir imar faaliyeti başlatır. Bu döneme ait yazılı antik kaynaklar [örneğin Lactantius], Diokletianus'un emri ile yapılan imparatorluk sarayları, hipodrom, bazilika ve darphane gibi birçok yapı ile Nikomedia'nın, bin yıllık Roma şehrine rakip bir başkente dönüştüğünden bahseder. Ancak, 330'da çocukluğu Nikomedia'da geçen imparator Konstantin'in Konstantinapolis'i yeni Roma İmparatorluk başkenti ilan etmesi ile ve 358 ve 386 yıkıcı depremleri sonrası, Nikomedia eski önemimi yitirmiştir. Günümüze kadar gelen tarihsel süreçte de Nikomedia'nın en parlak dönemini imparator Diokletianus'un başkenti iken yaşadığı anlaşılır.

Çukurbağ Arkeoloji Projesi ve İmparatorluk Kompleksi

1999 depremi sonrası İzmit kent merkezi Çukurbağ Mahallesi'nde hasar gören bir binanın altında ve çevresinde 2001 ve 2009 yıllarında Kocaeli Arkeoloji Müzesi'nin yaptığı kurtarma kazılarında Roma Dönemi kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Kazılar sonrasında Oxford Üniversitesi ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesi öğretim üyesi Tuna Şare Ağtürk ve ekibinin Kocaeli Arkeoloji Müzesi ile ortaklaşa yürüttüğü, öncesinde TÜBİTAK, ve hali hazırda Avrupa Birliği Komisyonu Marie Curie Aksiyonları ve Oxford Üniversitesi tarafından desteklenen bilimsel çalışmalar, Çukurbağ'da bulunan yapının, Nikomedia Roma imparatorluk başkenti iken, MS 3. yüzyıl sonlarında kent merkezinde inşa edilmiş bir imparatorluk sarayı kompleksinin parçası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yürüttüğümüz çalışmalar ayrıca bize iki katlı, aediküleli ve nişlerin önüne yerleştirilmiş dev heykeller ve boyalı mermer kabartmalar [rölyefler] ile süslenmiş bu dev yapının, bir imparatorluk kültü salonu olabileceğini göstermiştir. Son yılların en çarpıcı arkeolojik buluntularından olan bu kompleksi dünya kültür mirasına kazandırmayı amaçlayan proje kapsamında yapıyı süsleyen devasa heykeller, renkli mermer kabartmalar, mozaik taban döşemeleri ve diğer tüm mimari öğeler geleneksel arkeoloji ve sanat tarihi tekniklerinin yanı sıra, birçok farklı disiplin ve teknolojinin getirdiği yeni arkeometrik yaklaşımdan faydalanılarak incelenmiştir. 2016'da yürütülen yeni kurtarma kazılarında muhtemelen 358'deki deprem ile yıkıldığı anlaşılan imparatorluk kompleksinin anıtsal giriş merdivenleri ve merdivenlere yuvarlanmış heykel parçaları bulunarak incelenmiştir. Üzerleri imparator Diokletianus'un yaptığı savaşlar, kazandığı zaferler, mitolojik tasvirler ve o dönemde Nikomedia'da gerçekleştirilen spor müsabakaları ve tiyatro performansları ile bezeli onlarca mermer kabartma, ikonografik ve teknik açıdan incelenmiş ve 3 boyutlu taramaları yapılmıştır. Kabartmaların üzerinde korunmuş olan ve örneğine az rastlanır boya izleri multispektral olarak [UV ve IR] görüntülenmiş Türki-

2016'DA YÜRÜTÜLEN YENİ KURTARMA KAZILARINDA MUHTEMELEN 358'DEKİ DEPREM İLE YIKILDIĞI ANLAŞILAN İMPARATORLUK KOMPLEKSİNİN ANITSAL GİRİŞ MERDİVENLERİ VE MERDİVENLERE YUVARLANMIŞ HEYKEL PARÇALARI BULUNARAK İNCELENMİŞTİR.

Çukurbağ "Yorgun Herakles" heykeli ▸
[© Çukurbağ Arkeoloji Projesi]

ye Atom ve Enerji Kurumu'nda alınan hizmet ile boyaların kimyasal içerikleri incelenmiştir. Bu çalışmalar sonuncunda kompleksi süsleyen ve toplam uzunluğu 55 metreyi bulan mermer kabartma frizinin dijital renkli rekonstrüksiyonları yapılmıştır. Yürütülen tüm bu çalışmalar birçok uluslararası akademik yayın ve habere de konu olmuştur [www.cukurbagarchaeologicalproject.com] Kısmen ortaya çıkarılarak incelenen Çukurbağ imparatorluk kompleksi Dünya Kültür Mirası açısından üç büyük öneme sahiptir:

1] Öncelikle, Çukurbağ buluntuları kayıp Roma başkenti Nikomedia'ya dair bulunmuş en büyük arkeolojik veri grubunu oluşturur. Yapı, Anadolu'da şimdiye kadar bulunmuş bu döneme ait tek saray kompleksidir [bir diğer örneği Selanik kent merkezindeki Unesco tescilli Galerius saray kompleksi]. Yapıyı süsleyen frizin üstündeki tasvirler ise Nikomedia'nın altın çağındaki sosyo-politik tarihine ve yaşantısına ışık tutması açısından büyük önem taşır.

2] Çukurbağ rölyefleri, Roma sanatında şimdiye kadar bulunan renkleri en iyi korunmuş örneklerdir. Her ne kadar günümüzde 'saf beyaz mermer' algısı devam etse de Klasik Yunan-Roma Dönemi heykellerinin aslında rengârenk boyalı olduğu bilinmektedir. Çoğu organik karakterli olan boyaların zaman içinde farklı sebeplerden yok olması ile elimize renkli boyaları ile ulaşan Antik Dönem heykeli yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda çok-renkli Çukurbağ rölyefleri, ilk defa, antik sanatta rengin estetik ve iletişimsel önemi, heykeltıraş ve boyama atölyelerinin işleyiş mekanizmaları, pigment içerikleri, yapımı ve ticaret ağları gibi konuları proje kapsamında irdeleyebilmemizi sağlamıştır.

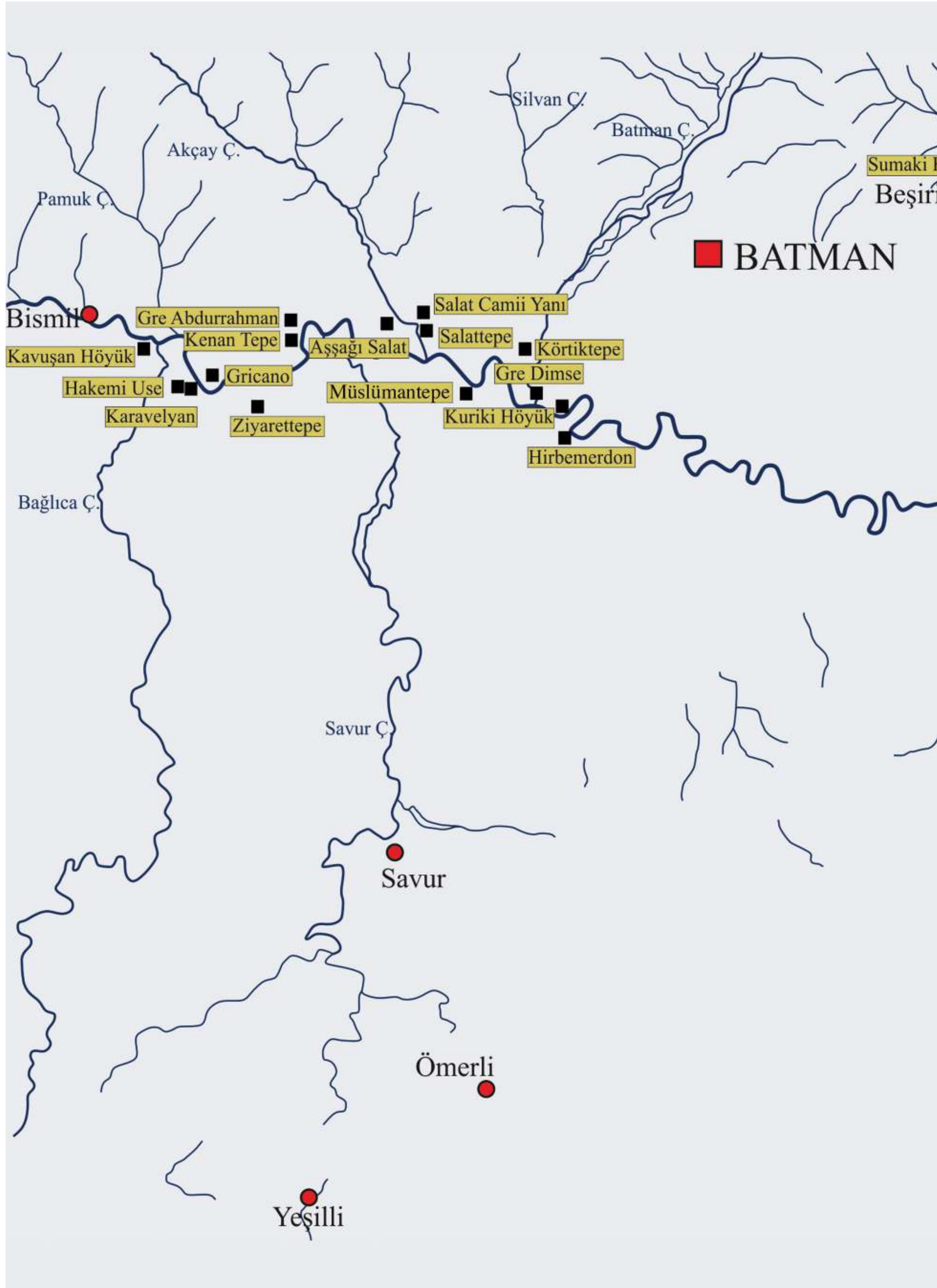
3] Çukurbağ rölyefleri işlenirken kullanılan stil ve ikonografik özellikler, Dünya Sanat Tarihi'nde Klasik Dönem Sanatı'ndan Ortaçağ Sanatı'na geçişteki dönüm noktasına işaret eder. Örneğin, Diokletianus'un, Maximianus'u sarılarak kabul ettiği Çukurbağ rölyefi, birbirine sarılan şematik ve tek tip Tetrark portrelerinin öncüsü, giderek soyutlaşan Geç Antik Dönem Sanatı'ndaki değişimin de habercisi olarak kabul edilebilir. Tüm bu özellikleri ile İmparator Diokletianus'un MS 3. yüzyılın son çeyreğinde, Nikomedia'da inşa ettirdiği imparatorluk sarayı kompleksinin ve onu süsleyen renkli mermer kabartmalarının, Dünya Kültür Mirası'nda Atina Parthenon frizinden [Elgin mermerleri] ya da Roma'daki Ara Pacis kabartmalarından [Augustıs Barış Sunağı] hiçbir geri kalır yönü yoktur. Çukurbağ buluntularının ait oldukları yapıya ait dijital 3D modelleme yoluyla ayağa kaldırılma [anastilosis] çalışmaları halen devam etmektedir. 2021 Ağustos ayında Çukurbağ Mahallesi'nde Kültür Bakanlığımız bünyesinde başlatılan ve İzmit Belediyesi'nin de desteklediği yeni kurtarma kazıları ile bu imparatorluk kompleksine dair birçok yeni bilgiye ulaşılması umulmaktadır. Kazı alanı, gelecekte oluşturulacak olan arkeopark projesiyle meraklılarını ve ziyaretçilerini karşılayacağı günleri beklemektedir.

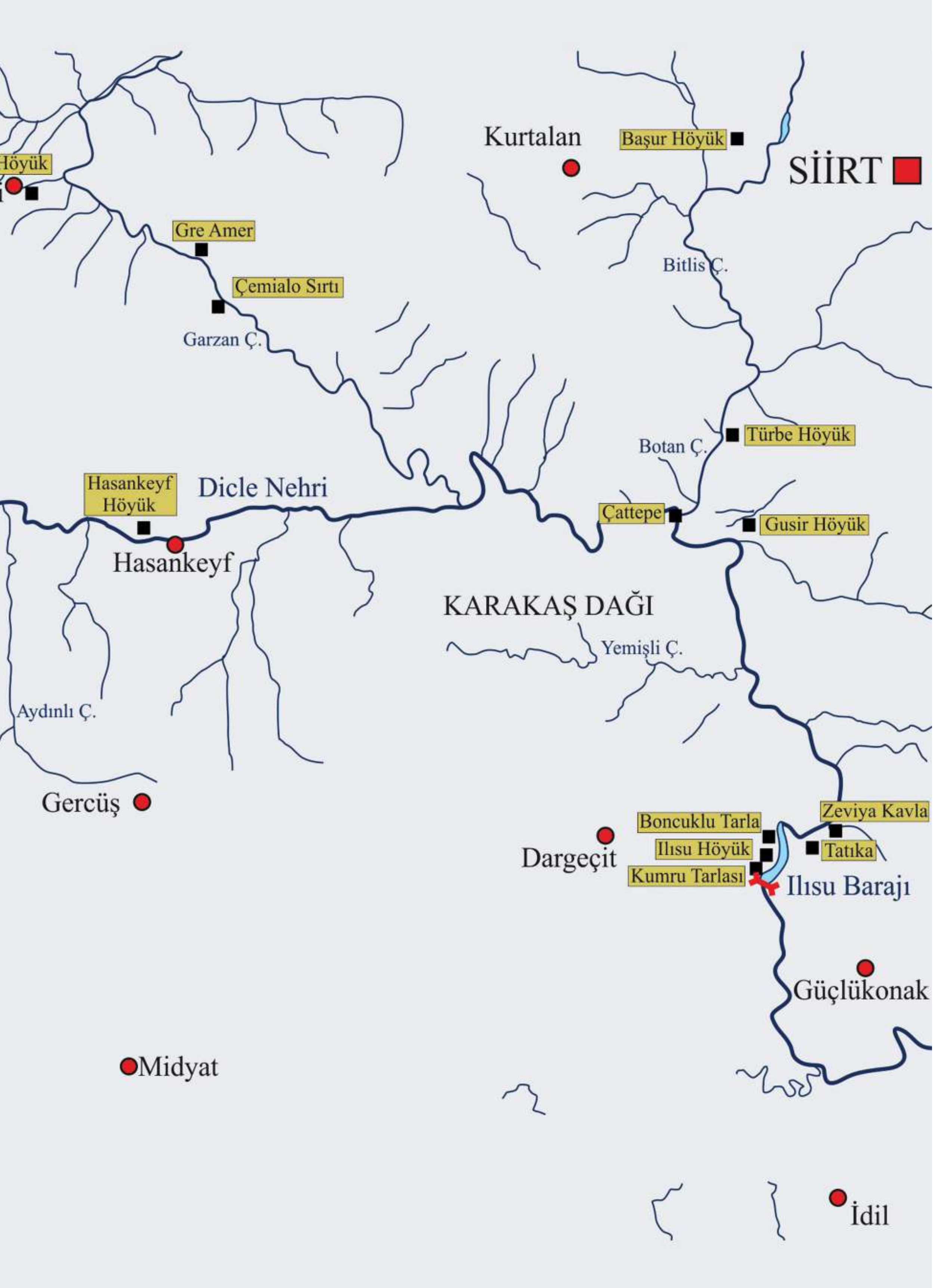
Çukurbağ'da şimdiye kadar ortaya çıkarılan buluntuların bir kısmı Kocaeli Arkeoloji Müzesi'nde görülebilir. Örneğin, kompleksi süsleyen ve yaklaşık 2.6 metreyi bulan uzunluğu ile Anadolu da bulunan en devasa örneklerinden olan Yorgun Herakles [Herkül] heykeli müzenin giriş kısmında tüm ihtişamıyla ziyaretçilerini karşılamaktadır. Çalındıktan kısa bir süre sonra Almanya'da bir müzayedede ortaya çıkan ve Kültür Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü Kaçakçılıkla Mücadele Dairesi'nin girişimleri ile ait olduğu Kocaeli Arkeoloji Müzesi'ne getirilen İmparator ve Nike rölyefi ise, sergide dev Athena Heykeli'nin hemen yanında görülebilir. ■

ÇALINDIKTAN KISA BİR SÜRE SONRA ALMANYA'DA BİR MÜZAYEDEDE ORTAYA ÇIKAN VE KÜLTÜR BAKANLIĞIMIZ KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER MÜDÜRLÜĞÜ KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE DAİRESİ'NİN GİRİŞİMLERİ İLE AİT OLDUĞU KOCAELİ ARKEOLOJİ MÜZESİ'NE GETİRİLEN İMPARATOR VE NİKE RÖLYEFİ İSE, SERGİDE DEV ATHENA HEYKELİ'NİN HEMEN YANINDA GÖRÜLEBİLİR.

◂ İmparator ve Zafer Tanrıçası Nike rölyefi [© Çukurbağ Arkeoloji Projesi]

Silvan Ç.
Batman Ç.
Akçay Ç.
Sumaki
Pamuk Ç.
Beşiri
BATMAN
Salat Camii Yanı
Bismil
Gre Abdurrahman
Kenan Tepe
Salattepe
Aşşağı Salat
Körtiktepe
Kavuşan Höyük
Gricano
Gre Dimse
Hakemi Use
Müslümantepe
Kuriki Höyük
Karavelyan
Ziyarettepe
Hirbemerdon
Bağlıca Ç.
Savur Ç.
Savur
Ömerli
Yeşilli

Kurtalan
Başur Höyük
SİİRT
Höyük
Gre Amer
Çemialo Sırtı
Bitlis Ç.
Garzan Ç.
Türbe Höyük
Botan Ç.
Hasankeyf Höyük
Dicle Nehri
Çattepe
Gusir Höyük
Hasankeyf
KARAKAŞ DAĞI
Yemişli Ç.
Aydınlı Ç.
Gercüş
Zeviya Kavla
Boncuklu Tarla
Ilısu Höyük
Tatıka
Dargeçit
Kumru Tarlası
Ilısu Barajı
Güçlükonak
Midyat
İdil

KEBAN KURTARMA KAZILARI MODELİ VE ILISU BARAJI ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK

Numan TUNA

KEBAN BARAJI PROJESİ İLE BAŞLAYAN VE 1975 YILI SONRASI AŞAĞI FIRAT PROJESİ İLE DEVAM EDEN MEGA-ARKEOLOJİK KURTARMA PROJELERİ PROF. DR. HALET ÇAMBEL VE REKTÖR KEMAL KURDAŞ'IN DÖNEMİ İÇİN ÇOK İLERİ SAYILABİLEN GENİŞ VİZYONU İLE YÖNETİLMİŞTİR.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi [ODTÜ] koordinasyonunda yapılanan öncü model Keban Projesi, çok disiplinli, geniş katılımlı bir projenin nasıl uygulanması gerekli olduğunu ortaya koymuş; gerek yaptığı çalışmalar ve sağladığı geniş katılım ile, gerekse elde ettiği sonuçların yanı sıra, hızlı bir şekilde yayınların gerçekleşmesini sağlamasıyla da dikkati çekmiştir.

Keban Barajı Projesi ile başlayan ve 1975 yılı sonrası Aşağı Fırat Projesi ile devam eden mega-arkeolojik kurtarma projeleri Prof. Dr. Halet Çambel ve rektör Kemal Kurdaş'ın dönemi için çok ileri sayılabilen geniş vizyonu ile yönetilmiştir.

ODTÜ bünyesinde TEKDAM, değişen koşullar sonucu 1995 yılında yeniden yapılanarak Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi [TAÇDAM] adı ile kurtarma arkeolojisi ve kültürel varlıkların belgelenmesi ve kurtarılmasında Türkiye'deki misyonunu sürdürmüştür.

Bu yeni yapılanmada çalışılacak kapsamlı mega-projelerin vizyon ve stratejilerinin belirlenmesi TAÇDAM Danışma Kurulu tarafından yapılmıştır. TAÇDAM Danışma Kurulu üyeleri Keban Projesi'nden beri etkin rol almış yöneticiler olan Sn. Kemal Kurdaş, Prof. Dr. Halet Çambel ve eski TEKDAM müdürlerinin yanısıra farklı üniversitelerde bulunan prehistorya, protohistorya, klasik arkeoloji, restorasyon, arkeometri ve jeoarkeoloji bilim alanlarından seçkin birer temsilciden oluşmuştur.

Kültürel Miras Yönetim Stratejisi

1990'lı yıllarda GAP kapsamında yapım sürecine giren Kargamış ve Ilısu baraj projeleri etkilenme alanlarında kalan kültür varlıklarının kurtarılması amacıyla 1998 yılından itibaren Kültür Bakanlığı'nın denetiminde, D.S.İ. Genel Müdürlüğü'nün desteği ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin koordinasyonunda Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri altında kalacak kültürel varlıkların belgelenmesi ve kurtarılması amacıyla çok sayıda Türk ve yabancı uluslara ait ekipler Proje için geliştirilen esnek bir yönetim yapısı içinde birleşik bir arkeolojik araştırma/kazı çalışmalarına kısa bir süre içinde başlamıştır.

Karkamış ve Ilısu Barajları göl alanlarında yapılan yüzey araştırmaları ilk sonuçlarına göre, doğrudan ve dolaylı etkilenecek 250 arkeolojik yerleşim yeri saptanmıştır.

▾ Hasankeyf, yukarı şehir

KARKAMIŞ VE ILISU BARAJLARI GÖL ALANLARINDA YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI İLK SONUÇLARINA GÖRE, DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİLENECEK 250 ARKEOLOJİK YERLEŞİM YERİ SAPTANMIŞTIR. BU MERKEZLERDE; KÜLTÜREL BULUNTU YERİ İÇİN BULUNTU YOĞUNLUĞU, YAYILMA ALANLARI, KORUNMUŞLUK DURUMLARI VE JEO-ARKEOLOJİK KONTEKSLERE GÖRE KAZI ÖNCELİKLERİ BELİRLENMİŞTİR.

Bu merkezlerde; kültürel buluntu yeri için buluntu yoğunluğu, yayılma alanları, korunmuşluk durumları ve jeo-arkeolojik kontekslere göre kazı öncelikleri belirlenmiştir. Proje çalışmaları başladığında, Karkamış baraj gölü altında kalacak bölümünde bilinen arkeolojik yerleşim yerlerinden önemli olan 16 merkezde kurtarma kazılarının sürdürülmesi için iki yıl gibi bir süre kalmış idi. Projede yer alan uluslararası ekiplerin 2000 yılına kadar Kargamış bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştırmaları, daha sonra ise sadece Ilısu baraj bölgesindeki merkezlerde çalışmaları öngörüldü. 1998 yılında 4 kazı, 9 yüzey araştırmasının desteklenmesi ile başlatılan çalışmalar, 1999 yılında Karkamış Barajı alanında 9 kazı, 4 yüzey araştırması, Ilısu Barajı alanında ise 4 kazı, 2 yüzey araştırması projesinin desteklenmesiyle uluslararası mega arkeolojik kurtarma operasyonuna dönüşmüştür. 2002 yılı çalışmaları için her iki alt bölgede 26 adet kazı ve yüzey araştırması düzeyine ulaşmıştır. Öncü model olarak Keban Projesi çok disiplinli, yenilikçi, katılımcı proje yönetimi özellikleri ile ardılı bölgedeki diğer baraj kurtarma kazısı projelerine, ve daha sonra başka ülkelerdeki kurtarma projeleri için de bir model olarak kabul edilmiş, aradan geçen 50 yıla rağmen arkeoloji tarihinde bir dönüm noktası olma özelliğini yitirmemiştir. Entegre Keban-Aşağı Fırat-Kargamış-Ilısu Kurtarma Projeleri'nin sağladığı başarılar kısaca özetlendiğinde; ilk olarak belirtilmesi gereken, yürütülmekte olan interdisipliner arkeolojik çalışmalar ile kısa bir süre içinde bölge kültür tarihinin yeniden yazılmasında çok zengin verilerin kazandırılmış olduğudur. Proje kapsamında yapılan çalışmaların yıllık raporları düzenli olarak iki dilli uluslararası standardlara uygun şekilde yayınlanmıştır. Ancak, Proje'nin Türkiye Arkeolojisi'ne ve kültür mirasının korumasına yönelik katkıları daha da önemli görülebilir. **Proje çalışmaları ile;**

Bölgenin kültür tarihi yeniden yazılacak düzeyde bilgilerimiz genişlemiş,

---

Entegre yürütülen bölgesel ölçekte arkeoloji çalışmalarının yöre halkının arkeolojik mirası koruma bilincinin gelişmesinde olumlu etkileri görülmüş,

---

Belirli bir bölgede birbirine yakın konumlarda ve bütünleşik yürütülen arkeoloji projeleri arasında sinerji sağlanarak bilimsel standardların yükselmesi sağlanmış,

---

Türkiye Arkeolojisi'nde deneyimli genç bir kuşak yetiştirilmiş olup, kültürel miras belgeleme ve koruma konularında uzmanlaşma özendirilmiş,

---

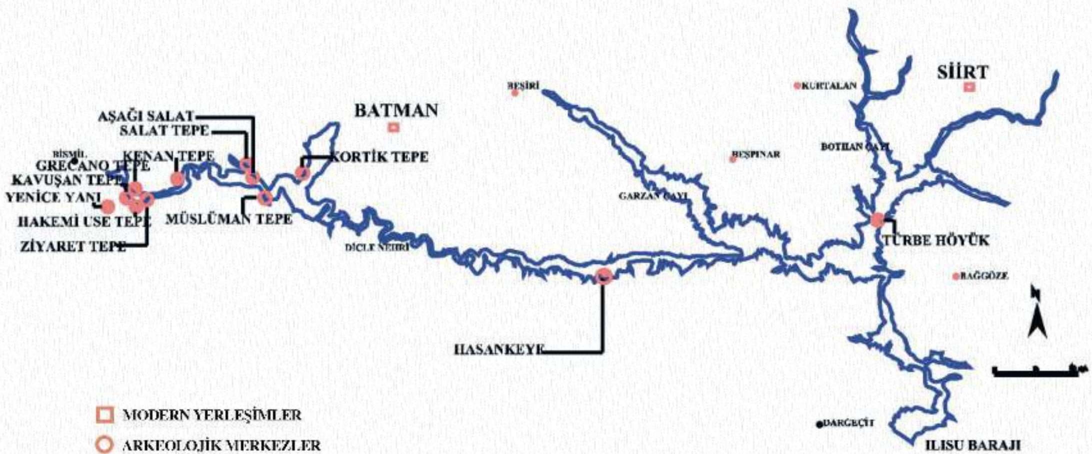
Arkeolojik yöntemlerle birlikte fen ve doğa bilim yöntemlerini daha yaygın kullanarak belgeleme, kurtarma, değerlendirme ve yayın çalışmalarının etkin yürütülmesi sağlanmış,

---

Bölgedeki arkeoloji projelerine iyi bir altyapı ve alet parkı hazırlanmış,

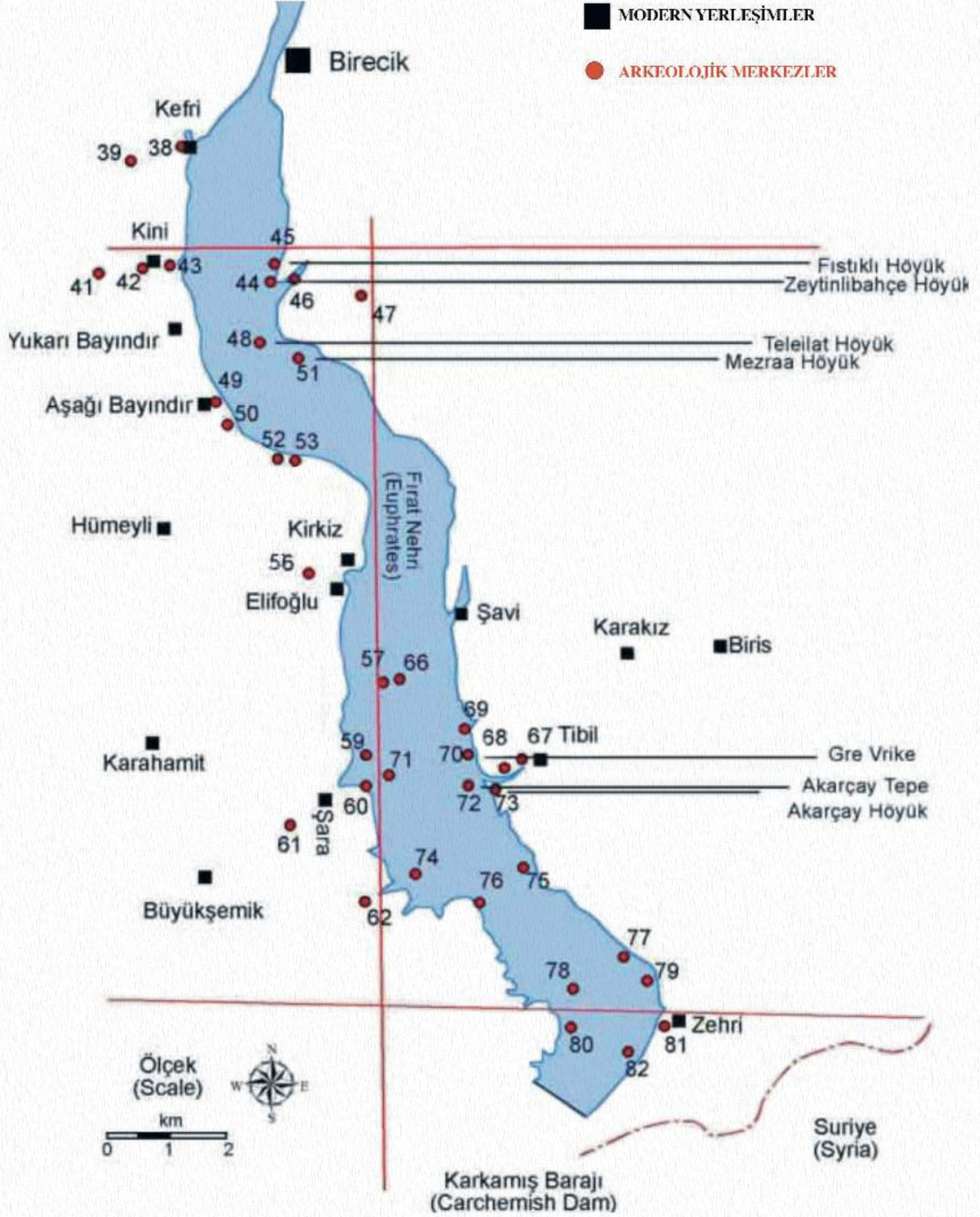

Türkiye koruyucu kültür envanteri çalışmalarına esas olacak şekilde Proje alanı için GBS ortamında arkeolojik veri tabanı oluşturulmuştur.

▲ Ilısu Barajı çevresi kurtarma kazıları

▾ Fırat Nehri çevresi kurtarma kazıları

Kültür Varlıkları Yönetimi Üzerine Öneriler :

Keban kurtarma kazıları modeli, Türkiye ve Türkiye-dışı arkeoloji dünyasının üniversiteler, enstitüler gibi kurumlarından katılımları gönüllülük esasına dayanan akademik girişimi sonucu oluşturulan teknik-sosyal kapasite ile en az bürokratik yapılanmanın bulunduğu proje yönetimi çerçevesini tanımlamaktadır.

Oysa, ülkemizde gerek Kültür Bakanlığı'nın doğrudan yürüttüğü kısa erimli kurtarma kazıları, gerekse İstanbul-Yenikapı Marmaray örneğindeki daha geniş çaplı kurtarma kazılarındaki uygulamalar Türkiye'nin de imzaladığı "Avrupa Arkeolojik Kültür Mirası Sözleşmesi" ve diğer uluslararası sözleşme esaslarına uygun olmadığı bilinmektedir.

Keban kurtarma kazıları modeli günümüz Türkiye koşullarında da kültür mirası yönetim modeli ve geniş vizyona sahip yaklaşımı bize yol gösterici potansiyelini korumaktadır.

Bu bağlamda, ülkemizde büyük projelerin getirdiği olanaklar/sorunlar ölçüsünde kültür mirası yönetimi konusunda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yapıcı bir yaklaşım ile yeniden yapılanması gerekiyor.

Bu konuda yenilikçi ve yaratıcı çözümlerin bulunması, yeni modellerin geliştirilmesi, tüm toplum kesimlerinin katkılarını sağlamak devletin üzerine düşen önemli görevler olarak görülmektedir.

Dünya mirasına sahip, ulusal kimliğin de referansı olan bu mirasa karşı sorumluluklarını beraberinde taşıyan Türkiye'nin uygar dünyada yer alması bu görevi yerine getirmesine bağlıdır. ■

Salattepe ▾

ILISU BARAJI ETKİLEŞİM SAHASINDAKİ DİCLE NEHRİ HAVZASI'NIN DİYARBAKIR- BATMAN VE SİİRT İL SINIRLARI İÇİNDEKİ JEOMORFOLOJİK PEYZAJI

Gülriz KOZBE
Aladdin AL

ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİN TESPİTİ VE KÜLTÜR DEĞERLERİNİN KURTARILIP BELGELENMESİ KADAR BU YERLEŞİMLERİN YER ALDIĞI MEKÂNIN VE YAKIN ÇEVRESİNİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİNİN, ÖZELLİKLE JEOMORFOLOJİK YAPININ ANALİZİ, OLUŞUM SÜREÇLERİ VE BEŞERÎ YAŞAMA ETKİLERİNİN AYDINLATILARAK KAYIT ALTINA ALINMASI DA ÖNEMLİDİR.

Gömük Menderesli vadi. Oymataş ▾

ILISU BARAJI ETKİLEŞİM SAHASI

▾ Ilısu barajı ve HES projesi etkileşim alanı çerçevesinde yer alan jeomorfolojik çalışma sahaları (1 No'lu. Diyarbakır-Batman arası 2. Batman ili 3. Siirt ili 4. Mardin ili)

Arkeolojik yerleşimlerin tespiti ve kültür değerlerinin kurtarılıp belgelenmesi kadar bu yerleşimlerin yer aldığı mekânın ve yakın çevresinin coğrafi özelliklerinin, özellikle jeomorfolojik yapının analizi, oluşum süreçleri ve beşerî yaşama etkilerinin aydınlatılarak kayıt altına alınması da önemlidir. Bu nedenle Ilısu Barajı ve HES Projesi sürecinde baraj havzasının jeomorfolojisine ilişkin çalışmalara ivedilikle ihtiyaç duyulmuştur. Birçok kültür bölgesinde olduğu gibi Ilısu Barajı etkileşim alanında da doğal çevre ve paleo-ortam çalışmalarına dair önemli bir eksikliğin olması, özellikle baraj alanına giren Dicle Nehri Havzası'na ait Holosen Dönemi'ni içeren araştırmaların gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bölgedeki uygarlıklara mekân işlevi görmüş yerleşme yerlerinin hangi coğrafi koşullarda ortaya çıktıkları ve geliştikleri, doğal çevreleriyle nasıl bir etkileşime girdikleri araştırılması gereken başlıca konulardandır. En önemlisi Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uzun vadeli bölgesel kalkınma planının, GAP'ın bir parçası olan, kurulu güç ve yıllık enerji üretim kapasitesi bakımından, Atatürk Barajı, Karakaya Barajı ve Keban Barajı'ndan sonra 4. büyük HES olma özelliğini taşıyan Ilısu Barajı'nın yapımının tamamlanması ve 526m yükseltisine kadar Dicle Nehri Havzası ve kollarının su altında kalması ile coğrafi ve jeomorfolojik bulguların da adı geçen bölgedeki kültür varlıkları gibi su altında kalmış olması nedeniyle jeomorfoloji araştırmalarının gerekliliği ve önceliği gözler önüne serilir.

Bu doğrultuda 2010-2011 yıllarında, Ilısu Barajı'nın Diyarbakır il sınırları içindeki etkileşim alanında, Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığı ve

ANADOLU VE MEZOPOTAMYA TOPRAKLARI, YERYÜZÜNDE EN ESKİ UYGARLIKLARIN VE BUNLARA BAĞLI YERLEŞİM ALANLARININ TARİH BOYUNCA KESİNTİSİZ DEVAM ETTİĞİ VE DÖNEMLERE GÖRE ÖNEMLİ DEĞİŞİKLİKLER GÖSTERDİĞİ BİR COĞRAFYADA BULUNMAKTADIR. AYRICA BU KARA PARÇASININ KUVATERNER BOYUNCA ÇOK ÖNEMLİ FİZİKİ ÇEVRE DEĞİŞİKLİKLERİNİN MEYDANA GELDİĞİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR MEVCUTTUR.

Prof. Dr. Gülriz KOZBE'nin bilimsel danışmanlığı altında; Prof. Dr. S. KARADOĞAN'IN ise sahada verdiği akademik destekle "Ilısu Barajı ve HES Projesinden Etkilenecek Alanda Diyarbakır-Batman İlleri Arasında Yer Alan Dicle Vadisi ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Araştırması" başlığıyla bölgenin ilk jeomorfoloji projesi başlatılmıştır.

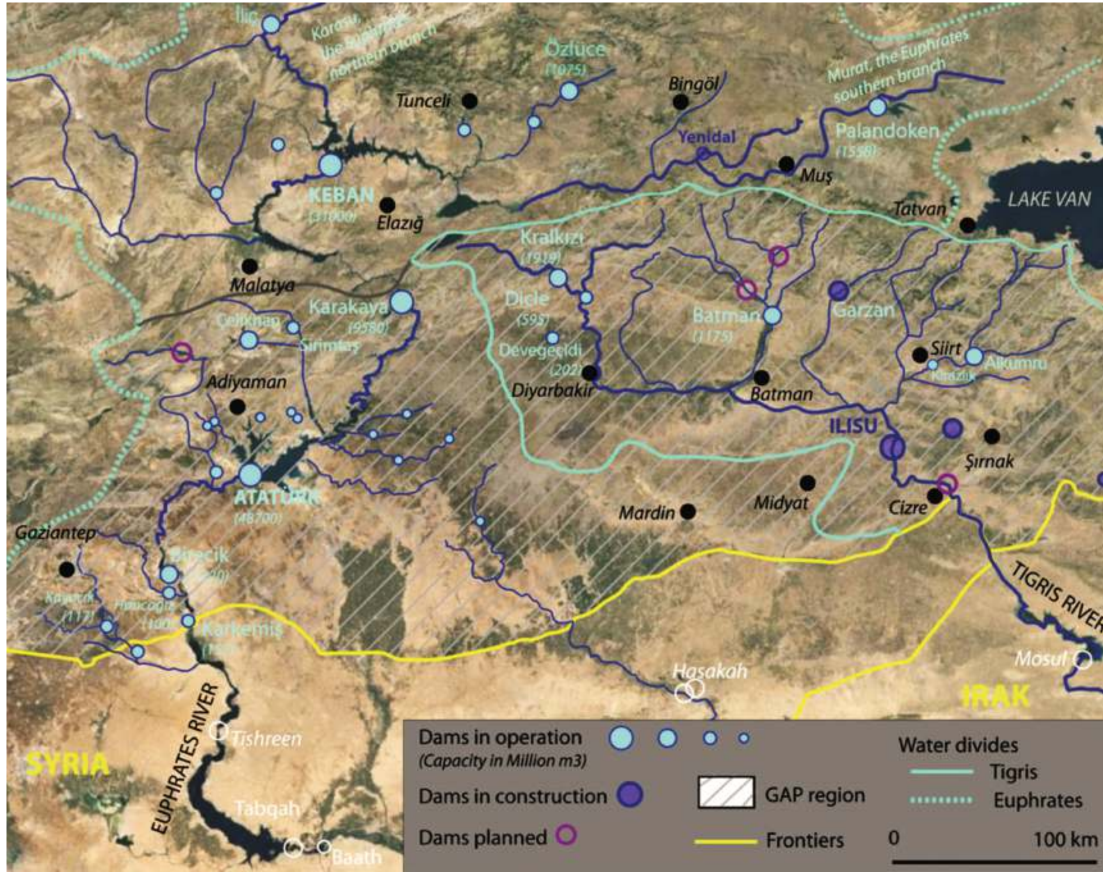
Daha sonra 2014-2015 yılları arasında yine aynı bilim heyeti, "Batman İl Sınırları İçinde Kalan Ilısu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik Tespitler"; 2016 yılında ise kısa bir dönem "Siirt İli Sınırları İçinde Dicle Nehri Vadisi ve Botan Vadisi Çevresinde Ilısu Etkileşim Alanının Jeomorfolojik Araştırması" adlı araştırmaları bu kez Batman Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığı altında, Yukarı Dicle Havzası Jeomorfoloji Projesi'nin ikinci ve üçüncü etapları olarak gerçekleştirmiştir.

Anadolu ve Mezopotamya toprakları, yeryüzünde en eski uygarlıkların ve bunlara bağlı yerleşim alanlarının tarih boyunca kesintisiz devam ettiği ve dönemlere göre önemli değişiklikler gösterdiği bir coğrafyada bulunmaktadır. Ayrıca bu kara parçasının Kuvaterner boyunca çok önemli fiziki çevre değişikliklerinin meydana geldiğine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalara göre arkeolojik yerleşmeler ile doğal çevre şartları arasında sıkı bir ilişki vardır. Yerleşmeler gelişimini, büyüklüğünü ve fonksiyonel özelliklerini önemli ölçüde doğal şartlara bağlı olarak kazanmışlardır. Yükselti, iklim, yer şekli, bakı, toprak, hidrografya gibi özellikler mekânın tercih kriterlerinde önemli rol oynamış, genel bir tercih sebebi olarak iklimin ve vejetasyon süresinin uygun olduğu, civarında deniz, göl ve akarsu gibi bir hidrografik ünitenin bulunduğu, ge-

YÜKSELTİ, İKLİM, YER ŞEKLİ, BAKI, TOPRAK, HİDROGRAFYA GİBİ ÖZELLİKLER MEKÂNIN TERCİH KRİTERLERİNDE ÖNEMLİ ROL OYNAMIŞ, GENEL BİR TERCİH SEBEBİ OLARAK İKLİMİN VE VEJETASYON SÜRESİNİN UYGUN OLDUĞU, CİVARINDA DENİZ, GÖL VE AKARSU GİBİ BİR HİDROGRAFİK ÜNİTENİN BULUNDUĞU, GENELLİKLE DÜŞÜK YÜKSELTİ KADEMESİNDEKİ OVA TABANLARI İLE ÇEVRELERİ, UYGUN YERLEŞME ALANLARI OLARAK SEÇİLMİŞTİR.

▾ Fırat ve Dicle havzalarını kapsayan GAP sahası (Kazancı ve Kuzucuoğlu)

İNSANLARIN VE YERLEŞİM ALANLARININ YERYÜZÜNDEKİ DAĞILIŞI HER YERDE AYNI DEĞİLDİR. İNSANIN YAŞAMINI DEVAM ETTİREBİLMESİ VE İHTİYAÇLARINI KARŞILAMASI BİRTAKIM ŞARTLARA BAĞLIDIR. NİTEKİM İNSANOĞLU BU İHTİYAÇLARINI KOLAYCA KARŞILAYABİLDİĞİ YERLERDE YERLEŞMİŞ VE KÜLTÜRLER MEYDANA GETİRMİŞTİR.

nellikle düşük yükselti kademesindeki ova tabanları ile çevreleri, uygun yerleşme alanları olarak seçilmiştir. Arızalı ve yüksek bir topoğrafyaya sahip olan Anadolu'da arazinin derin vadilerle yarılması, yüksek eğimli orojenik kuşaklarda kısa mesafeler içerisinde yükselti şartlarının değişmesi gibi nedenlerle yerleşmelerin dağılışı ve nitelikleri çeşitlilik gösterdiği gibi, farklı kültürlerin ve medeniyetlerin doğuşuna da neden olmuştur. Bu bakımdan fiziki şartlar hem neden hem de sonuçtur. Doğal ortam şartları, bileşenleri aynı zamanda söz konusu alanda yaşayan insan topluluklarının yerleşme dokusu ve mimari alışkanlıklarını, konut tipini, kültürel yapısını, yaşam tarzını, geleneklerini, sosyo-psikolojik değerlerini belirleyen birer faktör olmuştur. İnsanların ve yerleşim alanlarının yeryüzündeki dağılışı her yerde aynı değildir. İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması birtakım şartlara bağlıdır. Nitekim insanoğlu bu ihtiyaçlarını kolayca karşılayabildiği yerlerde yerleşmiş ve kültürler meydana getirmiştir. Dolayısıyla yerleşme alanlarının yeryüzündeki dağılışına baktığımızda zaman içindeki ihtiyaçlara göre doğal ortamın elverişliliğine paralel bir seyir gösterdiği gözlemlenir. İnsan toplulukları ancak barınabildikleri, ziraat yapabildikleri, suyu kolayca bulabildikleri, uç iklim şartlarından rahatsız olmadıkları, diğer yerlerle kolayca ulaşımlarını sağlayabildikleri veya kendilerini dış tehlikelerden koruyabildikleri alanlara yerleşmişlerdir. Bütün olanaklar kuşkusuz doğal çevrenin fiziki şartlarına bağlıdır. Sonuçta tarih boyunca insanın yaşam alanı, coğrafi şartlara bağlı olarak gelişmiş, değişmiş veya yer değiştirmiştir.

Bismil çevresinde karstik çökme-erime dolinleri ▾

A.Çifte Göller. B. Keçki Gölü ve C. Gre Dimse Dolini ▴

TÜRKİYE'NİN EN GÜNEYİNDEKİ TEKTONİK-OROJENİK ÜNİTESİNİ OLUŞTURAN KENAR KIVRIMLARI KUŞAĞI'NDA YER ALAN DİCLE NEHRİ HAVZASI, HEM İKLİM HEM DE YER ŞEKİLLERİ AÇISINDAN BİR GEÇİŞ ZONUNDA BULUNMASINDAN DOLAYI KUVATERNER'DE MEYDANA GELEN DOĞAL ORTAM DEĞİŞİKLİKLERİNİN ŞİDDETLE YAŞANDIĞI BİR COĞRAFİ KONUMA SAHİPTİR.

Türkiye'nin en güneyindeki tektonik-orojenik ünitesini oluşturan Kenar Kıvrımları Kuşağı'nda yer alan Dicle Nehri havzası, hem iklim hem de yer şekilleri açısından bir geçiş zonunda bulunmasından dolayı Kuvaterner'de meydana gelen doğal ortam değişikliklerinin şiddetle yaşandığı bir coğrafi konuma sahiptir. Pleyistosen sonu, soğuk iklim dönemlerinden çıkılmasından sonra insanlar, Dicle Nehri'nin geniş yatağı kıyısındaki sekilerde yaşam alanı bulmuşlardır. Dicle Nehri Havzası'ndaki yerleşmelerin kompozisyonunda, birbiriyle ve dönemler arası ilişkilerde kuşkusuz Dicle Nehri'nin yatağında izlediği seyir ve ortam değişikliklerinin etkisi vardır. Dicle Nehri Havzası, genel bir tercih sebebi olarak iklimin ve vejetasyon süresinin uygun olduğu, civarında birçok kolla beraber Dicle Nehri gibi büyük bir su kaynağının bulunduğu, genellikle düşük yükselti kademesindeki ova tabanları ile yerleşmeye en müsait alandır. Hem jeolojik-jeomorfolojik; hem de hidrografik havza özelliğine sahip Dicle Nehri Havzası'nı, fiziksel koşulların hızlı bir değişim ve gelişim süreci yaşadığı, çok farklı morfojenetik sahaları [iklim farklılıkları nedeniyle meydana gelmiş, topografik özellikleri nedeniyle birbirinden ayrılan kuşaklar] kısa mesafeler dâhilinde bünyesinde bulunduran ve aynı zamanda kültürel yapının da heterojen olduğu, sürekli değiştiği ve zenginleştiği bir saha olarak tanımlayabiliriz.

Havzanın Türkiye toprakları içinde kalan bölümü ve çevresi, kültürel yaşam açısından uygun fiziksel şartlara sahiptir. Kuzeydeki kaynak alanlarında morfoloji sarp, arızalı ve dağlık olup Dicle Nehri boğazlar içinde akar. Bu çevredeki sarp kayalıklar ve kalker blokları savunma ihtiyacı

▲ Dicle Nehri'nin oluşturduğu verimli tarım arazileri olan sekiler

Dicle Nehri'nin oluşturduğu verimli tarım arazileri olan sekiler ▾

duyan uygarlıklar için ideal bir ortam hazırlarken; daha aşağıda bir plato dahilinde kenar kıvrımlarını yararak akan Dicle Nehri'nin alüvyonlarını biriktirmesiyle oluşan verimli topraklar ve gittikçe genişleyen vadi ve ardından Arabistan platformuna ait düzlükler, elverişli iklim ve ulaşım şartlarının da eklenmesiyle insanlık tarihinde yerleşik düzenin oluşmasında ve tarım kültürünün gelişmesinde ev sahipliği yapmıştır. Zira "Bereketli Hilal" olarak anılan ve Yukarı Mezopotamya'nın bir parçası olan bu havza, güneyindeki kurak ve yarı kurak düzlüklere göre çok daha elverişli doğal koşullara sahip olup, uygarlık tarihi açısından sadece Mezopotamya'nın bir parçası olarak değil, aynı zamanda Yakın Doğu kültürleri ile Anadolu kültürlerinin birleştiği, birbirleri ile kaynaştığı yer olması açısından da çok önemlidir. Bu nedenle havzada binlerce yılın birikimlerinin izlerini taşıyan çok sayıdaki arkeolojik kalıntıyı görmek mümkündür.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve özellikle buradaki en önemli akarsulardan olan Dicle Nehri, en eski medeniyetlerin ve bunlara bağlı yerleşim alanlarının tarih boyunca kesintisiz devam ettiği ve dönemlere göre önemli değişiklikler gösterdiği bir coğrafyada bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da Nil Nehri'nin anlamı ne ise Ortadoğu'da da Fırat ve Dicle Nehri'nin anlamı odur.

Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında kurtarma kazıları yapılan bazı yerleşimlerden; Ziyaret Tepe, Aşağı Salat, Müslüman Tepe, Körtik Tepe, Hakemi Use, Kavuşan Höyük, Salat Tepe ve Hirbemerdon'a bakıldığında ortak bir coğrafi ünite içinde bulunmakta ve aralarında ortak bir morfolojik bağ bulunmaktadır. Bu yerleşimlerin tümü, Dicle Nehri'nin ilk ge-

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE ÖZELLİKLE BURADAKİ EN ÖNEMLİ AKARSULARDAN OLAN DİCLE NEHRİ, EN ESKİ MEDENİYETLERİN VE BUNLARA BAĞLI YERLEŞİM ALANLARININ TARİH BOYUNCA KESİNTİSİZ DEVAM ETTİĞİ VE DÖNEMLERE GÖRE ÖNEMLİ DEĞİŞİKLİKLER GÖSTERDİĞİ BİR COĞRAFYADA BULUNMAKTADIR. KUZEY AFRİKA'DA NİL NEHRİ'NİN ANLAMI NE İSE ORTADOĞU'DA DA FIRAT VE DİCLE NEHRİ'NİN ANLAMI ODUR.

▾ Gömük Menderesli vadi. Oymataş mevkii

niş düzlüğe kavuştuğu ve geniş yatağında aktığı geniş tabanlı taşkın vadisi çevresinde bulunmaktadır. Dicle Nehri, Hirbemerdon mevkiinden sonra Raman Dağı Kütlesi ile Mardin-Midyat platoları arasında tekrar dar ve derin bir boğaza girmektedir. Bu durumda nehir ve kolları, Eğil ile Raman Dağı arasındaki havza tabanında şekillendirici bir faktör olur. Yer yüzeyindeki fluviyal aşınım ve birikim süreci yanında yer altı sularının jipsli seriyi eritmesi nedeniyle meydana gelen subsidans [çökme] olayları da sahada etkili olan morfolojik bir süreçtir. Ayrıca havzadaki gölsel tortullar nehir mecrasında zaman zaman farklı nedenlerle meydana gelen alüvyal boğulmayı işaret etmektedir. Tüm bunların söz konusu bölgede yerleşme dokusunu, biçimini ve kompozisyonunu şekillendirdiği gayet açık bir durumdur. Dicle Nehri, kuzey yönünden akış yaparak, Türkiye'deki toplam uzunluğu 523 km, drenaj havzası 57.600 km^2 olup üst sırasını oluşturan kaynağını Hazar Gölü kapalı drenaj havzasının güneyinde, Hazarbaba Dağı'nın [2230m] güney eteklerinden almaktadır. Bu akarsu Maden ilçesinin önünden geçerek, Maden Çayı adını alır ve doğuda Güneydoğu Toroslar'ın derin oyulmuş vadilerinden geçerken, ikinci kaynağı olan Dibni Suyu ya da diğer adıyla Birkleyn Çayı ile buluşur. Daha sonra Diyarbakır şehrinin hemen güneyinde keskin bir dirsek yaptıktan sonra doğuya dönerek havza ekseninde uzunca bir mesafeyi izler. Kuzeyde Güneydoğu Toroslar'dan Ambar Çayı, Kuruçay, Pamuk Çayı, Salat Çayı, Sinan Çayı, Batman Suyu, Garzan Çayı ve Botan Suyu gibi kollar ile güneyde Mardin Eşiği'nden inen ve bol su getiren Savur Çayı, Şeyhan Çayı ve Göksu Çayı gibi akarsular Dicle'ye kavuşmak üzere bu havzaya doğru yönelirler. Böylelikle, havza, gerek vadiler boyunca uzanan geniş alüviyal düzlüklerle ve taraçalarla; gerekse yazın da su taşıyan ırmakları ile bölgenin tarım ve yerleşmeye en elverişli alanlarından birini aynı zamanda, önemli tarihî yolların doğal kavşağını oluşturmaktadır. Karacadağ volkanik kütlesi, oldukça geniş bir alanda geniş bir lav örtüsü oluşturarak kalkan şekilli, belirgin rölyefi oluşturur ve bölgeyi drene eden iki akarsu havzasını, bir başka deyişle, Dicle ve Fırat'ı birbirinden ayırır.

Dicle Nehri'ne kavuşan yan kollar, dönem dönem yoğun alüvyon taşıdıklarından dolayı nehre kavuştukları noktalarda bu malzemeleri biriktirerek birikinti yelpazeleri oluşturmuşlardır. Dicle Nehri'ne kuzeyden kavuşan akarsuların [Ambar Çayı, Pamuk Çayı, Salat Çayı, Sinan Çayı] oluşturdukları yelpazeler, daha geniş ve belir-

▼

DİCLE NEHRİ'NE KAVUŞAN YAN KOLLAR, DÖNEM DÖNEM YOĞUN ALÜVYON TAŞIDIKLARINDAN DOLAYI NEHRE KAVUŞTUKLARI NOKTALARDA BU MALZEMELERİ BİRİKTİREREK BİRİKİNTİ YELPAZELERİ OLUŞTURMUŞLARDIR. DİCLE NEHRİ'NE KUZEYDEN KAVUŞAN AKARSULARIN OLUŞTURDUKLARI YELPAZELER, DAHA GENİŞ VE BELİRGİNDİRLER.

▾ Kaya altı sığınaklarında yer alan duvar resimleri

A

B

C

D

▴ **A-B** Mirdese Vadisi (Hasankeyf); **C-D** Nis Tepe (Hasankeyf) kaya sığınaklarında kazıma ve boyama teknikleriyle yapılmış duvar resimleri

gindirler. Üçtepe, Kavuşan Höyük, Korukçu Tepe ve Aşağı Salat Höyüğü, yarılmış bu birikinti yelpazesi sekileri üzerine kurulmuş yerleşim yerleridir.

Dicle Nehri Havzası'ndaki jeomorfolojik gelişimi kontrol eden birincil etken, bölgesel jeodinamik ve tektonik faktörler iken; ikincisi karstik süreçlerdir. Nitekim Kavuşan Höyük'ün yakın çevresinde görüldüğü gibi [Tepe Depresyonu, Çöltepe ve çevresi] yer altı drenajının etkisi ve alüvyonların altında bulunan jipsli serilerin erimesi nedeniyle kimi yerde çökme dolinleri meydana gelirken; Ziyaret Tepe çevresinde olduğu gibi bazı yerlerde de Dicle Nehri Vadisi genişlemektedir.

Havzanın kuzeyinde, Güneydoğu Toros Dağları'nın hazırlık kuşağı olarak da adlandırılan Kenar Kıvrımları Kuşağı [Silvan-Hazro kıvrım dağları] ile güneydeki Mardin-Midyat Dağları'nın kuzey kanadını oluşturan Gerçüş- Savur Kıvrım Zonu uzanım göstermektedir. Tektonik ve flüviyal gelişmelerin etkisiyle, Dicle Nehri Havzası'na doğru yükselti değerleri dereceli olarak azalmaktadır. Yüksek plato alanlarından Dicle Nehri Havzası'na doğru hafif dalgalı ve eğimli bir alçak plato sahasına doğru bir değişim içine girer. Bu iki kıvrım zonu arasındaki depresyona yerleşen Dicle Nehri [510-650 metre], yer yer menderesler çizerek, yer yer örgülü bir drenaj göstererek, kimi yerde de temele gömülerek çizgisel bir akış içinde akmaktadır.

Havzada geniş ve yaygın morfolojik üniteyi Pliyo-Kuvaterner dolgu-aşınım yüzeyleri [alçak platolar] oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 600-900 metre arasında gözlenebilen Pliyo-Kuvaterner birimler, Pliyosen sonları ile Kuvaterner başları çökellerine

A. Kaya oyuğu meskenler ve Hasankeyf Kalesi B. Kompleks mekanlı kaya konutu, Kadırga Mağaraları C. Kalker kütlesine oyulmuş kilise ve mezar yapıları D. Kaya mezarı, Saklı Köy ▼

SON YILLARDA ILISU BARAJI'NIN İNŞASI NEDENİYLE SIK SIK GÜNDEME GELEN HASANKEYF VE ÇEVRESİNDEN BİLDİĞİMİZ KAYA KONUTLAR VEYA KAYA OYUĞU MESKENLER, KAPADOKYA VADİSİ GİBİ, BU ALANIN EN DİKKAT ÇEKEN JEOLOJİK YAPISINA ÖZGÜ NİTELİKLERİNDENDİR. BURADA, DOĞANIN SAĞLADIĞI BİR AYRICALIKLA BASİT BİR KAZIYICI ALET BİLE KULLANARAK SIĞINAK VEYA MESKEN YAPIMINA UYGUN FORMASYONLARIN VARLIĞI SÖZ KONUSUDUR.

▾ Çok odalı kaya konutun iç kısmı

DOĞAL ORTAM ŞARTLARI, BİLEŞENLERİ AYNI ZAMANDA SÖZ KONUSU ALANDA YAŞAYAN İNSAN TOPLULUKLARININ YERLEŞME DOKUSU VE MİMARİ ALIŞKANLIKLARINI, KONUT TİPİNİ, KÜLTÜREL YAPISINI, YAŞAM TARZINI, GELENEKLERİNİ, SOSYO-PSİKOLOJİK DEĞERLERİNİ BELİRLEYEN BİRER FAKTÖR OLMUŞTUR.

▾ Hasankeyf kaya kilise

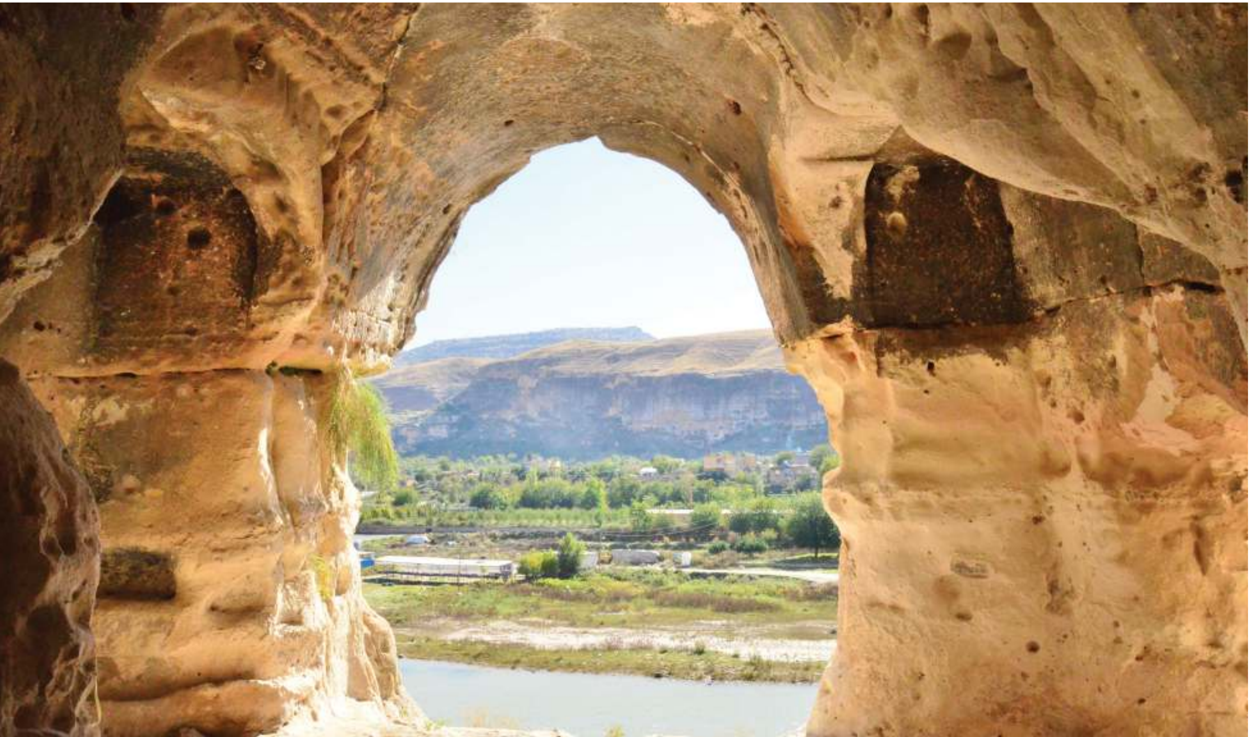
ait olup değişik kökende kaba unsurlu akarsu elemanlarından meydana gelmişlerdir. Dicle ve kollarının eski vadi tabanına gömülmesi, iklim salınımlarının etkisi ile dönemlik olarak meydana gelmiş; iklimde ılımanlaşmanın olduğu dönemlere karşılık gelen buzul sonrası dönemlerde bir vadi tabanı oluşmuş, glasyal [buzul] dönemlerde ise akarsu önceki dolgulara gömülmüş; böylelikle 30-40m. sekileri, 10-15m. sekileri, alçak Holosen sekileri ve güncel sekiler olmak üzere en az dört seki basamağı oluşmuştur.
Dicle Nehri'nin bölgenin genel eğimi olan kuzey-güney doğrultusundaki akışını değişikliğe uğratan olay, Karacadağ volkanizması ve etki alanıdır. Dicle Nehri, Karacadağ lavlarının oluşturduğu engel nedeniyle Diyarbakır'ın güneyinde keskin bir dirsek oluşturarak yönünü doğuya çevirir ve doğu-batı doğrultusunda, yine geniş tabanlı vadisinde akışını sürdürür.

Batman kentinin güneyine gelindiğinde Dicle Nehri ve çevresinde, yapısal unsurlar ve süreçlere özgü çok çeşitli ve zengin bir rölyef göze çarpar. Saha, tektonizma, kıvrımlar, monoklinal ve yatay yapılar, karstlaşma ve fluviyal etkiler gibi yapısal ve morfojenetik birçok faktör ve süreç tarafından şekillenmiştir. Kuzey-güney yönlü sıkışma hareketinin sonucu olarak düzenli ve birbirine paralel kıvrım zonları görülmektedir. Bu kıvrımlardan, morfolojik yapısı yeryüzünde eşi benzeri az görülen jeolojik-jeomorfolojik bir oluşum olan Gercüş antiklinali, tabanının aşındırılarak boşalması sonucu oluşmuştur.

SİİRT İLİ SINIRLARINDAKİ ILISU ETKİLEŞİM SAHASINA BAKTIĞIMIZDA, SAHAYI DRENE EDEN VE DİCLE NEHRİ'NİN BOL DEBİLİ KUZEY KOLLARINDAN OLAN BAŞUR, KEZER VE BOTAN ÇAYLARI BULUNUR. KAYNAKLARINI BOL YAĞIŞ ALAN GÜNEYDOĞU TOROSLARDAN ALAN VE KABACA KUZEY GÜNEY DOĞRULTUSUNDA KONSEKANT KARAKTERLİ BU AKARSULAR AYNI ZAMANDA İLKBAHAR AYLARINDA ERİYEN KAR SULARINDAN DA BESLENDİKLERİNDEN BOL SU TAŞIRLAR VE AYNI ZAMANDA AŞINDIRMA VE BİRİKTİRME FAALİYETLERİNDE ETKİLİ OLURLAR.

Doğu yönünde kıvrımlı morfografik yapılardan Raman ve Gercüş-Softek antiklinalleri arasına kurulan Dicle Nehri Havzası, arkeolojik ve kültürel öğeler açısından son derece zengindir. Başta Hasankeyf yerleşimi olmak üzere kültürel yerbilimleri açısından değerlendirilebilecek, insanlık tarihi ve bölge arkeolojisi açısından son derece önemli ve özgün unsurlar mevcuttur. Bunlar, kaya oyuğu meskenler, kaya altı sığınakları, kale yerleşimleri, kayalık alan yerleşimleri, kaya mezarları, su yapıları, işlikler, silolar ve rituel yapılar olarak tanımlanabilir. Sahanın arkeolojik öğeler açısından bu kadar zengin olması jeomorfolojik yapıyla yakından ilişkilidir. Mevcut kayaçlar mesken yapı-

Kezer ve Başur Çaylarının Gökçedağ antiklinalinde açtığı boğaz ve belgeleme çalışmaları. Siirt ▼

mına ve alet yapımına elverişli litolojik koşullar sunarken, jeomorfolojik gelişimle dar ve derin yarılmış vadiler de savunmaya elverişli topoğrafyalar oluşturmuştur.

Son yıllarda Ilısu Barajı'nın inşası nedeniyle sık sık gündeme gelen Hasankeyf ve çevresinden bildiğimiz kaya konutlar veya kaya oyuğu meskenler, Kapadokya Vadisi gibi, bu alanın en dikkat çeken jeolojik yapısına özgü niteliklerindendir. Burada, doğanın sağladığı bir ayrıcalıkla basit bir kazıyıcı alet bile kullanarak sığınak veya mesken yapımına uygun formasyonların varlığı söz konusudur. Raman-Gercüş Antiklinali, Garzan-Kendalan Antiklinali ve Dicle-Garzan Havzası'ndaki mağara, doğal kaya altı sığınakları ve kaya konutlarının önemli bir çoğunluğu, bu tür barınakların oluşmasına uygun litolojinin bulunduğu kalker kütlesi üzerinde kurulmuştur. Ayrıca, çok özel koşullarda, bölgede oluşan zengin sileks [çakmaktaşı] oluşumları da Paleolitik Dönem insanını buraya çekmiştir. Zira Dicle Nehri Havzası'nda kaya altı sığınaklarının duvarlarına çoğunlukla kazılarak ve zaman zaman boya ile yapılmış figüratif ve geometrik unsurlardan oluşan duvar resimlerinin varlığı da bize Üst Paleolitik Dönem'le karşı karşıya olduğumuzun işaretini verir.

Hasankeyf Kaya Kilise

Siirt ili sınırlarındaki Ilısu etkileşim sahasına baktığımızda, sahayı drene eden ve Dicle Nehri'nin bol debili kuzey kollarından olan Başur, Kezer ve Botan çayları bulunur. Kaynaklarını bol yağış alan Güneydoğu Toroslardan alan ve kabaca kuzey güney doğrultusunda konsekant karakterli bu akarsular aynı zamanda ilkbahar aylarında eriyen kar sularından da beslendiklerinden bol su taşırlar ve aynı zamanda aşındırma ve biriktirme faaliyetlerinde etkili olurlar. Burada Dicle Nehri havzası, çeşitli zaman aralıklarında aşınmış veya deforme olmuş kıvrımlı yapı elamanlarıyla bu yapıyı işleyen veya yaran akarsuların oluşturduğu flüviyal şekillerden meydana gelmiştir.

Siirt çevresinde yoğun ve aktif tektonizmanın etkisiyle kıvrılma-kırılma hareketleri yanında akarsu aşındırmasına bağlı olarak oldukça arızalı ve engebeli aynı zamanda çok çeşitli bir topografya söz konusudur. Kıvrımların düzenli akarsu aşındırmasının ise hızlı olmasından dolayı sahada Jura tipi kıvrımlı yapı elemanlarına ait birçok şekil ortaya çıkmıştır.

Özellikle jeomorfolojik süreçlerle topoğrafik anlamda yakın çev-

▼

DİCLE NEHRİ HAVZASI'NI GÜNEYDEN SINIRLAYAN MARDİN-MİDYAT PLATOSU'NDA GÜNÜMÜZDE OLDUĞU GİBİ GEÇMİŞTE DE AKARSULARIN VE AÇTIKLARI VADİLERİN DOĞAL OLUKLAR OLUŞTURMASI NEDENİYLE ÜRÜN NAKİL GÜZERGÂHLARI OLDUKLARI SÖYLENEBİLİR. AYRICA DİCLE NEHRİ ÖNCEDEN BERİ SUYOLU TAŞIMACILIĞINDA ÖNEMLİ BİR FONKSİYON ÜSTLENMİŞTİR.

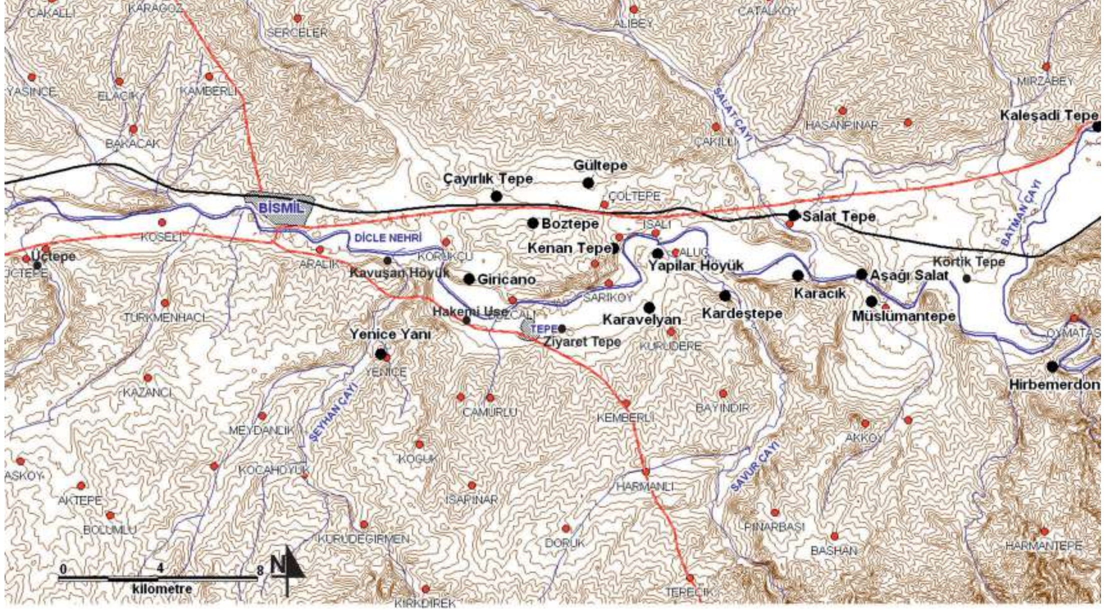

ARAŞTIRMA SAHAMIZA BİR BÜTÜN OLARAK BAKTIĞIMIZDA, GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN DİCLE BÖLÜMÜ'NDE VE KABACA GÜNEYDOĞU TOROSLAR'IN KENAR KIVRIM KUŞAĞI İLE MARDİN EŞİĞİ ARASINDAKİ DEPRESYONDA YER ALDIĞINI SÖYLEYEBİLİRİZ. DİYARBAKIR'IN BİSMİL İLÇESİ İLE MARDİN'İN DARGEÇİT İLÇESİ ARASINDA UZANAN, OLDUKÇA GENİŞ BİR ALANI KAPSAYAN ILISU BARAJI ETKİLEŞİM SAHASININ TAMAMI, MÜCBİR SEBEPLER DOLAYISIYLA GİDİLEMEYEN BAZI KESİMLER DIŞINDA, JEOMORFOLOJİK AÇIDAN TÜMÜYLE İNCELENEREK BELGELENMİŞTİR.

Başur Çayı vadisi çevresinde çökelmiş koyu renkli denizel depolar ▾

▾ Diyarbakır sınırlarındaki Dicle Havzasında tespit edilen ve kazısı yapılmış bazı höyükler

resine göre daha ideal yaşam alanları meydana getiren Dicle Havzası, diğer elverişli coğrafî faktörlerle birlikte çevresi için cazip bir alan olmuştur. Bu koşullar, Paleolitik Dönem'den itibaren havzayı sürekli bir tercih alanı haline getirmiştir. Holosen'de meydana gelen lokal ya da küresel çevresel değişimlere bağlı olarak yerleşmelerin karakterinde, işlevlerinde ve kompozisyonlarında birtakım değişiklikler olmuştur.

Yerleşim üniteleri çoğalmış veya azalmış; akarsu yataklarına yaklaşmış veya uzaklaşmıştır. Dicle Nehri Havzası'nı güneyden sınırlayan Mardin-Midyat Platosu'nda günümüzde olduğu gibi geçmişte de, akarsuların ve açtıkları vadilerin doğal oluklar oluşturması nedeniyle ürün nakil güzergâhları oldukları söylenebilir. Ayrıca Dicle Nehri önceden beri suyolu taşımacılığında önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Dolayısıyla bu su kenarı yerleşimlerinden daha doğuya ve güneye, Aşağı Mezopotamya Bölgesi'ne bir ürün akışı ve taşımacılığının yapıldığını ve höyük yerleşmelerinin depolama ve aktarma görevlerini üstlenmiş olabileceklerini düşünebiliriz. Yukarı Dicle Havzası, tarım ve yerleşmeye imkân tanıyan hafif dalgalı jeomorfolojik yapısı, Dicle Nehri'nin alçak ve yüksek taraçalarının verimli topraklara sahip olması, çevredeki bol yağış alan yükseltilerden kaynaklı zengin yeraltı ve yerüstü su kaynakları, konut ve malzeme üretiminde kullanılacak kayaç kaynaklarının varlığı [sileks, bazalt, kalker, kil vs], uzak mesafelere ulaşım ve ulaştırmaya imkân tanıyan hidrografik yapısı, havzanın çevresindeki geniş etki bölgeleri arasında ulaşımı sağlayan merkezliliği, kısacası elverişli bu coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca yoğun ve sürekli yerleşmeye sahne olmuştur. İşte bu nedenle havza, Dicle Nehri ve kollarının özellikle Bismil-Batman arasındaki drenaj alanında yoğunlaşan ve en erkeni Çanak Çömleksiz Neolitik, en geçi Ortaçağ olmak üzere çeşitli dönemleri içeren tabakalara sahip höyükler ile büyük önem taşır.

Araştırma sahamıza bir bütün olarak baktığımızda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde ve kabaca Güneydoğu Toroslar'ın kenar kıvrım kuşağı ile Mardin Eşiği arasındaki depresyonda yer aldığını söyleyebiliriz. Diyarbakır'ın Bismil ilçesi ile Mardin'in Dargeçit ilçesi arasında uzanan, oldukça geniş bir alanı kapsayan Ilısu Barajı etkileşim sahasının tamamı, mücbir sebepler dolayısıyla gidilemeyen bazı kesimler dışında, jeomorfolojik açıdan tümüyle incelenerek belgelenmiştir.

Ilısu Barajı ve HES Projesi etkileşim alanında yer alan Dicle Nehri ve yakın çevresinde tarafımızca 2011-2016 yılları arasında peyderpey yürütülen jeomorfolojik araştırmalarla paleocoğrafik koşulların seyri ve şekli, büyüklüğü, dağılışı ve yerleşim alanları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla hem literatürdeki bilgiler bütünleştirilmiş; hem de kapsamlı bir saha çalışması ile tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim kültür varlıkları gibi jeomorfolojik geçmişe dair izlerin de baraj alanının suları altında kalmış olması, gelecekte bunların araştırılıp ortaya çıkarılmasını imkânsızlığı bilinciyle burada kısmen tanıtılmaya çalışılan bu önem taşıyan araştırmalar gerçekleştirilmiştir. ■

Batman Çayı kıyısında kil deposu stratigrafisinin belgelenmesi ▼

GİRİCANO
ANADOLU VE MEZOPOTAMYA ARASINDAKİ YUKARI DİCLE BÖLGESİ

Andreas SCHACHNER

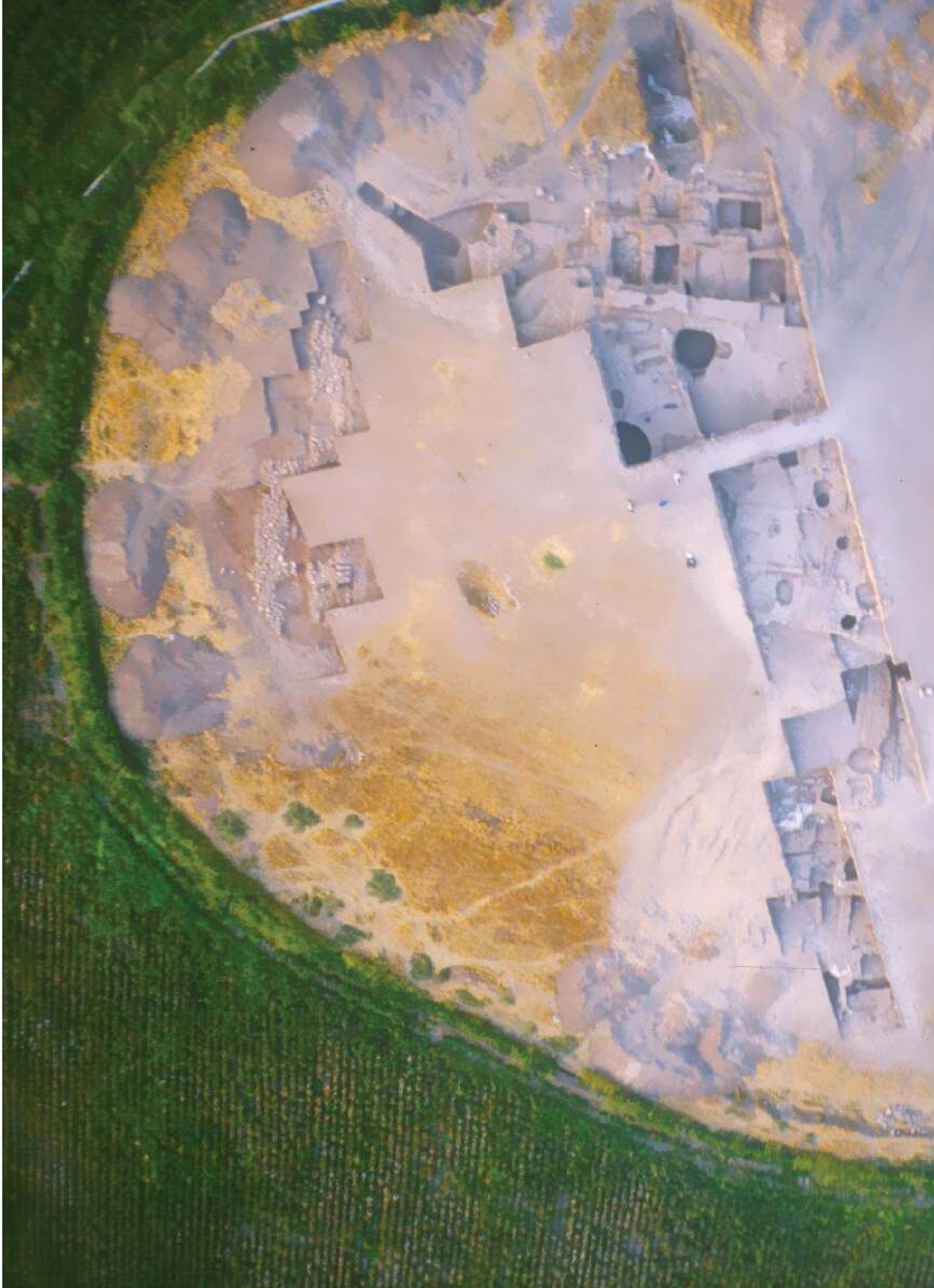

GİRİCANO ÖNCELİKLE YUKARI DİCLE BÖLGESİ BOYUNCA, MÖ 4500'DEN MÖ ERKEN 3. BİNYILA KADAR UZANAN GEÇ KALKOLİTİK KÜLTÜR GELİŞİMİNİN ARALIKSIZ BİR STRATİGRAFİ KESİTİ HALİNDE ÇALIŞILDIĞI TEK SİT ALANIDIR. AYRICA, BİR ORTA ASSUR KÖYÜDÜR VE TUŠHAN ŞEHRİ/ZİYARET TEPE İLE OLAN İLİŞKİLERİ, BURADA BULUNAN ÇİVİYAZILI TABLETLERDEN OLUŞAN ARŞİVİNİN YARDIMIYLA ARKEOLOJİK OLARAK ARAŞTIRILMIŞTIR. ARAŞTIRMA, ANADOLU VE MEZOPOTAMYA ARASINDAKİ YUKARI DİCLE BÖLGESİNİN KÜLTÜREL KONUMU ÜZERİNE ARTZAMANLI BİR BAKIŞ AÇISINA İZİN VERMİŞTİR.

Çiviyazılı tabletler ve kaplar (Foto: P. Bartl) ▾

▾ Giricano kazılarının havadan görünümü (2002); kuzeydeki kesitlerde Orta Tunç Çağ yapıları görülmekte (Foto: A. Schachner, J. Heigermoser)

Ocak 1999'da Münih Üniversitesi, Yakın Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, Ankara'daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi aracılığıyla, Fırat ve Dicle nehirleri boyunca yeni barajların su havzalarında yapılacak kurtarma kazılarına katılmaları için Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığından bir davet aldı. Dicle ve onun en doğusundaki kolu olan Botan Çayı boyunca yapılan ilk keşif gezisi, bölgenin muazzam arkeolojik ve tarihi potansiyelini ortaya koymuştur. 2000 yılı ilkbaharında, TAÇDAM'dan temsilcilerle birlikte yapılan yüzey araştırması, Giricano'da yapılacak çalışmayı mümkün kılmış ve özellikle Botan Vadisi hakkında daha sonra Ege Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen çok başarılı araştırmaların temelini oluşturan bilgiler sağlamıştır.

Giricano'da, Dicle'nin kuzey kıyısında bulunan, hafifçe yükselen ve buzul çağa ait olan bir nehir terasında yapılan önceki yüzey araştırmalarında, MÖ 2. ve 1. binyıla ait yerleşimler görülmüştür.

Dicle'nin güney kıyısında bulunan Ziyaret Tepe kentsel alanı ile ilişkilendirilerek, özellikle Asur varlığının evreleri sırasında bir köy ve şehrin karşılaştırmalı çalışması, araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca, Torosların kuzeyinde Doğu Anadolu ve Tur Abdin'in güneyinde Mezopotamya arasında kalan Yukarı Dicle Bölgesi'nin kültürel-tarihi konumu artzaman yaklaşımı ile analizi amaçlanmıştır.

Diyarbakır'daki müze müdürlüğünün idari öncülüğünde ve yazarın bilimsel sorumluluğunda Giricano'da gerçekleştirilen kazılar, tepenin her tarafına yayılmıştır. Büyük çaplı kazılar sayesinde

▾ Batıdan Giricano (2002): Orta Tunç Çağ tabakası kazıları görülebilmekte: sağda Dicle ve arkada Tur Abdin görülmekte (Foto: A. Schachner)

HER NE KADAR HERHANGİ BİR KONTEKSTTEN BAĞIMSIZ OLARAK ELE GEÇEN DAĞINIK BULUNTULAR HALAF VE UBEYD DÖNEMLERİNE AİT ESKİ BİR YERLEŞİMİN VARLIĞINA İŞARET ETSE DE, KORUNAGELMİŞ YERLEŞİM GEÇ KALKOLİTİK DÖNEMİN ERKEN EVRESİNDE BAKİR BİR TOPRAK ÜZERİNDE İNŞA EDİLMİŞTİR.

yerleşmenin tarihi açıklık kazanmış ve bazı katmanlarda eşevreli mimari özellikler bile ortaya çıkarılmıştır. Toplamda, kronolojik olarak tanımlanmış yedi yerleşim dönemini içeren en az 19 yapı katmanı tespit edilmiştir.

Orta Çağdan erken modern zamanlara kadar mezarlık olarak tekrar kullanılmasının dışında, yerleşim uzun bir boşluk ile ayrılan iki büyük evreden oluşmaktadır.

1. evre Ubeyd dönemi sonundan Nineve 5 dönemine [yaklaşık MÖ 4500/4200-2900/2800] ve 2. evre ise Orta Tunç Çağdan Erken Demir Çağına [yaklaşık MÖ 1850/00-500] tarihlenir.

Her ne kadar herhangi bir kontekstten bağımsız olarak ele geçen dağınık buluntular Halaf ve Ubeyd dönemlerine ait eski bir yerleşimin varlığına işaret etse de, korunagelmiş yerleşim Geç Kalkolitik Dönemin erken evresinde [LC1] ana toprak üzerinde inşa edilmiştir [yaklaşık MÖ 4500-4200]. Yerleşim, MÖ 4. binyılın ikinci yarısında sosyo-kültürel doruk noktasına ulaşarak, MÖ 3. binyılın ilk çeyreğine kadar sürekli olarak gelişim yaşamıştır. Maddi kültüründe hafif Geç Uruk etkileri görülen bu evre, Kuzey

Mezopotamya'daki yerleşim yerlerinde paralelleri bulunan, höyüğün en üst noktasının üzerine muhtemelen kült amaçlı bir yapı kurulması ile karakterize edilmektedir. Diyarbakır ve Batman arasındaki Yukarı Dicle'nde hiçbir yerleşim yerinde buna benzer bir kompleks mimariye rastlanmadığından, Giricano'nun bu dönemde bölgesel bir merkez olması ihtimali vardır.

Radyokarbon tarihlemesi bu yerleşim evresinin muhtemelen MÖ 4. binyılın son yüzyılında bittiğini göstermektedir. Yerleşimin yüksek ihtimalle bir deprem sonucu yok olması dikkat çekicidir. Nineve 5 dönemine ait, küçük ölçekli yapılar sahip, muhtemelen kısa ömürlü yerleşimse tarihöncesi döneme ait gelişimin sonunu işaret etmektedir. Giricano'da güney yamaçtaki basamak açmada ortaya çıkarılan Geç Kalkolitik yerleşim katmanları, Ubeyd döneminin sonundan MÖ erken 3. binyıla kadar olan süreçte Yukarı Dicle vadisindeki kültürel gelişime kesintisiz bir genel bakış sağlayan bölgedeki tek örnektir. Seramikler ve mimari, şu ana kadar sadece günümüz Kuzey Irak ve Kuzeydoğu Suriye'sinde belgelenmiş kültürel gelişimle yakın bir ilişki göstermektedir. Öyle görünüyor ki, Dicle boyunca, Tur Abdin'in kuzey ve güneyindeki bölgeleri, Toroslardan Erbil ovalarına kadar ulaşan, fakat Suriye ve Türkiye Fıratı boyunca uzanan bölgelerden açıkça ayırt edilebilen ortak bir kültür bölgesi oluşturmuşlardır. Nineve 5 dönemindeki yerleşimin sona ermesinden sonra Giricano yaklaşık bin yıl boyunca kullanılmamıştır. Ancak MÖ 2. binyılın başlarında, Orta Demir Çağa kadar aralıksız ulaşan üç büyük yapı dizisi [A-C] ile birlikte yerleşimde yeni bir evre başlar. Orta Tunç Çağa ait bu ardışık yapılar, doğal olarak büyüyen bir köye değil, aksine her biri geniş bir avlu etrafına yerleştirilmiş, ekonomik işlevlere sahip

▾ İkinci bir dolgudan ele geçen Halaf dönemine ait terracota boğa parçaları (Foto: A. Schachner)

planlanmış yapılara benzemektedirler. Bu dönemin maddi kültürü, göz alıcı koyu kırmız ve koyu mor astarlı kaplarla karakterize edilmektedir. Bu karakteristik çanak çömleğin dağılımı Diyarbakır'dan Siirt'e uzanan Yukarı Dicle bölgesi ile sınırlıdır, böylece MÖ 2. binyılın ilk yarısında bölgesel bir kültür somut olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Doğu Anadolu seramikleriyle olan sıkı olmayan ilişki kendini gelişigüzel boyanmış kaplar gösterirken, oldukça nadir bulunan Nuzi ve Habur boyalı seramikleri Tur Abdin'in güney bölgeleri ile olan teması da kanıtlamaktadır.

Mitanni Döneminde, büyük ölçekli yapılar yerlerini kazılan alanlarda son zamanlardaki bozulmalar nedeniyle herhangi bir yapısal bağlantı göstermeyen daha basit yapılara bırakmıştır. Bununla birlikte, ele geçen çanak çömlek ve birkaç silindir mühür Giricano ve Yukarı Dicle'nin Mitanni İmparatorluğu'nun kültürel olarak egemen olduğu bölgenin bir parçası olduklarına işaret etmektedir.

Her ne kadar mimari olarak bu dönem ve sonrasında gelen, iki yapı katmanında görülen Orta Assur Dönemi arasında bir fark bulunamamış olsa da, çanak çömlekteki fark açıkça görülmektedir. Her iki evrede de, Suriye ve kuzey Mezopotamya'dan oldukça iyi bilinen tek çeşit ve seri üretim seramikler, Yukarı Dicle bölgesinde de tipolojik olarak tamamen aynı şekilde görülmektedir. Bu, bölgenin yalnızca Mitanni ve Orta Assur imparatorluklarının kültürel, politik ve sosyo-ekonomik yapılarının ayrılmaz bir parçası olduğunu değil, aynı zamanda bu kültürlerin küçük köy yerleşimlerine kadar nüfuz ettiğini göstermektedir.

Farklı yapı katmanlarından ele geçen Geç Kalkolitik çanak çömlek [Foto: A. Schachner] ▾

Bu yorum, ağzı kapalı bir kap içerisinde ele geçen on beş çiviyazılı tablet sayesinde doğrulanmaktadır. Güneşte kurutulmuş bu çiviyazısı tabletler, M. Roaf'ın çabaları sayesinde Diyarbakır'da modern bir seramik fırınında pişirilmiş ve korunabilmişlerdir. Üzerinde belirtilenlerle MÖ 1068/67'e tarihlenen yazıtlar sayesinde, sadece yerleşmenin adının "Dunnu-ša-Uzibi" olduğu ve aynı zamanda bu yerin sahibinin bir Tušhan [Ziyaret Tepe] yerlisi "Kidin-Sin oğlu Ahuni" olduğu da öğrenilmiştir. Öyle görünüyor ki, Giricano, yılın büyük bölümünü nehrin karşı kıyısındaki Tušhan kentinde geçiren bir toprak sahibine ait tarım ve çiftlik yerleşimiydi. Böylece bölgede bilinen diğer Assur yerleşimleri göze alınarak, tarımsal kullanım sisteminin rekonstrüksiyonu yapılabilir.

Orta Assur tabakasının mimari yapıları, Qasrij Cliff ve Tell Bderi'deki yapılarla benzerlik gösteren çok geniş bir çukur etkisinde kalmıştır. Bu yapı muhtemelen hasadın şehre taşınmayan ve alanda bir sonraki sene kullanmak için saklanan kısmını saklamaya hizmet etmiştir. Ayrıca diğer bilinen dunnularla [ör. Tell Sabi Abiyad'da], bir Orta Assur yerleşimi olan Giricano karşılaştırıldığında, bu idari terimin çok farklı mimari yapıya sahip yerleşimler için kullanıldığı görülmektedir. Suriye'de Balikh'te nehrin kenarında bulunan Tell Sabi Abiyad iyi güçlendirilmiş bir kraliyet mülküyken, Dunnu-ša-Uzibi kuzey Mezopotamya'da çok sayıda belgelenen daha "normal" bir dunnu izlenimi vermektedir. Aynı zamanda, Giricano'da stratigrafik olarak ardı ardına gelen katmanlar, Mitanni'nin yerleşimin bu dönemde kuzey Mezopotamya idari kaynaklarında "dimtu" olarak bahsi geçen bir yerleşim olduğu ihtimalini önermektedir.

Orta Assur hakimiyetinin sona ermesiyle, maddi kültüründeki temel değişim özellikle yivli keramik grubu olarak adlandırılan tipik malzeme ile açığa çıkmıştır. Erken Demir Çağı Doğu Anadolu'nun karakteristik ürünü olan el yapımı ve yatay yivli çanak çömleğin varlığı önce Torosların güneyinde Dicle nehri boyunca yapılan kazılarla kanıtlanmıştır. Buna göre, bölge MÖ 9. yüzyılda Assur hakimiyetinin tekrar oluş-

▼

MİTANNİ DÖNEMİNDE, BÜYÜK ÖLÇEKLİ YAPILAR YERLERİNİ HERHANGİ BİR YAPISAL BAĞLANTI GÖSTERMEYE DAHA BASİT YAPILARA BIRAKMIŞTIR. BUNUNLA BİRLİKTE, ELE GEÇEN ÇANAK ÇÖMLEK VE BİRKAÇ SİLİNDİR MÜHÜR GİRİCANO VE YUKARI DİCLE'NİN MİTANNİ İMPARATORLUĞU'NUN KÜLTÜREL OLARAK EGEMEN OLDUĞU BÖLGENİN BİR PARÇASI OLDUKLARINA İŞARET ETMEKTEDİR.

▾ Orta Tunç Çağ çanak çömlek: Soldaki Bölgesel olarak belirlenmiş mor astarlı mal grubu; Sağdaki: Doğu Anadolu ile ilişkili boyamalı kap (Foto: A. Schachner)

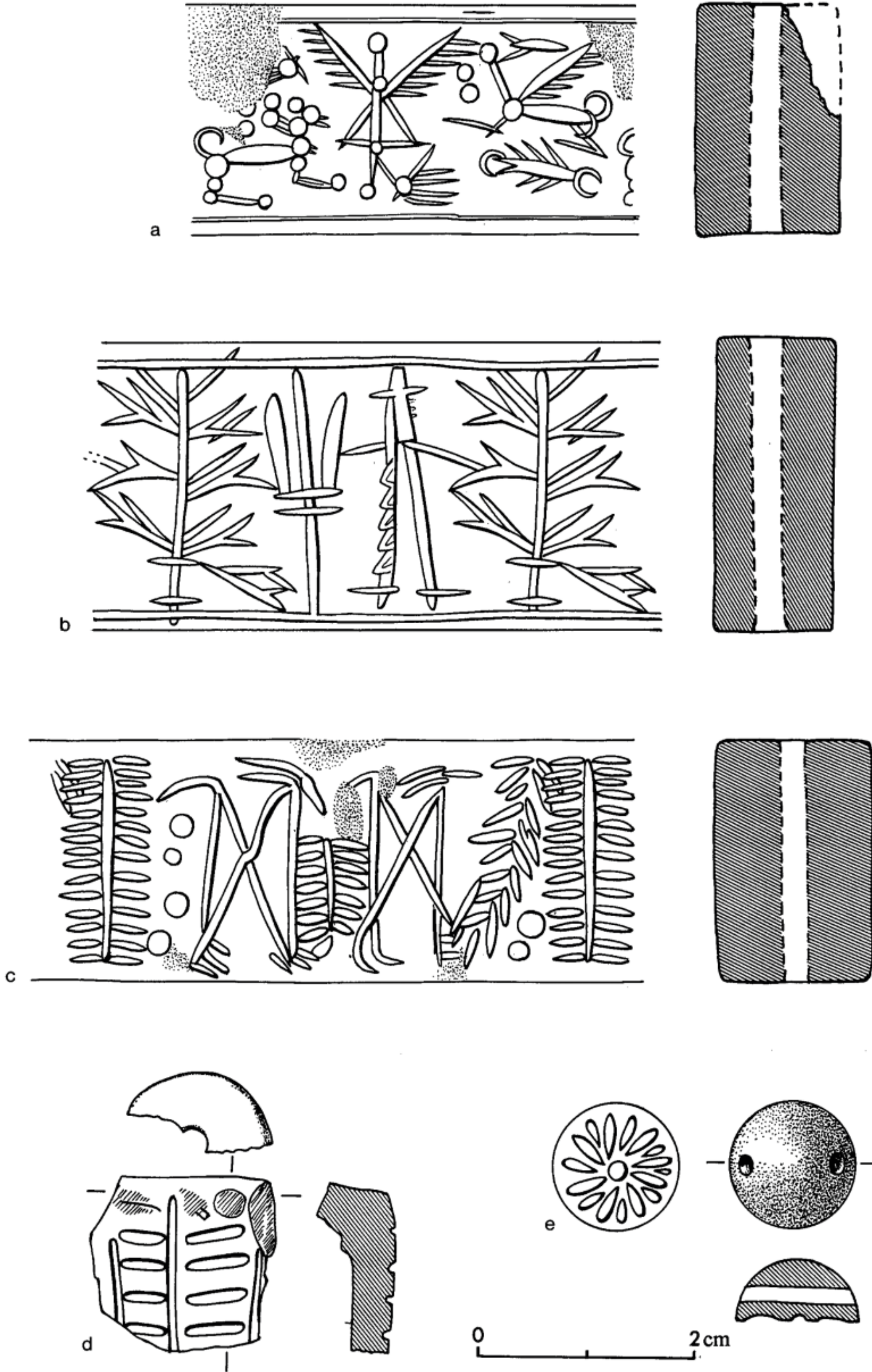
turulmasına kadar, bu tip çanak çömlek ile karakterize edilen [yaklaşık MÖ 1050'den sonra] Doğu Anadolu kültürel bölgesine dahil olarak kalmıştır. Erken Demir Çağının bölük pörçük mimari özellikleri göstermektedir ki, bölgedeki diğer birçok yerleşimle benzerlik gösteren Giricano, muhtemelen sezonluk bir yerleşim olarak kullanılmış, mevsimlik yaylacılık sisteminde bir kış kampı olarak hizmet etmiş olabilir.

◂ Diyarbakır Müzesine yolculuğa çıkmak için herşey toplanmış ve hazır: ama geç Kalkolitik pithosu nereye koymalı? (Foto: A. Schachner)

Assurnasirpal tarafından Tur Abdin ve Toroslar arasındaki ovaların tekrar ele geçirilmesi ve Salmanasar III tarafından Assur iktidarının pekiştirilmesiyle MÖ 9. Yüzyılın ilk yarısında nehrin güney kıyısındaki kent yerleşimleri tekrar Assurlulaştırılmıştır. Şehirler, Ziyaret Tepe/Tušhan örneğinin de kanıtladığı gibi, Assur taşra kentleri tarzında gelişim göstermişlerdir. Buna karşılık Giricano gibi sürekliliği olan köy yerleşimlerinin maddi kültürlerinde Assur ve yerel gelişimlerin bir arada var oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca, maddi kültürü yalnızca Assur'a ait olan ve muhtemelen çiftlik olarak kabul edilebilecek, bu dönemde yeni kurulan küçük köy yapılaşmalarının yerleşim sisteminin bir başka unsurunu oluşturur. Tepe üzerindeki Orta Çağ mezarlığın tahribatı nedeniyle, Giricano'daki Demir Çağının geç gelişimleri, buluntuların parça parça oluşu nedeniyle yalnızca sınırlı bir şekilde rekonstrüksiyon görebilir. Ancak, bir evin köşesinin ortaya çıkarılması ve burada korunmuş tüm kaplar açıkça göstermektedir ki tepe Geç Demir Çağına kadar yerleşim görmüştür [yaklaşık olarak Akhamenid dönemi]. 2003 yılında, Alman Araştırma Cemiyeti ve Türk kültür yetkililerine yönelik önceden belirtilmiş bilimsel hedeflerin çoğuna ulaşılmıştır. Kazı ile elde edilen kültürel kesit, bölgesel özerklik ve Doğu Dicle Bölgesine entegrasyonu arasında gidip gelen, bölgenin beş binyıllık olaylı tarihine olağanüstü bir kavrayış getirilmesine olanak sağlamaktadır. ■

Mitanni Dönemi oyma işi (Çizim: C. Wolff) ▾

KURİKİ HÖYÜK

Elif GENÇ
Birgül YILDIZ KÖSE
Çağan KÖSE

BÖLGEDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI SIRASINDA ZİYARET EDİLEN YERLEŞİMİN ADI ÇEŞİTLİ YAYINLARDA "KURİK", "KÜRİK" VEYA "KURRİK DÜZÜ" OLARAK GEÇMİŞTİR. "KURİK", BÖLGEDE "SEVİMLİ ERKEK ÇOCUK" YA DA "SIPA" ANLAMINA GELİR.

Batman Çayı'nın Dicle Nehri'ne kavuştuğu noktada yer alan Kuriki Höyük yerleşimine güneyden bakış ▼

Biz arkeologlar sular altında kalacak olan tarihi bilgileri kurtarmak adına ekip olarak bölgeye geldik. Yerleşimlerin birçoğunda olduğu gibi Kuriki Höyük'ün de büyük oranda tarım arazisi olarak kullanılması, bazen Dicle Nehri taşkınlarına maruz kalması ve böylelikle bozulmuş kültür katmanları ile karşılaşmak, yerel özellikler taşıyan bulgular ve benzer durumlar zaman zaman işimizi zorlaştırdı. Hava sıcaklığının 50 dereceleri gördüğü zorlu fiziki şartlara rağmen bizimle uzun soluklu çalışan birçok arkeoloji öğrencisi bu projede yetişti. Arkeolojiye yeni bilgiler eklemek ve katkı sağlamanın yani bu projenin bir parçası olmanın hazzı ile Kuriki Höyük kazısı ben ve ekibim için unutulmazdır.

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında ziyaret edilen yerleşimin adı çeşitli yayınlarda "Kurik", "Kürik" veya "Kurrik Düzü" olarak geçmiştir. "Kurik", bölgede "sevimli erkek çocuk" ya da "sıpa" anlamına gelir. Adı gibi küçük, Yukarı Dicle Vadisi yerleşimlerinden biri olan Kuriki Höyük, Batman il merkezinin 14 kilometre güneyinde, Oymataş Köyü'nün 1 kilometre güneybatısında ve Batman Çayı'nın Dicle Nehri'ne kavuştuğu noktada, zengin petrol yataklarına sahip Raman Dağı'nın batı sınırında ve Batman Çayı'nın doğu yakasında konumlanmıştır.

Yerleşim, birbirine 70 metre mesafede bulunan iki küçük tepeden oluşur. Doğudaki tepe Kuriki Höyük 1 [KH1], batıdaki ise Kuriki Höyük 2 [KH2] olarak adlandırılmıştır. Her iki höyük yaklaşık 250x100 metrelik bir alanı kaplar. Höyüklerin bulunduğu alan uzun yıllar tarım alanı olarak kullanılmış olduğundan höyüklerin gerçek görünümü bozulmuş, üst tabakalara ait kültürel doku büyük oranda tahrip olmuştur. İlk kez 1988 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi [GAP] kapsamında G. Algaze ve ekibi tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan yerleşimde 2009 yılında, Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santralı [HES] Projesi etki alanında kalan kültür varlıkların belgelenmesi ve kurtarılması amacıyla yapılan çalışmalar kapsamında Mardin ve daha sonra Batman Müze Müdürlüğü başkanlığında ve bu metnin birinci yazarının bilimsel danışmanlığında kurtarma kazılarına başlanmıştır.

Kuriki Höyük'te 2009-2016 yılları arasında yapılan kurtarma kazıları sonucunda elde edilen arkeolojik veriler ışığında Geç Kalkolitik Dönemden MS 1. binyılın başlarına kadar, bazı zamansal boşlukların da olduğu farklı dönemler saptanmıştır. Tespit edilen başlıca dönemler ve bunların höyüklere göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Geç Kalkolitik Dönem ve Geç Kalkolitik Dönemden Erken Tunç Çağına Geçiş [KH1]

Geç Tunç Çağı [KH2]

Demir Çağı [KH1, KH2 ve Mezarlık]

Hellenistik, Part-Roma Dönemleri [KH1 ve KH2 ve Mezarlık]

İklimdeki kuraklaşmaya bağlı olarak nehir sularının nehir tabanına çekilmesi, içme suyu, nehir ulaşımı ve sulu tarım gibi faktörler, yerleşim alanlarının nehir kıyısına daha yakın kurulmasını sağlamıştır. Kuriki Höyük sakinleri benzer çevre ve iklim koşullarına bağlı olarak, ilk kez MÖ 4. binyılın başlarında doğudaki alana [KH1] yerleşmişlerdir. Bu alanı tercih etmelerinde, çevreye hakim konumu ve geniş tarım alanları etkili olmuş olmalıdır. Kuriki Höyük'ün en erken yerleşimi, yerel Geç Kalkolitik kültürünü yansıtan küçük bir köy yerleşmesidir. Bu dönem yerleşiminde, dörtgen veya ızgara planlı, taş temelli, kerpiç duvarlı ve sıkıştırılmış toprak tabanlı küçük ölçekli yapılar görülür. Bu tabakaya ait silolardan birinde ele geçen, 100 kilograma yakın, karbonlaşmış mercimek, buğday ve arpa kalıntıları yerleşimin ve bölgenin besin ekonomisine ışık tutmaktadır. Dönemin baskın seramik grubu, Kuzey Mezopotamya'dan batıda Akdeniz kıyısına, kuzeyde Güney Kafkasya'ya,

Kuriki Höyük kazı alanlarına doğudan bakış ▼

doğuda Zagros Dağları'na kadarki geniş bölgede görülen, bitki katkılı saman yüzlü [chaff-faced ware] ware kaplar ve mineral katkılı kaplardır [grit-tempered ware]. Dönemin sonlarına doğru, Geç Uruk kültürünü yansıtan bazı formlar ve Ninive V türü kapların sayıca azlığı, yerel kültürün saman yüzlü kaplarının hakim grup olması, yerleşimin sürekliliğini yansıtmakta ve dış müdahale değişiklikleri olmaksızın yerel üretimin varlığını desteklemektedir.

Zayıf mimari yapı kalıntıları ve bu yapılarla çağdaş olduğu düşünülen 5-6 aylık bir bebeğe ait sanduka mezar ile birkaç çukur açığa çıkarılmıştır. Kuriki Höyük, Erken Tunç Çağı başlarında terk edildikten uzun bir süre sonra Geç Tunç Çağında yeniden iskân edilmiştir. Bu dönem alanda oldukça zayıftır, Nuzi malları tipinde birkaç boyalı kap parçası, Mitanni/Orta Assur tipi yayvan ve omurgalı çanaklar ve bazı metal buluntular dışında veri yoktur.

MÖ 11. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki Orta Assur hakimiyetinin sona ermesi ile bölgede siyasi bir boşluk oluşmasının sonucu olarak Erken Demir Çağda, diğer yerleşimlerde olduğu gibi, konar göçer yaşımın izleri görülmektedir. MÖ 12-10. yüzyıllarda Kuzeybatı İran ve Kafkasya'dan Doğu Anadolu'da Fırat Nehri'ne kadar Yukarı Dicle Vadisi de dahil olmak üzere geniş bir coğrafi alana yayılmış ve MÖ 8. yüzyıla kadar kullanım görmüş olan el yapımı, ağız kenarı yivli ve/veya yumru bezemeli kaplar [grooved ware] yoğun şekilde görülür. Orta Demir Çağı/Yeni Assur Dönemi yazılı belgelerinden, Assur'un bölgedeki askeri ve idari merkezlerini, Dicle Nehri yakınında mevcut olan daha er-

YERLEŞİM, BİRBİRİNE 70 METRE MESAFEDE BULUNAN İKİ KÜÇÜK TEPEDEN OLUŞUR. DOĞUDAKİ TEPE KURİKİ HÖYÜK 1 [KH1], BATIDAKİ İSE KURİKİ HÖYÜK 2 [KH2] OLARAK ADLANDIRILMIŞTIR. HER İKİ HÖYÜK YAKLAŞIK 250X100 METRELİK BİR ALANI KAPLAR. HÖYÜKLERİN BULUNDUĞU ALAN UZUN YILLAR TARIM ALANI OLARAK KULLANILMIŞ OLDUĞUNDAN HÖYÜKLERİN GERÇEK GÖRÜNÜMÜ BOZULMUŞ, ÜST TABAKALARA AİT KÜLTÜREL DOKU BÜYÜK ORANDA TAHRİP OLMUŞTUR.

▾ Geç Kalkolitik Döneme ait karbonlaşmış mercimek kalıntıları

▼

SİLOLARDAN BİRİNDE ELE GEÇEN, 100 KİLOGRAMA YAKIN, KARBONLAŞMIŞ MERCİMEK, BUĞDAY VE ARPA KALINTILARI YERLEŞİMİN VE BÖLGENİN BESİN EKONOMİSİNE IŞIK TUTMAKTADIR. DÖNEMİN BASKIN SERAMİK GRUBU, KUZEY MEZOPOTAMYA'DAN BATIDA AKDENİZ KIYISINA, KUZEYDE GÜNEY KAFKASYA'YA, DOĞUDA ZAGROS DAĞLARI'NA KADARKİ GENİŞ BÖLGEDE GÖRÜLEN, BİTKİ KATKILI SAMAN YÜZLÜ KAPLAR VE MİNERAL KATKILI KAPLARDIR.

▾ Bir tarafı kerpiç duvar ile çevrelenmiş Geç Kalkolitik Dönem mezarı

▴ Yeni Assur Dönemi memecik dipli bardak

ken yerleşimlerin üzerinde kurduğu, yeniden yapılandırılan bölgede kalelerin ve tarım köylerinin sayısında büyük artış olduğu anlaşılmaktadır. Kuriki Höyük de bu tanıma uyan köyler arasındadır. Bu dönemde taş temelli, kerpiç duvarlı, 20 x 11 metre ölçülerinde 7 odalı ve 28.5 x 20.6 metre ölçülerinde 9 odalı iki büyük yapı açığa çıkartılmıştır. Diğer yerleşimlerden farklı olarak duvarların taş temelli oluşu dikkat çekicidir.

Assur formunda yerel çanaklar ve boyunlu çömlekler gibi seramiklerle beraber Erken Demir Çağ seramikleri de kullanım görmeye devam etmiştir. Yeni Assur Dönemi linear üsluplu silindir mühürleri, MÖ 7. yüzyıla tarihlenen yay biçimli ve üçgen biçimli iki tunç fibula ve bölge kültü ile bağlantılı, İştar veya Astarte ile ilişkilendirilen çıplak kadın tasvirli pişmiş toprak plaka bu dönemin önemli bulguları arasındadır. MÖ 612'de Yeni Assur İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Geç Demir Çağ başlatılır. Siyasi iktidarın değiştiği ya da bölgede yeni bir siyasi iktidarın olmadığı şeklinde yorumlanan bu dönemde bölgede Assur geleneklerinin devam ettiği görülür. Dönemin sonlarına doğru ortaya çıkan kırmızı üçgen boyalı seramikler [triangle ware] yeni bir kültür etkisinin habercisidir. Bölgede kesin olarak bir Akhamenid yerleşiminden söz edilemese de Greamer, Çemialo Sırtı ve Kuriki Höyük gibi yerleşimlerde, özellikle mezarlardan ele geçen Akhamenid Dönem bulguları, Akhamenidler'in bir süreliğine de olsa buraya geldiklerini gösterir. Kuriki Höyük'te bulunmuş olan burç başlı sürme çubukları ve sürme şişeleri, yılan başlı tunç takılar, kırmızı üçgen boyalı seramikler, omphaloslu Akhamenid kaseler gibi bulgular bu görüşü destekler. Buraya kadar, büyük tahıl depoları, korunmuş bitki kalıntıları, çok sayıdaki hayvan kemikleri ve hemen hemen her dönemde çokça bulunmuş ağırlık ve ağırşaklardan anlaşıldığı üzere halkın geçim kaynağının tarım, hayvancılık ve dokumacılık oluşturduğu söylenebilir.

Atık çukurlarında bulunan pişmiş toprak figürün başı, balık tabağı, iğ biçimli unguentarium ve amphora gibi tipik buluntular ise yerleşimdeki Hellenistik Dönem izlerini yansıtır. MÖ 2.-1. yüzyıl yerleşiminde, höyüğün en üst seviyesine konumlanmış olan ana

Geç Demir Çağı boya bezemeli testi ▴

bina ve depo odasından oluşan iki büyük yapı görülür. Ana bina 19.30 x18 metre ölçülerindedir ve en az iki katlı olmalıdır. Taş temelli, kerpiç duvarlı ve oda tabanları sıvalıdır. Bina, önce düzgün kesilmiş iri blok taşlarla inşa edilmeye başlanmış sonra daha küçük taşlarla tamamlanmıştır. Ortada uzun bir koridoru ve koridorun iki kenarında üçer odadan oluşan toplam altı odası vardır.

Batıdaki ikinci yapı, 14.30 x 3.85 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı ve tek odalıdır. Her iki yapı da Batman Çayı ile Dicle Nehri'nin birleştiği noktayı çok iyi görecek şekilde inşa edilmiştir. Bitki kalıntılarından elde edilen radyo karbon analiz sonucu yaklaşık MÖ 2.-1. yüzyıl aralığını vermiştir. Bina muhtemelen MÖ 3. yüzyılda Hellenistik/Seleukos döneminde inşa edilmiş, Part Döneminden MS 1. binin ilk yüzyıllarına kadar kullanılmış ve MS 4. yüzyılın ilk yarısından sonra terk edilmiş olmalıdır. Bu yapılar, nehirleri kolaylıkla görebilen veya denetleyebilen bir çeşit karakol, istasyon veya han olarak kullanılmış olabilirler. Mezarlık Alanı yerleşim alanının güneyinde yaklaşık 70x20 metrelik bir alana yayılmıştır. MÖ 1. binyılın ikinci yarısına tarihlenen taş sanduka, basit toprak ve çukur mezar tiplerindeki 63 mezardan toplam 72 birey açığa çıkartılmıştır. Mezarlar genellikle tek birey içindir ancak taş sanduka mezarların bazıları birden fazla birey için kullanılmıştır. Gün yüzüne çıkarılan ölü hediyeleri mezarlığın Roma Döneminin sonuna dek kullanıldığını göstermiştir.

Kuriki Höyük'te Ham Petrol [Bitüm] Kullanımı

İnsanlığın petrolü kullanması Yakın Doğu coğrafyasında günümüzden 70 bin yıl öncesine dayanır. Yeraltının derinliklerinden doğal yollarla yeryüzüne ulaşan petrol sızıntıları bitüm örtüleri oluşturur. Tektonik bakımdan Orta Doğu petrol sahasının devamı olan ve alanın kuzeybatı ucunda yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi sayılı petrol sızıntı alanlarına sahiptir. Bu sızıntılar Neolitik Dönemden itibaren bölge sakinleri tarafından kullanılmıştır. Yerel petrol sızıntılarından faydalanan eski yerleşimlerden biri de Kuriki Höyük'tür. Her iki höyükte

MEZARLIK ALANI YERLEŞİM ALANININ GÜNEYİNDE YAKLAŞIK 70X20 METRELİK BİR ALANA YAYILMIŞTIR. MÖ 1. BİNYILIN İKİNCİ YARISINA TARİHLENEN TAŞ SANDUKA, BASİT TOPRAK VE ÇUKUR MEZAR TİPLERİNDEKİ 63 MEZARDAN TOPLAM 72 BİREY AÇIĞA ÇIKARTILMIŞTIR. MEZARLAR GENELLİKLE TEK BİREY İÇİNDİR ANCAK TAŞ SANDUKA MEZARLARIN BAZILARI BİRDEN FAZLA BİREY İÇİN KULLANILMIŞTIR.

▲ Geç Demir / Hellenistik Dönem Taş sanduka mezarı

▾ Hellenistik Dönem iğ biçimli unguentarium

Demir Çağ ham petrol (bitüm) sıvalı taban ▾

toplam 102 bitümlü örnek kayıt altına alınmıştır. Örneklerin %60'ı Geç Kalkolitik Döneme, %12'si Demir Çağına ve %28'i Hellenistik/Part Dönemine aittir. Jeokimyasal yöntemlerle analiz edilen örneklerin tamamı kum katkılı karışımlardır. Bitüm, olasılıkla yaklaşık 70 km uzaklıktaki Mardin Kerbent petrol sızıntısından temin edilmiştir. Geç Kalkolitik Dönemde seramik kaplara uygulandığı görülür. Demir Çağı'nda ise bitüm daha çok mimaride sıva harcı olarak kullanılmıştır, su sızdırmazlık sağlamak amacıyla bazı yapıların zeminleri bu türden bir harç ile sıvalıdır. Ayrıca, çıplak kadın tasvirli pişmiş toprak plakanın kopan başını gövdeye tutturmak için bitümün yapışkan özelliğinden yararlanılmıştır. Hellenistik/Part dönemlerinde ise dibi korunan bir küpün içine depolanmış bitümlü karışım 4 kiloyu bulmaktadır. Kuriki Höyük'te ortaya çıkarılan bitümlü örneklerin üç farklı dönemdeki varlığı, petrol ürünlerinin dört binyıl gibi uzun bir süre boyunca kullanıldığını göstermiştir. Kuriki Höyük sakinleri söz konusu süre boyunca bölgenin yerel kaynağından faydalanmıştır. Bitümün daha çok su sızdırmazlık özelliğinden yararlandıkları görülür. Kalkolitik Dönemde fırınlarda ısıtıp kaplar içinde hazırladıkları karışımlarla kamış sepetleri, seramik kapları; Demir Çağı'nda evlerin tabanlarını, belki de çatıları ve Dicle üzerinde yüzdürdükleri tekneleri su geçirmez hale getirmişler. Bunun yanı sıra kırılan kapları ve sanatsal üretimleri tamir etmek için bitümün yapıştırıcı özelliğinden de faydalanmışlardır. ■

◂ Roma Dönemi tunç makas

ASSUR İMPARATORLUK TAŞRASINDA KÜÇÜK BİR KIRSAL YERLEŞİM: KAVUŞAN HÖYÜK

Gülriz KOZBE

Kavuşan Höyük, urnenin ortaya çıkarılışı ▾

DİYARBAKIR İLİ, BİSMİL İLÇESİNİN 10 KİLOMETRE GÜNEYDOĞUSUNDA, YENİCE KÖYÜ SINIRLARI İÇİNDE VE ŞEYHAN ÇAYI'NIN DİCLE NEHRİ'NE KAVUŞTUĞU NOKTANIN HEMEN DOĞUSUNDA YER ALAN KAVUŞAN HÖYÜK, DOĞU-BATI DOĞRULTUSUNDA 175 METRE, KUZEY-GÜNEY DOĞRULTUSUNDA İSE 75 METRE BOYUTLARINDADIR.

Ilısu Barajı ve HES Projesi Etki Alanında Kalan Kültür Varlıklarının Belgelenmesi ve Kurtarılmasına Yönelik Çalışmalar çerçevesinde Diyarbakır Müzesi Müdürlüğünün başkanlığı ve o dönem Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde görev yapan şahsımın bilimsel sorumluluğu altında gerçekleştirilen Kavuşan Höyük kurtarma kazılarında, yurt içi ve yurt dışı üniversitelerinden gelen birçok bilim insanı ile bilgi paylaşımına gidilmesinin yanı sıra; çoğunluğu Ege Ünivesitesi öğrencileri olmak üzere çeşitli üniversitelerden katılan lisans ve lisansüstü öğrencisinin büyük emeği bulunmaktadır.

Diyarbakır ili, Bismil ilçesinin 10 kilometre güneydoğusunda, Yenice Köyü sınırları içinde ve Şeyhan Çayı'nın Dicle Nehri'ne kavuştuğu noktanın hemen doğusunda yer alan Kavuşan Höyük, doğu-batı doğrultusunda 175 metre, kuzey-güney doğrultusunda ise 75 metre boyutlarındadır. Üzerinde yükseldiği çakıl ve alüvyon dolgu ile birlikte kuzeydeki yüksekliği 9 metre olan höyüğün büyüklüğü ise yaklaşık 1.5 hektardır. Kazı ödeneğimizin olmadığı 2004 ve 2005 yılları dışında 2001-2010 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sonucunda, Kavuşan Höyük'teki en erken tabaka, Erken Tunç Çağın sonuna, bir başka deyişle MÖ 2200'lere tarihlenirken; en üstte yer alan en geç tabaka, Ortaçağa [12.-14. yüzyıllar] aittir. Ayrıca höyüğün üzerinde erken 20. yüzyıla ait mezarların olduğu İslami bir mezarlık da bulunmaktadır.

Kavuşan Höyük'ün içinde yer aldığı Yukarı Dicle Bölgesi, stratejik konumu dışında Dicle Nehri'ne dayalı geniş sulama olanaklarına sahip, verimli tarım alanları, geçiş güzergâhları ve günümüzde de hala kullanılan Ergani-Maden ilçelerindeki bakır yatakları sayesinde tarihöncesi çağlardan itibaren her dönem önemini korumuştur. Mezopotamya'nın en büyük siyasi güçlerinden biri olarak kabul edilen Assur Krallığı'nın Yukarı Dicle Bölgesi'ne olan ilgisi de bu bağlamda, Geç Tunç Çağ-da Orta Assur Döneminde [MÖ 14. yüzyıl] başlar; Assur'un yıkılıp tarih sayfasından silinişine dek [MÖ 7. yüzyıl sonu] karşımıza çıkar. Ilısu Barajı inşası sebebiyle Yukarı Dicle Bölgesi'nde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda, Assurlu kralların MÖ 9. yüzyıl sonrası uyguladıkları emperyal yayılım politikalarının bir sonucu olarak Yukarı Dicle Bölgesi'ne olan ilgilerini yoğunlaştırdıklarını, askeri seferler düzenlediklerini ve bölgede bir eyalet merkezi kurduklarını belirlemiş durumdayız.

KAVUŞAN HÖYÜK TABAKALANMASI		
KAVUŞAN I	Yakın Çağ İslam Mezarlığı	19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl
KAVUŞAN II	Ortaçağ	12. yüzyıl – 14. yüzyıl
	BOŞLUK	
KAVUŞAN III	Hellenistik Dönem	MÖ 4. yüzyılın son çeyreği – MÖ 3. yüzyıl
KAVUŞAN IV	Post – Assur Dönemi	Geç Demir Çağ: MÖ 7. yüzyıl sonu – MÖ 4. yüzyılın son çeyreği
KAVUŞAN V	Yeni Assur Dönemi	Orta Demir Çağ: MÖ 9. yüzyıl – MÖ 7. yüzyıl
KAVUŞAN VI	Erken Demir Çağ	MÖ 11. yüzyıl – MÖ 9. yüzyıl
KAVUŞAN VII	Mitanni – Orta Assur Dönemi	Geç Tunç Çağ: MÖ 14. yüzyıl – MÖ 11. yüzyıl
KAVUŞAN VIII	Orta Tunç Çağ	MÖ 3. binyıl sonu / MÖ 2. binyılın ilk yarısı
KAVUŞAN IX	Erken Tunç Çağ IV	MÖ 3. binyılın geç 2. yarısı

Basit Toprak Gömü ▸

KAVUŞAN HÖYÜK
2006

ERKEN VE GEÇ OLMAK ÜZERE İKİ ALT EVRE HALİNDE TESPİT EDİLMİŞ OLAN YENİ ASSUR DÖNEMİ, KAVUŞAN HÖYÜK'ÜN EN YAYGIN YERLEŞİM GÖREN KATLARINDAN BİRİNİ OLUŞTURMAKTADIR. TAŞ TEMELSİZ KERPİÇ DUVARLAR, ERKEN EVREYİ; SIKIŞTIRILMIŞ ÇAMUR TABANLAR, PARÇALAR HALİNDE ORTAYA ÇIKARTILAN KERPİÇ TUĞLALAR VE DERE TAŞI DÖŞELİ AVLULARIN OLDUĞU MEKANLAR İSE GEÇ EVREYİ TEMSİL EDEN MİMARİ UNSURLARDIR.

Kavuşan Höyük kazıları ▲

▼ Kavuşan Höyük ve çevresi

MEZOPOTAMYA'NIN EN BÜYÜK SİYASİ GÜÇLERİNDEN BİRİ OLARAK KABUL EDİLEN ASSUR KRALLIĞI'NIN YUKARI DİCLE BÖLGESİ'NE OLAN İLGİSİ DE BU BAĞLAMDA, GEÇ TUNÇ ÇAĞDA ORTA ASSUR DÖNEMİNDE [MÖ 14. YÜZYIL] BAŞLAR; ASSUR'UN YIKILIP TARİH SAYFASINDAN SİLİNİŞİNE DEK [MÖ 7. YÜZYIL SONU] KARŞIMIZA ÇIKAR.

Söz konusu eyalet merkezinin çevresindeki geniş tarım alanlarında da merkezi yönetimin denetiminde, tarıma elverişli bu toprakları işleyen yerli halkın yanı sıra, çoğu, imparatorluğun başka bölgelerinden toplu nüfus aktarımları ile buralara getirilmiş Assurluların ve diğer halkların yerleştirildiği küçük yerleşim birimleri bulunmaktadır. İşte Kavuşan Höyük, bölgedeki bu küçük yerleşim birimlerinden, Assur İmparatorluğu'na tarımsal anlamda hizmet eden köylerden birini temsil etmektedir. Dicle Nehri kıyısındaki uygun konumu nedeniyle MÖ 3.binyıldan beri yerleşim gören höyüğün, tüm Orta ve Yeni Assur Dönemleri boyunca, hatta Assur siyasi otoritesinin bölgede sona ermesine rağmen Assur kültürel öğelerinin devamlılık gösterdiği Post-Assur Dönemde [MÖ 612'de Assur'un yıkılması sonrası] kullanılmaya devam ettiğini belirtebiliriz.

Erken ve geç olmak üzere iki alt evre halinde tespit edilmiş olan Yeni Assur Dönemi, Kavuşan Höyük'ün en yaygın yerleşim gören katlarından birini oluşturmaktadır. Taş temelsiz kerpiç duvarlar, erken evreyi; sıkıştırılmış çamur tabanlar, parçalar halinde or-

Kavuşan Höyük sandık mezar ve kaplumbağalı silo mezar ▾

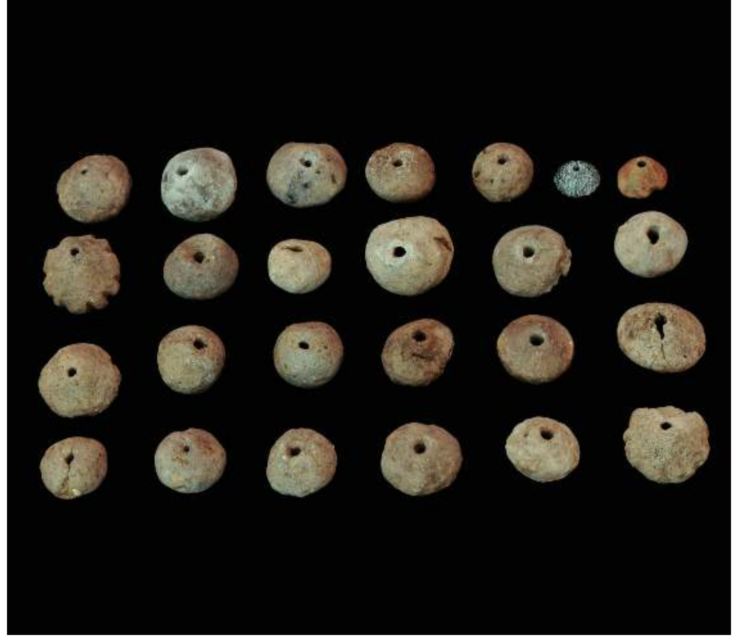

taya çıkartılan kerpiç tuğlalar ve dere taşı döşeli avluların olduğu mekanlar ise geç evreyi temsil eden mimari unsurlardır. Ortaçağ ve İslami gömülerinin yanı sıra höyüğün Ortaçağdan günümüze dek gördüğü yoğun beşeri tahribat nedeniyle Yeni Assur mimarisi, parçalar halinde gün ışığına çıkartılmıştır. Sıkıştırılmış çamur tabanlar, bu tabanlarla ilişkili, kimisi pişmiş, kimisi pişmemiş onlarca kil ağırşaklar, söz konusu ağırşakların içine istiflendiği kerpiç sandıklar veya çukurlar, dönemin mühürcülük geleneğini yansıtan silindir mühürler, bu dönemin Kavuşan'daki varlığına işaret etmektedirler. Küçük bir yerleşim olan Kavuşan Höyük'te yüzden fazla ağırşağın ele geçmesi dokumacılığın, burada önemli bir geçim kaynağı yollarından biri olduğunu ve üretilen tekstil ürünlerinin çevredeki daha büyük yerleşimlere pazarlandığını söyleyebiliriz.

Yeni Assur Dönemi çanak çömleği bölgede olduğu gibi Kavuşan Höyük'te de, "yerel tipler" ve "Assur tipleri" olmak üzere iki grup halindedir. Bu dönem için tipik olan, çark yapımı, içe dönük yivli ağız kenarlı çanaklar, keskin profilli çanaklar, maşrapalar, kadeh-

İNHUMASYON GÖMÜ (BASİT TOPRAK GÖMÜ), KREMASYON (YAKARAK GÖMÜ), ÇÖMLEK İÇİ GÖMÜ VE SANDIK MEZAR ŞEKLİNDE DÖRT FARKLI ÖLÜ GÖMME TEKNİĞİNİN KULLANILDIĞI YENİ ASSUR DÖNEMİ GÖMÜLERİ, KAVUŞAN HÖYÜK'ÜN BU DÖNEMİNE AİT EN ÖNEMLİ BULUNTU GRUBUNU OLUŞTURMAKTADIR.

Kavuşan Höyük ağırşakları ▸

ler ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve boyunlu çömleklerin yanı sıra; ince ve özenli yapımlarıyla dikkat çeken "Assur tipi" kaplar özellikle de memecik dipli kadehler, en yaygın örnekler olarak karşımıza çıkarlar.

İnhumasyon gömü [basit toprak gömü]; kremasyon [yakarak gömü], çömlek içi gömü ve sandık mezar şeklinde dört farklı ölü gömme tekniğinin kullanıldığı Yeni Assur Dönemi gömüleri, Kavuşan Höyük'ün bu dönemine ait en önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bilindiği üzere mezarlar, eski insan toplumlarının ölü gömme gelenekleri, teknikleri ve ritüelleri hakkında detaylı bilgi elde edinilmesini sağlayan arkeolojinin en kıymetli buluntu gruplarından biridir. 2001-2009 yılları arasında devam eden kazı çalışmaları sonucunda Kavuşan Höyük Yeni Assur Dönemi yerleşiminde, 18 adet basit toprak gömü, 22 adet yakarak gömü, beş adet çömlek içi gömü ve bir adet kerpiç sanduka mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu gömüler, Yukarı Dicle Bölgesi'nde bu döneme ait benzer örneklerin az sayıda olması nedeniyle Yeni Assur Dönemi ölü gömme geleneklerini ve tekniklerini anlamamız adına önem taşımaktadırlar.

Kavuşan Höyük'te mezar hediyeleri, çoğunlukla çocuk yaştaki bireylerle birlikte ortaya çıkartılmıştır. Pişmiş toprak kaplar, takılar ve aletler, basit toprak gömülerde ölü hediyesi olarak karşımıza çıkarken; Kavuşan urnelerinde [yakılmış ölünün kül ve kemiklerinin içine konulduğu kap], yakarak gömü geleneğinin genelinde olduğu gibi, ölü hediyesi yaygın değildir. 23 adet kremasyonun sadece üç adetinde mezar hediyesi saptanmış ve bunlardan, 2-3 yaşlarındaki bir çocuğa ait olan gömü, bir adet altın küpe, bir adet tunç bilezik, bir adet tunç ve altının bir arada kullanıldığı yüzük ve MÖ 14.-13. yüzyıla tarihlenen, üzerinde Anadolu Hiyeroglifi ile ilk sahibinin adı yazılı olan tunç yapımı kulbu kırık bir mühür ile Kavuşan Höyük kremasyonları içinde en zengin örnektir. Mühür, olasılıkla üzerindeki hiyeroglifler nedeniyle "gizemli" bir obje muamelesi görmüş ve ilk kullanımından yaklaşık 500 yıl sonrasına kadar varlığını koruyarak bu zengin aile çocuğunun gömüsünde tekrar kullanılmış olmalıdır.

Bebek ve küçük çocukların saptandığı Kavuşan çömlek içi gömülerde, kemik ve taş yapımı yüzlerce boncuktan oluşan takılar ele geçmiştir. Kavuşan Höyük'de tek bir örnekle temsil edilen sanduka mezar, zengin hediyelerle gömülmüş bir kız çocuğuna aittir. Birçok mezar hediyesinin olduğu bu birey, özellikle sol kolunda bir adet bronz bilezik, sağ kolunda yılanbaşlı bronz bir pazubant ve göğüs kısmında demir bir fibula [çengelli iğne] ile kayde değer bir buluntu topluluğunu oluşturur. Bu kadar zengin ve çeşitli mezar

▴ Yeni Assur silindir mührü

Yeni Assur Dönemi tipik çanak ve çömlek biçimli kaplar ▾

MEZARLARIN ÖLÜM OLGUSUYLA İLGİLİ GELENEKLERİN DIŞINDA TOPLUMLARIN KÜLTÜREL VE SOSYOEKONOMİK YAPILARI İLE YAŞAM BİÇİMLERİ HAKKINDA DA EN ÖNEMLİ BİLGİ KAYNAKLARIMIZDAN BİRİ OLDUĞU BİLİNEN BİR GERÇEKTİR.

Kavuşan Höyük kremasyonları ile aynı seviyede bulunan yanmış hayvan kemikleri ▾

▾ Kavuşan Höyük, kremasyon gömüye ait urne

Kavuşan Höyük, çömlek içi inhumasyon gömü ▾

hediyesi ile gömülmüş olan kız çocuğunun sosyal statüsünü tahmin etmek zor değildir.

Mezarların ölüm olgusuyla ilgili geleneklerin dışında toplumların kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları ile yaşam biçimleri hakkında da en önemli bilgi kaynaklarımızdan biri olduğu bilinen bir gerçektir. Gömü biçimlerindeki farklılıkların, aynı toplum içindeki kültürel farklılıkları rahatlıkla takip etmemizi sağladığını göz önünde bulundurursak ölü gömme uygulamaları arasındaki farklılıklar, halkların etnik kökenlerine dair bizim için en önemli veri kaynaklarıdır. Bu bağlamda ölüyü yakmayı aşağılıyıcı bulan bir Assurlu'nun yaşam ve ölüm algısına ters düşen kremasyon uygulamasının Kavuşan Höyük'ün de bulunduğu Yukarı Dicle Bölgesi'nde görülmesi, Assur siyasi hegemonyası altında burada varlık gösteren, Assur kökenli olmayan halkları işaret etmektedir. Bunlar, külleri ve yanmış kemik kalıntılarının içine konulduğu urne dediğimiz kap biçimleri veya

BİLİNDİĞİ ÜZERE MEZARLAR, ESKİ İNSAN TOPLUMLARININ ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ, TEKNİKLERİ VE RİTÜELLERİ HAKKINDA DETAYLI BİLGİ ELDE EDİNİLMESİNİ SAĞLAYAN ARKEOLOJİNİN EN KIYMETLİ BULUNTU GRUPLARINDAN BİRİDİR. 2001-2009 YILLARI ARASINDA DEVAM EDEN KAZI ÇALIŞMALARI SONUCUNDA KAVUŞAN HÖYÜK YENİ ASSUR DÖNEMİ YERLEŞİMİNDE, 18 ADET BASİT TOPRAK GÖMÜ, 22 ADET YAKARAK GÖMÜ, BEŞ ADET ÇÖMLEK İÇİ GÖMÜ VE BİR ADET KERPİÇ SANDUKA MEZAR ORTAYA ÇIKARILMIŞTIR.

gömülere bırakılan ölü hediyeleri açısından "Assurlu" olarak tanımlayabileceğimiz unsurları kullanan; ancak standartlaşmış ölü gömme gelenekleri açısından "Assurlaşamamış" halklar olmalıdırlar.

İlk ortaya çıkartıldığında su kuyusu olarak yorumlanan; ancak daha sonra bir dönem Süryani nüfusu da barındıran, önceleri şarap, günümüzde ise pekmez yapımıyla uğraşan çevre köylerde yapılan etnoarkeolojik gözlemler sonucunda bir adet şarap dinlendirme kuyusu olduğu anlaşılan mimari öge, Kavuşan Höyük'te dolayısıyla Yukarı Dicle Bölgesi'nde hakim olan Yeni Assur Dönemi sosyo-ekonomik yapının önemli bir yanını ortaya koymaktadır. Nitekim şaraptaki posanın toplanması için filtre vazifesi gören ortadaki çukur kısmı da dahil olmak üzere köylerde birebir modern benzeri tespit edilen dinlendirme kuyusunun yanı sıra, içinde üzümün ezildiği bir çiğneme havuzunun ve havuzun doğusunda, üzüm suyunun

▲ Yeni Assur Dönemi çömlek içi gömünün ölü hediyelerinden ayrıntı

Yeni Assur Dönemi çömlek içi gömünün ölü hediyeleri ▼

kuyuya akmasını sağlayan bir kanalın varlığı, Kavuşan'da erken Yeni Assur Döneminde küçük boyutlu bir şarap işliğini işaret etmektedir.

Ilısu Barajı ve HES Projesi çerçevesinde gerçekleştirdiğimiz kurtarma kazıları doğrultusunda Şeyhan'ın Dicle Nehri'ne kavuştuğu yerde kurulmuş olan Kavuşan Höyük'ün, Savur ve Şeyhan çayları çevresinden tahılın, Mardin-Midyat Platosu'ndan üzümün gelerek depolandığı ve daha sonra su yoluyla güneye aktarma görevini üstlenmiş küçük ama önemli yerlerden biri olduğunu düşünmekteyiz.

Bugüne dek gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar ve yazılı kaynaklar, Assurlu kralların MÖ 9. yüzyıl sonrası uyguladıkları emperyal yayılım politikaları doğrultusunda Yukarı Dicle Bölgesi'ne olan ilgilerini yoğunlaştırdıklarını, buraya seferler düzenlediklerini ve dört bir yana genişleyen topraklarında oluşturdukları eyalet sistemi sonucunda bu bölgede Tuşhan adında idari bir merkez kurduklarını ortaya koymuştur. Söz konusu eyalet merkezini çevreleyen geniş tarım alanlarında ise merkezi yönetimin denetiminde olan, tarıma elverişli bu toprakları işleyen küçük yerleşim birimleri bulunmaktadır. Kavuşan Höyük, bölgedeki bu küçük yerleşim birimlerinden birini temsil etmektedir. Kavuşan, akarsu boylarına veya büyük merkezleri çevreleyen geniş tarım alanlarına kurulmuş olan Hakemi Use, Aşağı Salat Tepe veya Boztepe gibi tahkim edilmemiş, küçük kırsal yerleşimlerden biri olmalıdır.■

Urneye ölü hediyesi olarak konulmuş kulbu kırık tunç mühür ▲

▾ Killi heyelan dolgusuyla örtülü tarla ve fıstık bahçesi olarak kullanılan arazi

SUMAKİ HÖYÜK
AŞAĞI GARZAN HAVZASI'NDA NEOLİTİK DÖNEM YARI-GÖÇER YERLEŞİMİ

Aslı ERİM ÖZDOĞAN

SUMAKİ, KUZEY MEZOPOTAMYA'NIN ANADOLU YAYLALARI ETEĞİNDE AŞAĞI GARZAN HAVZASI'NIN BATI YAKASINDA 700 M RAKIMLI PLİYO-KUVATERNER TABAN DÜZLÜĞÜNDE, KIRADAĞ BAZALTLARININ ÇOK YAKININDA YER ALAN ORTALAMA 2.40 İLE 1.50 M ARASINDA DEĞİŞEN KÜLTÜR DOLGUSUNA SAHİP YERLEŞMENİN GÜNÜMÜZDEKİ ADI.

▼ **SUMAKİ'DE NEOLİTİK DÖNEM İNSANIN GEREKSİNİMİNİ KARŞILAYACAK HAMMADDE KAYNAKLARI DA EKSİK DEĞİL, ÖZELLİKLE BAZALT, KİL VE SAZLIKLAR. ANCAK HAVZANIN ÇAKMAKTAŞI YATAKLARI BİR O KADAR KALİTESİZ. DELİCİ GİBİ ALETLERDE KULLANILAN ÇAKMAKTAŞI DA YEREL DEĞİL. ZAMAN ZAMAN YOĞUN PATİNALI BAZI PALEOLİTİK ALETLER BİLE TEKRAR BİÇİMLENDİRİLEREK KULLANILMIŞ.**

Sumaki, Kuzey Mezopotamya'nın Anadolu yaylaları eteğinde Aşağı Garzan Havzası'nın batı yakasında 700 metre rakımlı Pliyo-Kuvaterner taban düzlüğünde, Kıradağ bazaltlarının çok yakınında yer alan ortalama 2,40 ile 1,50 metre arasında değişen kültür dolgusuna sahip yerleşmenin günümüzdeki adı. 2180 metrekare alanı kazılan Sumaki GÖ kal. 9084±57-8123±50 [MÖ kal. 7134±57-6173±50] yılları arasında bazen sürekli ama genellikle kısa süreli veya mevsimlik yerleşmelere sahne olmuş. MS kal. 782-884 yıllarına kadar tekrar iskân edilmeyen Sumaki'nin topografyasında Neolitik Dönemden beri ciddi değişiklikler söz konusu.

Neolitik Dönemde kuzeyden ve güneyden mevsimlik derelerle sınırlanan, batı-doğu yönlü alçak doğal teraslar üzerinde konumlanan bir yerleşim görünümündeyken günümüzde kuzeyde oldukça derin bir vadide akan Kani Huşur Deresi ile sınırlanan, kuzeydoğu ve doğuya kademeli bir şekilde Garzan Çayı'na inen, üzeri arkeolojik tabaka ve malzemeyi büyük oranda koruyan, yer yer 40 cm kalınlığında killi heyelan dolgusuyla örtülü tarla ve fıstık bahçesi olarak kullanılan bir arazi.

Neolitik çevre pınarları ve yer yer bataklık özelliklerine sahip geniş sulak alanlarıyla flora ve fauna açısından bereketli. Sulak, hatta zaman zaman yerleşmenin başını ağrıtacak yerinden yurdundan edecek kadar sel ve taşkınlarla gelen sular... Sumaki'nin aralıklarla, genellikle kısa süreli ve mevsimlik yerleşilmiş olmasının başat nedenlerinden biri bu sel ve taşkınlar ile toprak akıntıları olduğu kadar yaşadıkları dönemin iki önemli iklimsel değişimin 9.2 - 8.2 ky arasındaki döneme denk gelmesinin de rolü olmalı, ki aslında ani sel/taşkınlar ve bu nedenlerden oluşan heyelan ve toprak kaymaları ile kuraklıkların sebebi de iklimsel değişimler...

Çevrede Neolitik Dönem insanın gereksinimini karşılayacak hammadde kaynakları da eksik değil, özellikle bazalt, kil ve sazlıklar. Ancak havzanın çakmaktaşı yatakları bir o kadar kalitesiz. Delici

▲ Sumaki Höyükteki mevsimlik / geçici yerleşimlerin diğer belirgin özelliği saz, kamış, ince ağaç /dal gibi hafif malzeme ve kil kullanılarak inşa edilmiş barınaklar ile ortak kullanım alanlarındaki ateş çukurları, büyük ocak ve fırınlardır.

▾ Sumaki Höyükte bulunan biçimlendirilmiş obsidyenlerin çoğunluğu ince, farklı uzunluk ve genişlikteki dilgilerden oluşur.

▾ Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit

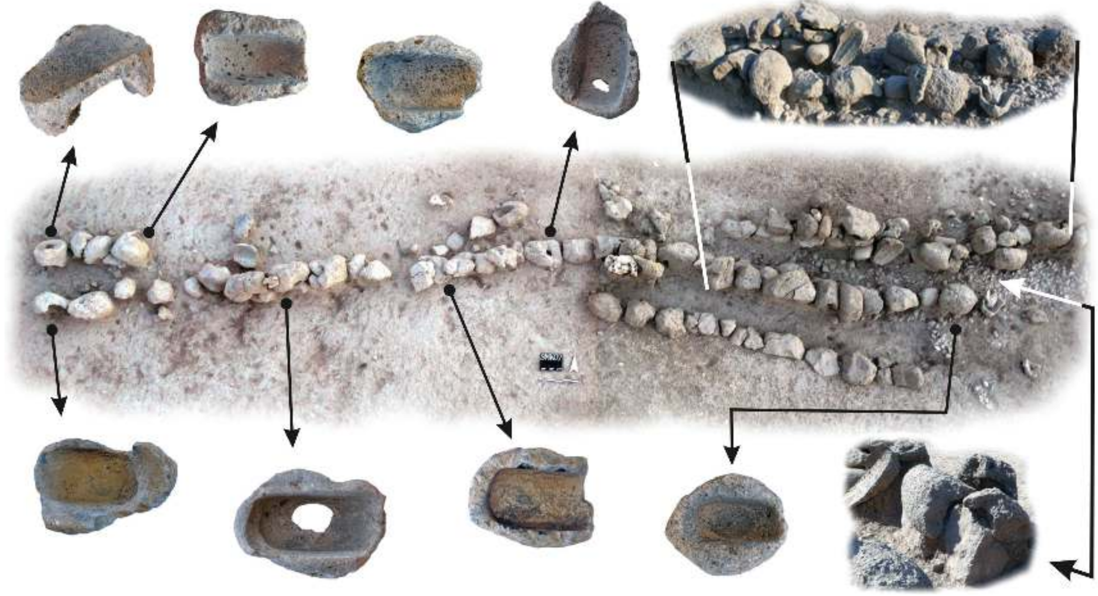
gibi aletlerde kullanılan çakmaktaşı da yerel değil. Zaman zaman yoğun patinalı bazı Paleolitik aletler bile tekrar biçimlendirilerek kullanılmış. Yontmataş endüstrisinin yaklaşık %90'lık kısmının hammaddesi obsidiyen. 18 parçanın kaynak analizine göre 5 parça Bingöl/Alatepe, 13 parça ise Nemrut kökenli. Baskı tekniği ağırlıklı dilgi endüstrisinde mermi biçimli çekirdekler, çekirdek yenileme yongaları, çekirdek tabletleri bulunmakla birlikte korteksli parçaların yok denecek kadar az olması, ön form ve hazırlık parçalarının azlığı buna karşın geniş dilgi ve kalın yongaların varlığı yerleşmeye hammaddenin büyük oranda yarı-işlenmiş getirildiğine işaret eder.

Ön kazıyıcılar, kenar kazıyıcılar, deliciler, kalemlerin yanı sıra birkaç Çayönü aleti gibi tanımlı alet sayısı oldukça düşük. Ok uçlarının azlığı avcılığın çok revaçta olmadığına ya da tuzak gibi farklı yöntemler kullanıldığını düşündürmekte. Biçimlendirilmiş obsidiyenlerin çoğunluğu ince farklı uzunluk ve genişlikteki dilgilerden oluşmaktadır.

Obsidiyenin yoğunluğu Sumaki ahalisinin yazın Bingöl Nemrut civarındaki yaylalara gittiğini dönüşte de yonga ve aletleri ya da yarı işlenmiş yumruları Sumaki'ye getirdiklerini düşündürmektedir. Sumaki Höyükteki mevsimlik / geçici yerleşimlerin diğer belirgin özelliği saz, kamış, ince ağaç /dal gibi hafif malzeme ve kil kullanılarak inşa edilmiş barınaklar ile ortak kullanım alanlarındaki ateş çukurları, büyük ocak ve fırınlardır.

Bu özellikleriyle günümüzdeki Garzan Havzası ve çevresindeki göçebe [koçer] kışlaklarındaki düzenden çok da farklı değil. Kadim geleneğin süregelmesi... XRF

▾ İri el değirmenleri/öğütücüler genellikle yan kenarları kırılana ya da kullanım yüzeylerindeki gözenek oranının değişmesi sonucu işlev göremez hale gelene, hatta bazıları delininceye kadar yoğun kullanılmış oldukça derin ve söbe biçimli aletlerdir.

analizlerine göre yerleşmenin 2,5 km güneyindeki yaklaşık 25 kilometrekarelik alana yayılan Kıradağ volkanitlerinden temin edilen bazalt ağırlıklı olarak iri el değirmenleri/ öğütücülerin yapımında kullanılmakla birlikte bazalt havan, tokmak ve ezgi taşlarının da malzemesi. İri el değirmenleri/ öğütücüler genellikle yan kenarları kırılana ya da kullanım yüzeylerindeki gözenek oranının değişmesi sonucu işlev görmez hale gelene, hatta bazıları delininceye kadar yoğun kullanılmış oldukça derin ve söbe biçimli aletlerdir. Bu taşlar Sumaki'nin en son N1 Evresinde devşirme olarak taş dizilerinde kullanılmış. Bazalt kırıntıları aynı zamanda Sumaki'nin en eski yerleşimi N7 ve daha sonraki N5-N3 evrelerindeki Erken Mineral Katkılı kapların ana katkı malzemesi. Her ne kadar ilk nerede biçimlendirildiği kesinleştirilmese de Erken Mineral Katkılı kaplar Sumaki'deki yarı-göçerlerin mevsimlik yerleşmelerinde üretilmiş ve yaklaşık 1000 seneye yayılan uzun bir zaman diliminde kullanılagelmiştir.

OBSİDİYENİN YOĞUNLUĞU SUMAKİ AHALİSİNİN YAZIN BİNGÖL NEMRUT CİVARINDAKİ YAYLALARA GİTTİĞİNİ DÖNÜŞTE DE YONGA VE ALETLERİ YA DA YARI İŞLENMİŞ YUMRULARI SUMAKİ'YE GETİRDİKLERİNİ DÜŞÜNDÜRMEKTEDİR. SUMAKİ HÖYÜKTEKİ MEVSİMLİK / GEÇİCİ YERLEŞİMLERİN DİĞER BELİRGİN ÖZELLİĞİ SAZ, KAMIŞ, İNCE AĞAÇ /DAL GİBİ HAFİF MALZEME VE KİL KULLANILARAK İNŞA EDİLMİŞ BARINAKLAR İLE ORTAK KULLANIM ALANLARINDAKİ ATEŞ ÇUKURLARI, BÜYÜK OCAK VE FIRINLARDIR.

Toprak kap üretimi günlük yaşamı kolaylaştırıcı bir öğe: belli bir mevkii yerleşim alanı olarak belirleyip mevsim mevsim yer değiştiren yarı-göçerlerin 'kampta' bırakılmak istenen eşyaların hem saklanabileceği hem de bazı yiyecekleri hayvanlardan ve sel/ taşkın gibi doğal olaylardan koruyan bir eşya.

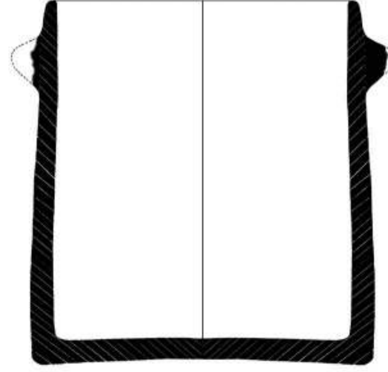
Erken mineral katkılı kaplar, oldukça standart hafif içi dönük ağızlı, yatay iki tutamaklı ve düz geniş dipli, derin, yüzeyi açkılanmış ve iyi pişirilmiş kaplardır. Her ne kadar bu kapların 'ilk tencereler' olduğu ileri sürülse de Sumaki'dekilerin çoğunun üzerinde ateşle temas ettiğini gösteren emarelerin eksikliği daha çok yiyecek dahil saklama kapları olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan tutamakların çoğu içi dolu kabı ocaktaki ateşin üzerinden kaldırmaya da elverişli değil. Tutamakların büyük olasılıkla kabın ağzına kapatılan bez, deri, saz hasır örgü gibi malzemeyi bağlayan ipin sabit durmasına sağlayan bir işlevi vardır. Tıpkı günümüzde güneşin altına bırakılan salça ve/veya reçel tenceresinin ağzına gerilen tülbentin çevresinden dolandırılan ip veya lastiğin tencerenin kulpundan

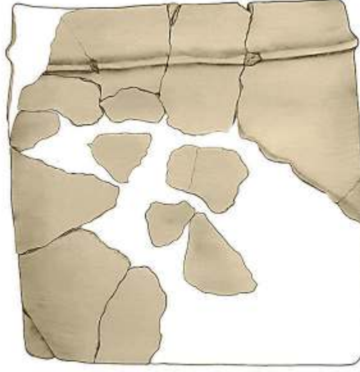
aşırılarak daha iyi gerdirilmesini sağlamak gibi. Sumaki'deki kutu şeklindeki kaplar da ideal saklama kapları.

Nitekim, çok sayıdaki, daha sonraki dönemlerin *creatulae* veya *bulle*lerinin öncüsü niteliğindeki bitumenli [katranlı] kilden yapılmış 2000'den fazla kil kapama ve parçası, kapların içindekilerin yayla dönüşü sağlam kalmalarının ya da kışlık erzakların belli bir süre açılmamasının garanti edilmiş olduğunun en belirgin verisi. Kil kapamalar çeşit çeşit, kimisi bastırıldığı yerin izlerini taşıyan kıvrımlı topan şeklinde, kimisi hayvan heykelciği veya üç ayaklı betimlerin deforme edilerek bastırılması şeklinde, kimisi müze depolarının veya eskiden su damacanalarının ağzına vurulan kurşun mühürlerin kil boncuk biçiminde olanlarından. Sumaki'deki kilden nesnelerin neredeyse çoğu, hayvan heykelcikleri ve üç ayaklı betimler dahil, sanki bu amaçlı üretilmiş. Deforme edilmemiş heykelcik oldukça az, tek istisna kadın heykelciklerinde, onların da sayısı çok değil.

Sumaki için tek bir topluluktan söz etmek çok doğru olmayabilir. Elimizde hiç insan kalıntısının olmayışı, benzerlik taşısa da mimaride bazı farklı geleneklerin ipuçları gibi olgular Sumaki'nin farklı topluluklar tarafından kullanılmış olduğuna işaret ediyor. Ancak şurası bir gerçek ki, MÖ 7300-6360 yılları arasındaki dönemde, en azından dağ-eşik bölgesinde yaşayanların bir ortak kültürü var. Bu kültür, Son Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde Kuzey Mezopotamya'daki birçok yerleşmede rastladığımız Hücre Planlı yapı geleneğini sürdürme ile pişmiş toprak kap kullanmamak gibi başat göstergelere sahip N6 evresinde kısmi bir değişime tanıklık etmekle birlikte esas

Sumaki'deki kutu şeklindeki kaplar ideal saklama kaplarıdır ▾

▾ Çeşitli kil kaplamalar

değişim N2-N1evrelerinde belirgin. Başka bir anlatımla, daha güneyden, bugünkü Irak'tan belki de Zagroslar'dan çok farklı bir çanak çömlek geleneğine sahip bir topluluğun göçü söz konusu. Yeni gelenlerin kullandıkları kapların bitkisel katkılı olmasının yanı sıra biçimleri de Erken Mineral Katkılı kaplardan çok farklıdır: Açık ağızlı düz dipli sığ ekmek/kek kalıbı tipli, bazıları Hassuna kültürünün tipik öğesi *husking tray* biçimlerini yakinen andıran alçak kenarlı kalın dipli sığ söbe kaplar, kısa boyunlu çoğunlukla ince kırmızı astarlı küresel gövdeli sıvı kapları ile hafif omurgalı gövdeli derin çömlekler. Bunların diğer özelliği de istinasız siyah-kurşuni özlü, iç ve dış yüzeylerinin devetüyü, pembe, açık kahverengi ve yüzeylerinin açkısız olmalarıdır. Tutamak çok nadirdir. Irak ve Kuzey Suriye'de eş zamanlı yerleşmelerde bu tip kaplarda memecik ve kabartma bezek daha yaygınken Sumaki'de sadece birkaç parçada ancak karşımıza çıkar.

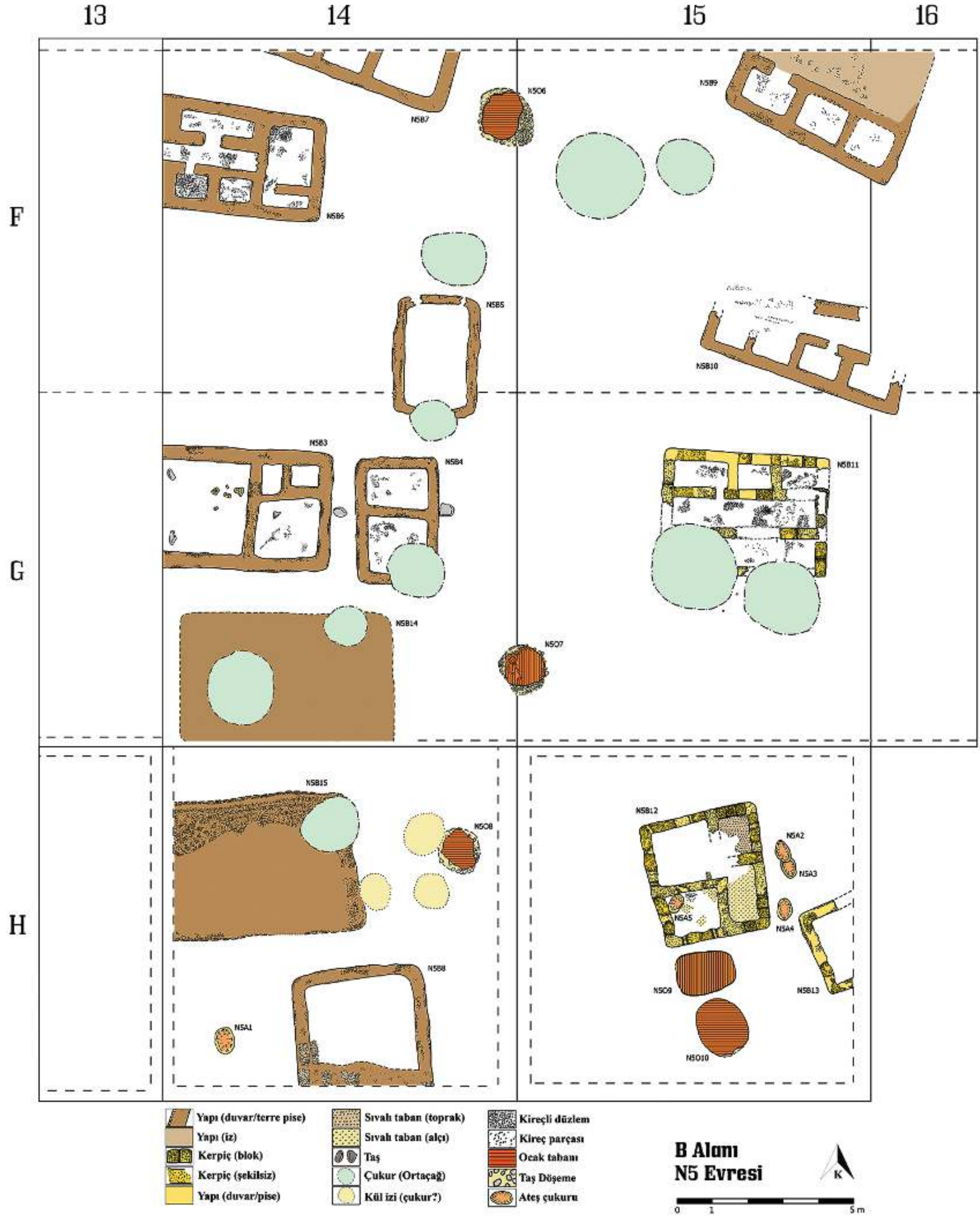
▴ Kadın heykelciği

Ana toprağın üzerindeki N7 evresinin basit çadır ya da saz kulübelerden oluşan bir "Konak Alanı" niteliğinde olmasına karşın N6 evresindeki 'L' veya 'T' şeklindeki orta uzun mekânın her iki yanında dörtgen odacıklara sahip saz, otsu bitki, dal parçası ve sıkıştırılmış toprakla inşa edilmiş sıvalı tabanları olmayan Hücre Planlı Yapılarıyla Kuzey Mezopotamya'nın Son PPNB geleneğini yansıtan yerleşme diğer evrelere oranla 'uzun süreli' bir yerleşme özelliği taşır. Çanak çömlek kullanmayan bu topluluk PPNB geleneğinin son temsilcilerindendir. N5 evresinde Hücre Planlı Yapı geleneği, daha sonraki N4 evresinin hâkim mimarisi 2 ve daha fazla odalı veya tek mekânla yapılarla birlikte süregelir. Bu evredeki diğer bir "yenilik" ise birkaç yapının duvarlarının kerpiç olmasıdır. N4 evresi sel nedeniyle terk edilmiş alanın tekrar iskân sürecidir ancak çok da uzun bir zaman geçmeden gelen sel alanın tekrar terk edilmesine yol açar. N3 evresindeki tam anlamıyla

▴ Sumaki'deki kilden nesnelerin neredeyse çoğu, hayvan heykelcikleri ve üç ayaklı betimlerdir

▼ Hücre Planlı Yapılarıyla Kuzey Mezopotamya'nın son Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi geleneğini yansıtan yerleşme diğer evrelere oranla 'uzun süreli' bir yerleşme özelliği taşır

SUMAKİ İÇİN TEK BİR TOPLULUKTAN SÖZ ETMEK ÇOK DOĞRU OLMAYABİLİR. ELİMİZDE HİÇ İNSAN KALINTISININ OLMAYIŞI, BENZERLİK TAŞISA DA MİMARİDE BAZI FARKLI GELENEKLERİN İPUÇLARI GİBİ OLGULAR SUMAKİ'NİN FARKLI TOPLULUKLAR TARAFINDAN KULLANILMIŞ OLDUĞUNA İŞARET EDİYOR. ANCAK ŞURASI BİR GERÇEK Kİ, MÖ 7300-6360 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE, EN AZINDAN DAĞ-EŞİK BÖLGESİNDE YAŞAYANLARIN BİR ORTAK KÜLTÜRÜ VAR.

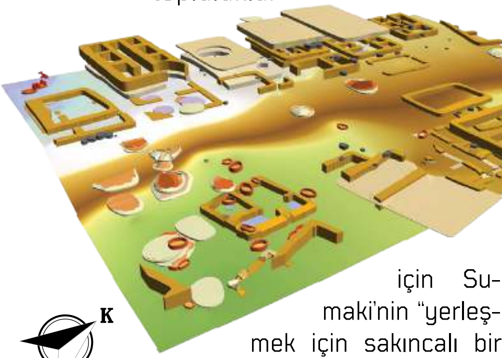
▼ Hücre Planlı Yapı geleneği

mevsimlik geçici yapı ya da çadır benzeri barınaklar bu yöredeki toplulukların Sumaki'nin bulunduğu alana 'kalıcı' yerleşmek için temkinli yaklaştıklarına işaret etmektedir. Ancak güneyden, olasılıkla Zagroslar üzerinden gelen topluluklar bu alanın hep doğanın tehdidi altında olduğundan bihaber sazlardan konutlarını, ocak ve fırınlarını inşa edip yerleşmişler. Çok sayıdaki kap parçasından anlaşıldığı üzere bir süre oldukça rahat süren yaşamları bütün yerleşmeyi dağıtan kuvvetli bir sel ile sona ermiş. Son N1 evresinde ise artık çevredeki yerli -yabancı topluluklar için Sumaki'nin "yerleşmek için sakıncalı bir bölge olduğu" kabul edilmiştir. Olasılıkla bunu anlatan bir adlandırma bile takılmıştır, kim bilir? Aradan asırlar geçer, MS kal. 782-884 yıllarında alanın görece yüksek kısımlarına yapılan birkaç ev de doğanın dinamiğine karşı koyamaz tıpkı bugün akarsu yataklarına ve yakın çevresine kurulan yerleşimlerin bu doğa kanunu karşında elleri-kollarının bağlı kalmaları gibi...

Genel hatları ile baktığımızda, Sumaki höyük dağ-ova eşiği bölgesindeki konumu ile gerek Kuzey Mezopotamya düzlükleri gerekse Zagroslar üzerinden Doğu Anadolu dağları arasındaki insan topluluğu hareketliliğinin bir ara soluklanma / konaklama noktası işlevini taşıyor izlenimi bırakmaktadır. Son Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi geleneği temsilcileri, bölgenin yerli yarı-göçebe ahalisi, Zagroslar bölgesi topluluklarının buluş-

▼

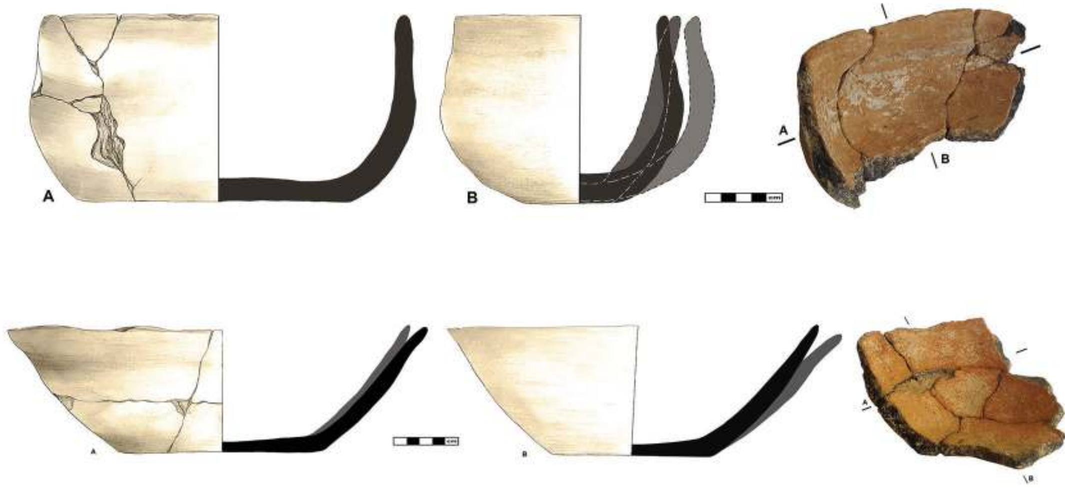
ANA TOPRAĞIN ÜZERİNDEKİ N7 EVRESİNİN BASİT ÇADIR YA DA SAZ KULÜBELERDEN OLUŞAN BİR "KONAK ALANI" NİTELİĞİNDE OLMASINA KARŞIN N6 EVRESİNDEKİ 'L' VEYA 'T' ŞEKLİNDEKİ ORTA UZUN MEKÂNIN HER İKİ YANINDA DÖRTGEN ODACIKLARA SAHİP SAZ, OTSU BİTKİ, DAL PARÇASI VE SIKIŞTIRILMIŞ TOPRAKLA İNŞA EDİLMİŞ SIVALI TABANLARI OLMAYAN HÜCRE PLANLI YAPILARIYLA KUZEY MEZOPOTAMYA'NIN SON ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK B DÖNEMİ GELENEĞİNİ YANSITAN YERLEŞME DİĞER EVRELERE ORANLA 'UZUN SÜRELİ' BİR YERLEŞME ÖZELLİĞİ TAŞIR.

▲ Hücre Planlı yapılar

İki ve daha fazla odalı veya tek mekanlı yapılar ▼

ma noktası, ortak kullanılan açık alanlar ocaklar, fırınlar, bazen ateş çukurları... olasılıkla ortak yenen yemekler, ortaklaşa kullanılan kemik, taş aletler, diğerleri... Hangi topluluk hangi yeniliği, örneğin dokumada kullanıldığı düşünülen kertikli aletleri, mineral katkılı kapları, kapların ağızlarının kil kapamalarla 'mühürlenmesi'ni 'Sumaki geleneğine' soktu? Bilmiyoruz. Tek bildiğimiz hangi gelenek hangi topluluk olursa olsun Sumaki mevkiinde barışçıl bir kaynaşmanın izleri ortalıkta, defalarca su baskınlarına uğramalarına rağmen...

Sumaki açık köye hoş geldiniz! ■

▲ Alçak kenarlı kalın dipli sığ söbe kaplar, kısa boyunlu, çoğunlukla ince kırmızı astarlı küresel gövdeli sıvı kapları ile hafif omurgalı gövdeli derin çömlekler

HİRBEMERDON TEPE

Nicola LANERI

2011 YILI YAZINDA, HİRBEMERDON TEPE ARKEOLOJİ PROJESİ, DOKUZ SENE SÜREN KAZI PROGRAMINA SON VERDİ. YUKARI DİCLE BÖLGESİ'NDE YÜRÜTÜLEN KAZI ÇALIŞMALARI, ILISU BARAJI KURTARMA KAZILARININ BİR PARÇASI OLARAK PROJE İÇİNDE YERİNİ ALDI.

Tören merkezinin açık hava alanında bulunan dekore edilmiş boyalı "dans eden geyik" kabı ▾

▾ Adak plakası

2011 yılı yazında, Hirbemerdon Tepe Arkeoloji Projesi, dokuz sene süren kazı programına son verdi. Türkiye'nin güneyinde, Yukarı Dicle Bölgesi'nde yürütülen kazı çalışmaları, Ilısu Barajı Kurtarma Kazılarının bir parçası olarak proje içinde yerini aldı. Başlangıcından bu yana, projede, kazılacak alan ve çevresi üzerinde yapılan ayrıntılı keşif yüzey araştırması, 20x20 metrelik **Dış Şehir ve Yüksek Höyüğün** 42 metrekaresi üzerinde yapılan jeofizik yüzey araştırması ve bu alanların arkeolojik kazılarını gerçekleştiren uluslararası bir grup bilim insanının ortak çabaları temel alınmıştır.

Hirbemerdon Tepe, Bismil'in 40 kilometre güneydoğusunda, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında, nehrin Batman Çayı ile kesiştikten sonra S kıvrımı oluşturduğu yerde bulunmaktadır. Morfolojik yapı açısından alan, Dicle Nehri'nin alüvyal teraslarında uzanan 2 hektarlık Dış Şehir ve kireçtaşından bir kayalık üzerine inşa edilmiş mimari yapılardan oluşan 1 hektarlık Yüksek Höyük'ten oluşmaktadır.

Yıllar süren çalışmalar sonucu elde edilen verilere dayanarak, hem Dış Şehir hem de Yüksek Höyük'te kronolojik bir yerleşim silsilesi açıkça tanımlanabilmiştir. Bu ard arda devam eden yerleşimler dördüncü binyılda başlamış olup yakın tarihte Osmanlı Döneminde, yerleşim tamamen terk edilip çevresinde yeni modern köyler inşa edilince sona ermiştir. Her ne kadar Hirbemerdon Tepe birden fazla dönemi barındıran bir alan olsa da, Yüksek Höyüğün kuzey tarafında inşa edilmiş, içinde arkeologların dini törenlerden kalma çok sayıda in situ özel eşya buldukları büyük bir mimari kompleksin varlığı nedeniyle bölgedeki en yüksek öneme sahip alan olma özelliğine Orta Tunç Çağ sırasında [yaklaşık MÖ 2000-1650] ulaşmıştır. Bu dönem Hirbemerdon Tepe'de

HİRBEMERDON TEPE, BİSMİL'İN 40 KİLOMETRE GÜNEYDOĞUSUNDA, DİCLE NEHRİ'NİN SAĞ KIYISINDA, NEHRİN BATMAN ÇAYI İLE KESİŞTİKTEN SONRA S KIVRIMI OLUŞTURDUĞU YERDE BULUNMAKTADIR. MORFOLOJİK YAPI AÇISINDAN ALAN, DİCLE NEHRİNİN ALÜVYAL TERASLARINDA UZANAN 2 HEKTARLIK DIŞ ŞEHİR VE KİREÇTAŞINDAN BİR KAYALIK ÜZERİNE İNŞA EDİLMİŞ MİMARİ YAPILARDAN OLUŞAN 1 HEKTARLIK YÜKSEK HÖYÜK'TEN OLUŞMAKTADIR.

Mimari yapılar, MÖ 2. binyıl ▲

▾ Hayvan biçiminde kutsal obje

KUTSAL ALANA, ZİYARETÇİLERİN YAPI KOMPLEKSİNİN MERKEZİNE VE TÖREN ALANINA GİTMELERİNİ SAĞLAYAN, ESASEN ONLARI BİR MERDİVENE YÖNLENDİREN KUZEY TARAFTAKİ BİR GİRİŞTEN ULAŞILMAKTADIR. BU ALAN, ÇOK ÖNEMLİ TÖREN YAPILARINA BAĞLANAN BİR SIRA AÇIK HAVA ALANININ BİRLEŞİMİNDEN OLUŞUR. BU AÇIK HAVA ALANLARI ARASINDA MEYDAN OLARAK ADLANDIRILAN KISIM ÖZEL BİR ÖNEME SAHİPTİR.

en çok temsil edilen dönemdir ve hem Yüksek Höyük hem de Dış Şehirdeki yerleşimle ayırt edilmektedir. Yüksek Höyüğün kuzey tarafı özellikle ilgi çekicidir çünkü arkeologlar burada kazılar ve öncesindeki jeomanyetik araştırmalara göre neredeyse 5000-6000 metrekare büyüklüğünde olağanüstü bir mimari kompleksi açığa çıkarmışlardır. Diğer yayınlarda belirtildiği gibi, kompleks yapı bu dönemde, tören yapıları ve ritüel eşyalarının bulunduğu merkez kısmı çevreleyen, aralarında insan figürleri ve geometrik motifleri bulunan eşsiz kil levhalar gibi buluntuların, adak objelerinin kullanıldıktan sonra dış mekanda [meydanda] bir ritüel tortusuna atılmış olarak bulunduğu, yoğun zanaat üretimine adanmış alanıyla bir kaya kutsal alan olarak hizmet vermiştir.

Kutsal alana, ziyaretçilerin yapı kompleksinin merkezine ve tören alanına gitmelerini sağlayan, esasen onları bir merdivene yönlendiren kuzey taraftaki bir girişten ulaşılmaktadır. Bu alan, çok önemli tören yapılarına bağlanan bir sıra açık hava alanının birleşiminden oluşur. Bu açık hava alanları arasında meydan olarak adlandırılan kısım özel bir öneme sahiptir. Bu bölge, L biçimine ve yaklaşık 250 metrekare genişliğe sahiptir. Burada [taş havuz, tören odaları, taş bir platform ve bu açık hava alanının güney kenarını sınırlandıran nişli duvar gibi] en önemli mimari hatların kazısı yapıldı.

Alanda adak eşyası olarak tasarlanmış insan figürü biçimindeki kil plaka, insan ve hayvan figürinleri, bir geyiğin farklı biçimlerde betimini taşıyan kap gibi [örneğin, 'dans eden geyik' kabı] birçok törensel özel eşya bulundu. Meydandaki birikintide tören objelerinin yanında geyik kemiklerine ve boynuzlarına sıklıkla rastlanması, Hirbemerdon Tepe'nin tören merkezini ziyaret eden insanların inancına şekil veren esas rolü ka-

Mimari yapılar. MÖ 2. binyıl ▾

dar, alanda sahneye konulan dinsel ritüelde de geyiğin kullanılmış olduğunu kanıtlar. Bu zamanda, Hirbemerdon Tepe'nin güneyindeki yaylalar, büyük bir ormanla kaplı olmalıydı ve MÖ 1. ve 2. binyıl metinlerinde bahsedildiği gibi, vahşi hayvanlar oldukça yaygındı. Kısmen, geyik avı, Doğu Anadolu topluluklarının inancı içine tamamen sokulmuş bir faaliyet olmalıdır. Bu, Hitit Dönemi'nin son metinlerinden yaygın olarak bilinir ve Hirbemerdon Tepe'de ele geçirilen arkeolojik veriler, bu tarihi kaynakları doğrulamaya yönelik bir kanıt konumundadır.

Bununla birlikte, Hirbemerdon Tepe'deki açık hava dini ritüelleri tüm ziyaretçilerin katılımıyla gerçekleştirilmiş olmalıdır. Plakalar ve törensel nesneler, alanın görünüşünü geliştirmede yardımcı olmuştur. Ayin yemekleri, olasılıkla, kokularını ve tatlarını güçlendirmek amacıyla sayısız pişirme kaplarında tutulmaktaydı.

Özel içecekler [olasılıkla şarap], ziyaretçilerin duyumsal gücünü artırmak amacıyla özel kaplarla içilmekteydi. Yapıdaki sayısız taş havuza doğru akışı olan su, açık hava alanı için özel bir ses manzarası yaratıyor olmalıydı. Ek olarak, bu açık hava alanında kül birikintilerinin varlığı, bu mevkideki tanrı ve tanrıçalara sunulan ziyafet ve onları ortak olarak temsil eden hayvan, geyik, bölgesel düşkünlükleri ortaya çıkarıyordu.

Kompleks yapı, dik bir yamaçla göze çarpan höyüğün doğal jeolojik yapısı takip edilerek inşa edilmiştir. Doğal engebeyi eşitleyebilmek için, bütün yapı bir dizi yapay teras kullanılarak sistematik olarak planlanmış; hatta, en üst katların yükseklikleri ile komplekse girişteki katlar arasında 15 metrelik bir fark oluşturulmuştur. Çanak çömlek grupları

▾ Kilden yapılmış adak plakası

▴ Kilden yapılmış adak plakası

açısından, bu evre aynı zamanda ve her yerde yerel bir üretimle temsil edilmektedir; kırmızı kahverengi boya astarlı mal grubu, boyalı bir mal grubu olan ve dekoratif motifleri açısından kuzey Mezopotamya'nın eşzamanlı üretimini karakterize eden Khabur mal grubuna benzeyen bant boyalı mal grubu. Ayrıca, bölgeyi orta Anadolu ile bağlayan birkaç nadir eser de temsil edilmektedir. Morfolojik tipoloji olarak genellikle omurgalı kaplarla göze çarparken, ortadan küçük boyuta giden kaplar küresel bir gövdeye ve dar boyunlara sahiptirler; depolama kaplarında, kazıma bezeme [dalga şeklinde çizgiler] ya da kırmızı kahverengi boya astarlı mal grubunun tipik özelliği olan dekoratif bant görülmektedir.

Arka ayakları üzerine kalkmış stilize bir hayvan [muhtemelen bir aslan] sahnesini gösteren bir silindir mühür baskısı ile süslenmiş seramik gövde parçasının varlığı oldukça ilginçtir. Pişirme amaçlı kullanılan kısa boyunlu ya da delik ağızlı ve kapaklarında dekoratif amaçlı geometrik ve hayvan motifleri olan çok sayıda küçük ve orta boyutlu kapların varlığı ile mutfak kapları da oldukça iyi temsil edilmektedir. Orta Tunç Çağ evresinin sonunda [yaklaşık MÖ 1750-1550], yapının terk edilmesiyle bazı kesitler [meydan] sürekli olarak çöp tabakası halinde kullanılarak bilinçli bir şekilde çanak çömlek, geyik boynuzları ve külle doldurulmuştur.

Sonuç olarak, Hirbemerdon Tepe'deki kazılar sayesinde MÖ erken 2. binyıla tarihlenen ve Mezopotamya ve Anadolu arasındaki yoğun ticaret ile karakterize edilen bu stratejik dönemde, Türkiye'nin doğusundaki antik teolojik düzeyin bilgisini açığa çıkaran oldukça nadir bir dini kompleks yapı ortaya çıkarılmıştır. ■

SİİRT - TÜRBE HÖYÜK KAZISI VE BOTAN VADİSİ

Haluk SAĞLAMTİMUR
Derya BOZKURT
Koray ALPER

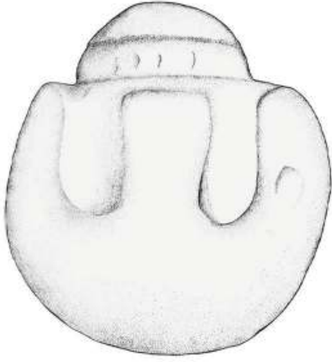
YUKARI DİCLE HAVZASI, KUZEY VE DOĞUSUNDA TOROSLAR, GÜNEYİNDE TUR ABDİN DAĞLARI VE BATISINDA KARACADAĞ MASİFİ İLE ÇEVRELENEN, DİCLE NEHRİ BOYUNCA GÜNEYDOĞUYA UZANAN BİR DÜZLÜK GÖRÜNÜMÜNDEDİR. DÜZLÜĞÜN DOĞUSUNDA VAN GÖLÜ VE ÇEVRESİNDEKİ DAĞLIK ALANLARIN EŞİĞİNDEKİ SINIR DÜZLÜK ALANLARDA YER ALMAKTADIR.

Türbe Höyük genel görünüm ▾

▾ M.Ö. 2. Binyılın ilk yarısına tarihlenen "Taş Ruh" ("Stone Spirit")

Yukarı Dicle Havzası, kuzey ve doğusunda Toroslar, güneyinde Tur Abdin Dağları ve batısında Karacadağ Masifi ile çevrelenen, Dicle Nehri boyunca güneydoğuya uzanan bir düzlük görünümündedir. Düzlüğün doğusunda Van Gölü ve çevresindeki dağlık alanların eşiğindeki sınır düzlük alanlarda yer almaktadır. Yüksek dağlarla çevrilmiş derin vadi ve düzlükleri bünyesinde barındıran Yukarı Dicle Havzası, bu coğrafi özelliklerinden dolayı, kendine özgü bir geçim ekonomisine sahiptir. Türbe Höyük, Dicle Nehri'ni besleyen en büyük kollardan biri olan Botan Çayı'na akan Başur Çayı'nın kenarında yer almaktadır. Dicle Nehri'nin suladığı verimli tarımsal arazi potansiyeline sahip Yukarı Dicle Bölgesi düzlüklerinin aksine, Botan Vadisi oldukça engebeli ve sarp dağlar arasında yer alır. Botan Çayı, Van Gölü'nün güneyindeki sıra dağların güney yamaçları ile Siirt'in doğusu ve kuzeybatı yamaçları arasında kalan ve aşağı yukarı doğu-batı doğrultusunda uzanan geniş bir bölgenin sularını toplayıp Dicle Nehri'ne karışır.

Botan Vadisi'nin jeomorfolojik ve fiziksel koşulları vadi içerisinde yer alan yerleşimlerin nitelik ve niceliklerini belirleyen temel unsurdur. Botan Çayı'nın içerisinde aktığı vadiyi güneyin düzlükleri ile kuzeyin dağlık kesimleri arasında doğal bir yol olarak şekillendirmesi, vadide bulunan yerleşimlerin varlık nedenlerinden biridir. Zorlu kış mevsimlerinde sığınmaya olanak veren korunaklı yapısı ve savunma açısından sağladığı avantajlar vadinin yerleşim açısından tercih edilmesinde belirleyici olan unsurdur. Nitekim vadinin kış aylarında yarı göçebe topluluklar tarafından hala kullanılıyor olması bu açıdan önemlidir. Vadiye yukarıdan bakan yüksek dağ sırtlarında yer alan kaleler, vadiden geçişleri kontrole dönük olarak düzenlenmiş olmalarının yanı sıra vadinin savunmaya dönük sağladığı olanaklar açısından da dikkat çekmektedir. Bu topografik yapının şekillendirdiği jeopolitik konumda yer alan Türbe Höyük Siirt ili merkezine 27 kilometre, Botan Çayı ve Dicle Nehri'nin birleşme noktasına 6 kilometre mesafede, Botan Çayı'nın güney kıyısında yaklaşık 100 x 40 metre boyutlarında bir yerleşim yeridir. Höyük doğu-batı yönünde uzanan, 1400 metrenin üzerinde rakıma sahip Şeyh Ömer Dağı'nın Botan Vadisi'nde kesintiye uğradığı geniş bir düzlükte bulunmaktadır. Şeyh Ömer Dağı'nın dik yamaçları keskin bir biçimde vadi içerisine dik olarak ilerlemekte ve nehir yatağına doğru düzleşerek yerleşmeye ve tarıma uygun düzlük alanlar oluşturmaktadır. Höyük bu tarımsal alanın doğusunda, Botan Çayı'nın kenarında yer alan bir teras üzerinde bulunmaktadır. Yerleşim yeri, Mezopotamya'dan Yukarı Dicle Vadisi ulaşan yolların Botan Vadisi'nin sağladığı doğal yol aracılığıyla Bitlis Vadisi'nden geçerek kuzeye, Doğu Anadolu'ya kavuştuğu yol güzergâhı üzerindedir. Ayrıca nehrin batı kıyısında bulunan Çadere Vadisi, yan bir yol olarak doğrudan Kurtalan düzlüğüne çıkmaktadır. Türbe Höyüğün bulunduğu alan Mezopotamya'dan gelen yolların Dicle Nehrini geçmeye gerek duymadan doğrudan kuzeye ulaşılabildiği, ayrıca bölgede önemli yolların kesiştiği ve farklı alanları kontrol edebilen bir konumdadır.

Botan Vadisi'nde bilinen en eski yerleşim yeri Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Gusir Höyük'tür. Göçebe bir hayattan yerleşik düzene geçişin ilk aşamalarını yansıtan Gusir Höyük, kalıcı konut mimarisinde

yaşanan gelişmelerin de izlerini taşır. Yerleşme, aynı zamanda çukur yapılardan, yuvarlaktan dörtgen planlı yapılara geçiş sürecini yansıtan farklı evreler barındırır. Ayrıca bezemeli dikilitaşlar ya da onların etrafında biriktirilen boynuzlar; yapı ve inanç dünyası arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verir. Gusir Höyük radyokarbon ölçümlerine göre MÖ 10. binyılın başlarına tarihlenir. Bu tarihler höyüğün Neolitik Dönemin başlarında, dolayısıyla bu dönemin ilk aşamalarını ifade eden Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca iskân edildiğini göstermektedir. Çoğunluğu çakmaktaşından oluşan yontmataş buluntuların içerisinde obsidyenden aletler de vardır. Obisidiyen aletlerin varlığı, muhtemelen Botan ve Bitlis vadileri aracılığıyla Van Gölü Bölgesi´ne değin uzanan bir değiş-tokuş sisteminin varlığıyla ilişkilidir. Botan Vadisi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden sonra çanak çömlekli Neolitik Dönemde de yerleşim görmüştür. Bu dönemde vadinin ikamet edildiğine dair en önemli ve yegâne veri Türbe Höyük'ten gelmektedir. Türbe Höyük'ün güney kesiminde yer alan açmalarda ortaya çıkarılan çoklu kafatası gömülerine sahip 3 mezar, Çayönü yerleşiminde kafataslı yapı olarak isimlendirilen yapıdan bilinen Neolitik Dönem gömü geleneğinin, Botan Vadisi'nde MÖ 6. binyılın geç dönemlerine, Halaf Döneminin hemen öncesine değin korunduğunu işaret etmektedir. Mezarların içerisinden gelen üç tüm kap Halaf öncesi döneme ait çanak çömlek özellikleri göstermektedir. Ayrıca Türbe Höyük'te bulunan bitumen bezemeli kap parçaları MÖ 6. binyılın diğer bir önemli çanak çömlek grubunu oluşturmaktadır.

Botan Vadisi'nde MÖ 6. binyılın sonları MÖ 5. binyılın başlarında

BEZEMELİ DİKİLİTAŞLAR YA DA ONLARIN ETRAFINDA BİRİKTİRİLEN BOYNUZLAR; YAPI VE İNANÇ DÜNYASI ARASINDAKİ İLİŞKİLER HAKKINDA BİLGİ VERİR. GUSIR HÖYÜK RADYOKARBON ÖLÇÜMLERİNE GÖRE İÖ 10. BİNYILIN BAŞLARINA TARİHLENİR. BU TARİHLER HÖYÜĞÜN NEOLİTİK DÖNEM'İN BAŞLARINDA, DOLAYISIYLA BU DÖNEMİN İLK AŞAMALARINI İFADE EDEN ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK ÇAĞ BOYUNCA İSKÂN EDİLDİĞİNİ GÖSTERMEKTEDİR.

Türbe Höyük genel görünüm ▲

▾ Türbe Höyük genel görünüm

BOTAN VADİSİ'NİN JEOMORFOLOJİK VE FİZİKSEL KOŞULLARI VADİ İÇERİSİNDE YER ALAN YERLEŞİMLERİN NİTELİK VE NİCELİKLERİNİ BELİRLEYEN TEMEL UNSURDUR. BOTAN IRMAĞININ İÇERİSİNDE AKTIĞI VADİYİ GÜNEYİN DÜZLÜKLERİ İLE KUZEYİN DAĞLIK KESİMLERİ ARASINDA DOĞAL BİR YOL OLARAK ŞEKİLLENDİRMESİ, VADİDE BULUNAN YERLEŞİMLERİN VARLIK NEDENLERİNDEN BİRİDİR.

HALAF MATERYAL KÜLTÜRÜNÜN BENZERSİZ DAĞILIMININ BAZI BÖLGELERDE GÖÇ VEYA İSTİLA BİÇİMİNDE BELİRDİĞİ, DİĞER BAZI BÖLGELERDE İSE TİCARET VEYA HALAF KÜLTÜRÜ ÖZELLİKLERİNİN YAYILIMIYLA ORTAYA ÇIKTIĞI VARSAYILMIŞTIR. VAN GÖLÜ KIYILARINA KADAR YAYILAN KÜLTÜRÜN, KUZEY YAYILIMININ ANA SEBEPLERİ ARASINDA DOĞU ANADOLU'DA BULUNAN OBSİDYENİN İŞLENMESİ VE PAZARLANMASI ÖNEMLİ BİR YER TUTMAKTADIR.

yerleşim sürekliliği Halaf Dönemine ait bulguların gösterdiği üzere Erken Kalkolitik Dönemde de devam etmiştir. Vadide bu döneme ait veriler Azakçe Höyük ve Türbe Höyük'ten gelmektedir. Halaf kültürünün MÖ 6. binyıl içerisinde aniden ortaya çıkıp arkasından doğuda Zagros'tan batıda Toroslara değin uzanan geniş bir alanda az çok benzer özellikler göstererek kısa bir zaman içerisinde yayıldığı söylenebilir. Halaf materyal kültürünün benzersiz dağılımının bazı bölgelerde göç veya istila biçiminde belirdiği, diğer bazı bölgelerde ise ticaret veya Halaf kültürü özelliklerinin yayılımıyla ortaya çıktığı varsayılmıştır. Van Gölü kıyılarına kadar yayılan kültürün, kuzey yayılımının ana sebepleri arasında Doğu Anadolu'da bulunan obsidyenin işlenmesi ve pazarlanması önemli bir yer tutmaktadır. Türbe Höyük'te ortaya çıkartılan binlerce işlenmiş veya işlenmemiş obsidyen buluntu bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca çevre tarlalarda bulunan obsidyen parçaları, olası endüstriyel işlik alanlarının yalnızca höyük üzerinde olmadığını yerleşim yerinin düşünülenden daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Yapılan analizler yerleşim yerinde bulunan obsidyenlerin, Van Gölü'nün batısında, Bitlis ili sınırları içerisinde kalan Nemrut Dağı'ndan geldiği saptanmıştır.

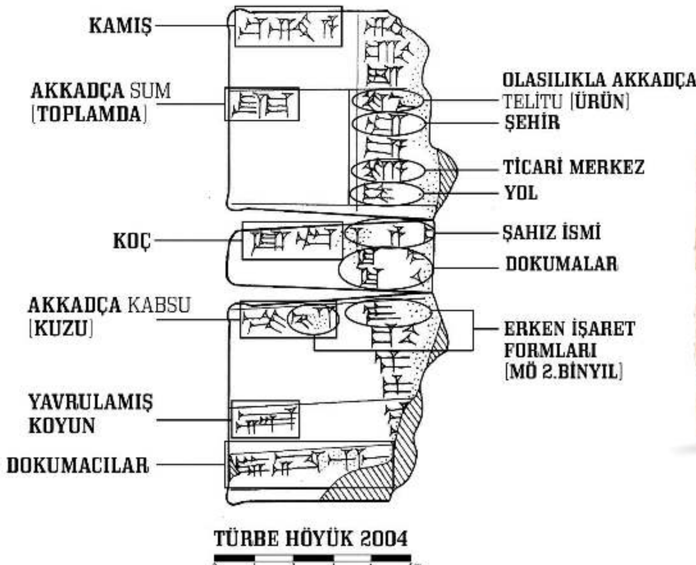
Halaf Döneminden sonra da, MÖ 4. binyılın ortalarında vadideki gelişimin, Türbe Höyük'ten gelen çok sayıda Ubaid Dönemi çanak çömleğinin gösterdiği üzere, kesintiye uğramadan devam ettiği görülür. MÖ 4. binyılın ikinci yarısında da Botan Vadisi'nin Mezopotamya ve Doğu Anadolu arasındaki ilişkilerin devamına katkıda bulunduğu ve vadinin bu dönemde de güney bölgelerle aynı kültürel gelişimi gösterdiği anlaşılmaktadır. Botan Çayı ve Dicle Nehri'nin birleştiği kesimde şekillenmiş yarımada biçimindeki bir yükseltinin üzerinde bulunan Çattepe ve Türbe Höyük'ten gelen devrik ağızlı kase [Beveled rim bowl] parça-

▲ Türbe Höyük genel görünüm

ları ile Türbe Höyük'te bulunan bir Göz İdolü bu ilişkinin kanıtları olarak görülebilir. Ayrıca Başur Höyük'ün Geç Uruk Dönemi tabakalarından gelen buluntular, Botan Vadisi'nden gelen verilerle uyum içerisindedir. Bu bulguların tümü bir arada değerlendirildiğinde, Dicle Vadisine bağlanan Botan Vadisi'nin güneyde kalan bölgelerle MÖ 4. binyılın sonlarında ilişkide olduğunu ve Bitlis Çayı aracılığıyla Botan Vadisi'ne bağlanan Başur Höyük'ün bu ilişki ağı içerisinde yer aldığını söylemek olasıdır. Nitekim, Bitlis Çayının devamı niteliğinde olan Kezer Çayı 2-3 kilometrelik küçük bir vadi oluşturarak Başur Höyüğü, Botan'a ve kuzeye doğru Bitlis Vadisi aracılığıyla Van Gölü ve civarına bağlamaktadır. Uruk materyali bulunan yerleşimler ya dağlık bölgelere giden önemli yolların üzerinde ya da elde edilmek istenen kaynaklara ulaşımı kontrol eden konumlarda yer alırlar. Türbe Höyük dolayısıyla da Botan Vadisi sisteminin bir parçası olan Kezer Çayı üzerinde bulunan Başur Höyük'ten gelen Geç Uruk Dönemi buluntularının varlığı, Mezopotamya'yı dağlık bölgelere bağlayan önemli doğal yollar üzerinde bulunmalarıyla ilişkili olmalıdır. Türbe Höyük'te Erken Tunç çağların başladığı MÖ 3. binyıla tarihlenen buluntuların bulunamaması höyüğün bir süreliğine terk edildiğini göstermektedir. Olasılıkla bu dönemde yaygınlaşan madencilik faaliyetlerinin yanı sıra değişen ekonomik ve politik koşullardan dolayı Türbe Höyük gibi Botan Vadisi'nin bu bölgesi de stratejik önemini kaybetmiştir. Tarım alanlarının çok az olduğu vadi içerisinde değişen koşullar karşısında bölge halkları yeni bir yaşam biçimi olarak hayvancılık ile birlikte göçebe bir yaşam sürdürmüş olmalıdır. Metal kullanımının yaygınlaşması ile birlikte Van Gölü ve çevresinde bulunan obsidyen yataklarının endüstriyel olarak önemini kaybetmesi, bu yeni sosyo-ekonomik yapının oluşmasının ana nedenlerinden biri olmalıdır. Türbe Höyük'ten elde edilen veriler Botan Vadisi'nde uzun bir dönem kesintiye uğrayan yerleşik yaşamın MÖ 2. binyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde yeniden başladığını göstermektedir. Türbe Höyük buluntuları MÖ 2. binyıla gelindiğinde Botan Vadisi'nin yeniden Mezopotamya'daki siyasi ve kültürel gelişmelere dâhil olduğunu işaret eder. MÖ 2. binyılın

ORTAYA ÇIKARTILAN YAZILI BELGE TARİHLENDİĞİ DÖNEM AÇISINDAN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN AZ SAYIDAKİ ERKEN YAZILI BELGELERİNDEN BİRİDİR. BULUNAN TABLET İMPARATORLUK ÖNCESİ ERKEN MİTANNİ DÖNEMİNE TARİHLENMEKTEDİR. TABLETTEKİ METNİN GRAMER YAPISI VE İÇERİĞİNDEN DOLAYI TARİHLENDİĞİ M.Ö. 2. BİNYILIN İKİNCİ YARISI, BÖLGEDE İMPARATORLUK ÖNCESİ DAĞINIK OLARAK YAŞAYAN MİTANNİ BEYLERİNİN ÖRGÜTLENMEYE BAŞLADIĞI DÖNEMLERDİR.

MÖ 2. binyıla tarihlenen kil tablet ▲

başlarında, Orta Fırat üzerinde yer alan Mari Sarayı krali arşivleri Kuzey Mezopotamya'dan Doğu Dicle bölgesine ve Zağros Dağlarına değin hemen her yerde şehir devletlerinden bahseder. Türbe Höyük muhtemelen bu şehir devletleriyle ilişkili bir yerleşim olmalıdır. Nitekim kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan, bölgenin sosyal siyasal ve kültür tarihi açısından önem taşıyan kil bir tablet, Türbe Höyük ile daha güneyde yer alan bu şehir devletleri arasındaki ilişkiyi belgeler niteliktedir. Ortaya çıkartılan bu yazılı belge tarihlendiği dönem açısından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun az sayıdaki erken yazılı belgelerinden biridir. Bulunan tablet imparatorluk öncesi Erken Mitanni Dönemine tarihlenmektedir. Tabletteki metnin gramer yapısı ve içeriğinden dolayı tarihlendiği MÖ 2. binyılın ikinci yarısı, bölgede İmparatorluk öncesi dağınık olarak yaşayan Mitanni beylerinin örgütlenmeye başladığı dönemlerdir. Ayrıca bu tablet ile aynı dolgulardan gelen diğer buluntular Botan Vadisi ve çevresindeki dağlık bölgenin, bir dönem için imparatorluk öncesi Mitanni yayılım ve egemenlik alanında olduğunu göstermektedir. Akkad dilinde çivi yazısıyla yazılmış tabletin sadece yarısı korunabilmiştir. Kırık olmasına rağmen hatırı sayılır ölçüde bilgi veren tabletteki yazının yapısı, Mezopotamya'nın MÖ 2. binyıl metinlerinin tipik özelliklerini ta-

▲ Türbe Höyük genel görünüm

şımaktadır. Gramer özellikleri bakımından Eski Assur ve çağdaşı Hitit yazısından çok farklıdır. Tabletin korunan bölümlerinde bölgenin dilbilimsel yapısı hakkında ipuçları sunacak tam bir kişi veya yer adı bulunmamaktadır. Ancak olasılıkla Türbe Höyük'ün antik adının yanı sıra koyun, dokuma ürünleri, dokumacılar ve kamış temini ile uğraşan bir kişinin isminin başlangıç kısımları metinde yer almaktadır. Kamış, koyun ve dokuma ürünlerinin bulunduğu listenin başka şehirlere gönderilecek siparişler olduğu düşünebilir. Tabletin idari bir yazışma metni olması ve içeriği, bu yazılı belgenin büyük olasılıkla bir arşivin parçası olabileceğini düşündürmektedir.

Botan Vadisi'nde Orta Tunç Çağdan sonra Geç Tunç Çağ/Orta Assur Dönemine ilişkin veriler yine Türbe Höyükten gelmektedir. Türbe Höyükte bu döneme ait tabakadan alınan C14 sonuçlarına göre, Geç Tunç Çağ'da inşa edilen kalenin yapım tarihi yaklaşık olarak MÖ 1300'lerdir. Aynı C14 sonuçları Geç Tunç Çağda yerleşiminin bölgede Erken Demir Çağın başlangıcına değin devam ettiğini işaret eder. Assur egemenliğinin Yukarı Dicle Vadisinde bitişini, dolayısıyla Geç Tunç Çağın sonunu ve Erken Demir Çağın başlangıcını gösteren Gricano tabletlerinin, MÖ 1069 veya 1068'de yazıldığı önerilmektedir.

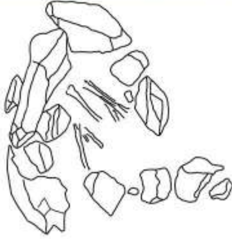
Botan Vadisi Orta Tunç Çağ itibariyle Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki siyasal ve ekonomik değişimlere paralel bir gelişim izlediğinden, vadide Geç Tunç Çağın yaklaşık olarak aynı tarihlerde sona erdiğini ve Erken Demir Çağın başladığını düşünmek olasıdır. Nitekim Türbe Höyük'ün Geç Tunç Çağ tabakasından alınan ve MÖ 1300 - 1030 tarihlerini veren C14 sonucu, Yukarı Dicle Vadisindeki Geç Tunç Çağın başlangıcı ve sonu, Erken Demir Çağın başlangıcı tarihleriyle uyumludur. Bunun yanı sıra vadinin dâhil olduğu tarihsel süreçte Yukarı Dicle Vadisi ile ilişkili olmalıdır. Geç Tunç Çağda Yukarı Dicle Bölgesi Hitit, Mitanni ve güçlenmeye başlayan Assur arasında çatışma alanıdır. Mitanni Devleti'nin geç dönemlerinde, başkent Waşşukani I. Adad-Nirari [MÖ 1294 - 1264] tarafından fethedilince, Mittanni Krallığı'nın başkenti Yukarı Dicle Vadisi'nde, Diyarbakır yakınlarında yer alan Ta'idu/Tede'ye taşınmıştır. Mittani Krallığı'nın kültürel ve ekonomik merkezi olan bereketli doğu Habur üçgeninin Assur egemenliğine geçmesi ve yönetim merkezinin kuzeye taşınması bu tarihten sonra içerisinde Botan Vadisi'nin de bulunduğu dağlık kesimin önemini arttırmış olmalıdır. Nitekim yönetimin merkezinin kuzeye taşınması Assur saldırılarını durdurmamış, gerek I. Adad-Nirari gerekse ardılı Orta Assur Dönemi kralları Yukarı Dicle Bölgesinin egemenliği için sürekli seferler düzenlemiş, Diyarbakır'dan Dicle boyunca aşağıya uzanan bölge, kesin olarak I. Salmanasar'ın [MÖ 1263 - 1234] saltanatı esnasında Mitanni krallarından Orta Assur yöneticilerine geçmiştir. Görüldüğü üzere Orta Assur krallarının güneyden yaptığı baskı, Mitanni yöneticilerini sürekli olarak daha kuzeydeki dağlık bölgelere ve vadilere çekilmeye zorlamıştır. Nitekim, Tiglath-pileser'in [MÖ 1114 - 1076] krallığının kuzey ve kuzeydoğusuna düzenlediği seferleri nakleden yazıtlarında, Yukarı Dicle, Botan ve Bitlis vadilerinde bazıları Paphe [dağlık bölge] ve Urrahinaş [arkadaki ülke] gibi Hurrice isimlere sahip küçük devletler ve Kali-teşşup'un oğlu Kili-teşşup ve Hattuhe'nin oğlu Sadi-teşşup gibi Hurri isimli krallar olduğu kayıtlıdır.

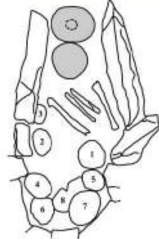
Türbe Höyük'teki kayda değer bulgular veren son mimari kat Geç Tunç Çağıdır. MÖ 1. binyılın başından itibaren höyük yeniden iskân edilmemiş ve neredeyse terkedilmiştir. Yukarı Dicle Bölgesi'ne ait tarihi kaynaklar, Arami tehdidinin, Assur için ciddi boyutlara ulaştığı Ashur-bel-kala'nın [MÖ 1073 - 1056] saltanat döneminden, II. Ashurnasirpal'ın [MÖ 883 - 859] MÖ 9. yüzyılın başında tahta çıkışına dek sessiz kalmıştır. Doğu Anadolu

▾ MÖ 7. binyılın sonuna tarihlenen mezarlar

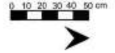

Erken Demir Çağın en belirgin göstergesi olarak kabul edilen ağız kenarı yivli çanak çömlekler, Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinde yazılı kaynakların sustuğu, bölgenin "Karanlık Çağı" olarak adlandırılan bu dönemde gelmektedir. Buna göre, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısında, bölgedeki Orta Assur hâkimiyetinin merkezine doğru geri çekilmesi ile bölgede ortaya çıkan siyasi boşluk sonrası, yivli çanak çömleğin gelişi, dolayısıyla Yukarı Dicle Bölgesi Demir çağlarının başlangıcı söz konusudur. Arkeolojik araştırmalar, Yukarı Dicle Bölgesi Erken Demir Çağı'nın yukarıda tanımlanan kültürel geleneklerden yivli çanak çömleğin yayılım alanı içerisinde bulunduğunu göstermiştir. Assur egemenliğinin Yukarı Dicle Bölgesinde MÖ 1069 veya 1068'de sona erdiği bilinmektedir. Dolayısıyla, bu çanak çömleği taşıyan halkların, öncelikli olarak Keban bölgesine, sonra Karababa bölgesine ve oradan da Assur egemenliğinin sona ermesi ile birlikte MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısı veya yüzyılın bitiminde Yukarı Dicle Bölgesine ikincil bir hareketin sonucu olarak girmiş oldukları söylenebilir. Erken Demir Çağ yivlileri, Botan Vadisi'nde yürütülen araştırmalarda sınırlı sayıda da olsa Banepareze Tepe ve Çattepe'de bulunmuştur. MÖ geç 2. binyıl/erken 1. binyılda Doğu Anadolu'dan tanıdığımız boya bezemeli mallar, Yukarı Dicle Bölgesi Erken Demir Çağında görülen bir başka çanak çömlek geleneğidir.

Erken Demir Çağdan Orta Demir Çağ/Yeni Assur dönemine geçişte bu vadilerdeki yerleşimlerin boyut, yer seçimi ya da sayılarında ani bir değişiklik olmaz. Orta Demir Çağda Botan ve Garzan Vadilerinde bulunan yerleşimler daha çok köy veya mezra gibi küçük boyutlardadır. Araştırmalar, bu alanlarda Assur etkisinin yüzeysel kaldığını göstermektedir. Bunun olası nedeni bölgenin kuzeyinde Assur tehlikesine karşı örgütlenen Uruadri ve Nairi Beyliklerinin, daha sonra Van Gölü ve çevresine egemen olan Urartu Krallığı altında örgütlenmeleridir.

Bu süreçte Siirt çevresi ve özellikle Botan Vadisi, kuzeyde Urartu ile güneydeki Assur'un arasında tampon bölge olarak kalmıştır. Demir Çağlardan sonra höyük terk edilmiş, günümüzden 100-150 yıl öncesine kadar çevrede yaşamakta olan Müslüman ve Hıristiyan köylerin ortak mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle bölgede yaşayan insanlar tarafından Türbe Tepe olarak bilinmekte ve Türbe Höyük, ismini üzerindeki bu mezarlardan almaktadır. ■